

CSALÁDI ALBUM

ÍRTA:
HUNYADY SÁNDOR

ATHENAEUM
IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
BUDAPEST

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2018
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-344-1 (online)
MEK-18595

I.

Kolozsvárott születtem. De már négyesztendős koromban, a millenium évében Pestre kerülünk. Az anyám, Hunyady Margit, a Kolozsvári Nemzeti Színház drámai hősnője volt, amikor jóformán az egész együtttest, az igazgatóval, Ditrói Móriccal az élén fölhozták Budapestre. A társulat az újonnan alapított Vígszínház gerince lett.

A Lipót-körúton laktunk. Csúnya házban, amely új volt, de egy csöppet sem modern. Mai eszemmel visszagondolva lakásunkra, látom, milyen építészeti képtelenség, hogy a fürdőszoba és a többi mellékhelyiség a kályhanélküli, jéghideg előszobából nyílt. Egyáltalán az egész ház a polgári szecesszióknak szerencsétlen produktuma gyanánt emelkedett a Lipót-körúton, ahonnan nem régebben tűnt el a lóvasút. Meg is kapta már, amit érdemel. A környék többi, modern bérkaszánya-masztodonjának sorába préselve, olyan összetöporodva áll három emeletével, mint egy divatból kiment anyóka a kokottok között.

De az én időmben még fiatal volt. Hengegetett az üres telkek környezetében. A Vígszínház körül végtelen pusztaságok. Utcák, amelyekben nem volt ház, a deszkapalánk sarkára kellett szögezni az utcajelző pléh-táblát. A Dunapart kiépítetlen. Szemétdombok, fű, homokhegyek, téglarakások mindenfelé. Szédülni kell, milyen herkulési erővel fejlődött ez a városrész. Milyen életmag volt Budapestben, hova nőhattunk volna, ha a nemzet karrierjét nem állítja meg a háború.

A szalonunk ablakából is rendezetlen telkekre, kerítésekre, apró házak összeragasztott zűr-zavarára lehetett látni. Mezítlábas gyerekek játszottak lent az utcán. Vágyakozva néztem őket az ablakból. Fogoly madárfióka a szabad verebeket. Hiába vigyáztak rám, sokszor leszöktem és a kis suhancok közé vegyültem játszani. Ők mezítláb voltak, hát én is levetettem a cipőmet. Emlékszem, milyen bámulva néztek rám a járókelők. Furcsa lehettem mezítláb, csipkegallérosan, bársony blúzban az utcautazók közt.

Össze is szidtak mindig. Alighogy eltüntem, jött a szobaleány, vagy a nagymama. Fülön fogtak, vittek vissza a kalickába. Föl kellett húznom a cipőmet.

Sírtam és dühögtem:

- De nagymama! Miért muszáj nekem cipőbe járni? Látja, hogy mennyien járnak mezítláb!

Nagyanyám szocializmusa egyszerű volt:

- Azok haszontalan, rossz kölykök - mondta szigorúan. És olyan szappantékozló mosakodásokat végzett velem, mintha az emlékémet is le akarná dörzsölni rólam az utcai kalandnak.

Nagyanyám! Nem is volt a nagyanyám, csak én szólítottam annak, szokásból, szeretetből, az egyszerűség kedvéért. Az igazi nagyanyám akkor már meghalt, ő annak a testvére volt, egész nevén Vay Miklósné, Balázsházy Zsófia. Ő volt a háztartásunk feje. Lehetett hetvenéves. Magas, csontos, feketeruhás dáma. Mint Dickens klasszikus vénkisasszonya, katonásan pattogó. Félelmes alak messziről. A pápaszeme fenyegetően villogott. De ha levette az ókulárját, hogy megdörzsölje kifáradt, öreg szemét, a pillantása olyan kék lett és szelíd, mint a nefelejcs.

A hálószobában, édesanyám ágya fölött volt egy nagy, négyszögletű ráma. A ráma alatt megsárgult daguerrotypek, arcképek, levélpapírfoszlányok, szalagok, hajfürtök. Azoknak a fiatal férfiaknak emlékei, akik a 48-as szabadságharc alatt a családjuktól elesettek. A szalonban pedig volt egy kávébarna, piroszsinóros honvéd-atilla. Már elfelejtettem, mit mondott anyám, nem tudom, talán a nagyapám, vagy valamelyik rokona viselte, aki Damjanich hadseregében szolgált. Meg volt perzselve az atilla széle, mindig nagy tisztelettel néztem az égett posztót, arra gondolva, miféle veszedelemben járhatott a barna kabát.

Ezek mind nagyon nemzeti emlékek voltak, de a háztájunk magyaros és makacsul protestáns jellegét mégis inkább nagyanyámmá fogadott Zsófi néném adta meg. Az öreg hölgy gyűlölte Pestet, a pesti szokásokat, a fejlődő város liberalizmusát, a kofákat, a cselédeket, a villamost. Betyár történeteket adott elő nekem, ezerszer elmesélte, hogy árasztotta el Magyarországot 49-ben Paskievics serege. Zsoltárokról tanított. És ebéd előtt, meg este az ágyamban imádkozni kellett. Rá is szoktatott erre olyan elmoshatatlanul, hogy ma is elmotyogom még magamban elalvás előtt a régi imát, pedig hol van már hajdani tiszta hitem és naivságom, amelyben imádkozni van kedve az embernek?!

Az anyám? Nehéz leírni, hogy lehellet se homályosítsa el emlékét. Most is látom szürke szemét, mosolyát, szomorúságát. A felejthetetlen mozdulatot, amint finom kezével jelt tett a könyv lapjai közé, ahogy félretette a könyvét, hogy megöleljen és összecsókoljon. Mindig olvasott. Rengeteg könyve volt. Toronyban állt a könyv az íróasztala körül, az ágya előtt. Egy időben sűrűn járt hozzánk Jászai Mari. Anyám Miriának szólította. Tisztán emlékszem zenei hangjára, amint egyszer korholta anyámat:

- Miért nem kötteted be a könyveidet, Margit? Miféle rendetlenség ez!

Anyám szelíden mosolygott:

- Nem szeretem, édes Miriám a díszesen bekötött könyveket. Nagyon vasárnapiasak.

Jászai Mari orrcimpája bőszen megfeszült. Mennydörgött és villámlott. Sírva fakadtam, azt hittem, komolyan bántani akarja anyámat. Erre mind a ketten nevetni kezdtek. Megcsókoltak. Miria nyugodtan szavalhatott és mennydöröghetett tovább. Kihallom a fejemben maradt mondatfoszlányokból, hogy színházról beszélt. A direktorát szidta, a rendezőt, a miniszteriális kotnyeleskedőket. Amint egy mai színésznő teszi. De ez persze más volt az ő heves vérmérsékletének és tragikai hanglejtésének áttételében. Tőle kaptam életem első pénzét. Egyszer, húsvétkor, amikor meglocsoltam, a rendes, csokoládéval töltött selyemtojáson kívül, sárga bőrből készült, kis bugyellárist nyomott a kezembe. Az erszényben egy fényes tizkoronás arany volt.

- Legyen ez vagyond első alapja - mondta jóságosan.

Szokatlan dolog volt pénzt kapni. Föllázadt ellene a szemérmem, húzódtam. Erre olyan szikrázó szemmel és mennydörgő hangon támadt rám, hogy ijedten tettem zsebre a bugyellárist. Ki mert volna szembeszállani Miria nénivel? Ő maga is zúgó istennő volt, drámai arcával és a környezete is módfolótt patetikus. A szobájában egy egész érc-szobor állt. Egy lovon ülő magyar huszár életnagyságú alakja. A szobor talapzatát virágok és nemzetiszín szalagos koszorúk borították el.

Nem tudom, mennyi ideig tartott a barátság anyám és Jászai között, de egyszer csak kezdtem ritkábban látni Miria nénit. Aztán egészen elmaradt tőlünk. Nem hiszem, hogy összevesztek volna, bár sokszor nagyon indulatosak voltak végtelenül hosszú beszélgetéseik. Inkább úgy gondolom, hogy életük útja kanyarodott különböző irányba. Jászai a Nemzeti Színház híres tragikája volt, az anyám pedig az akkor külvárosnak számító Lipót-körúton, a Vígszínháznál kereste a kenyerét.

Istenem, milyen magányos volt a Vígszínház. Milyen szellősen állt az üres háztelkek között pompás palotája, mint egy korán kinyílt virág. A hátamögött egy grundon Dávid József kocsigyártó műhelye dolgozott. Ismertem ezt a familiát, gyerekeik első barátaim voltak Pesten. Derék család, azt hiszem, abban az időben magyarizálódtak. Vagy csak az asszony volt német? Nem emlékszem már tisztán, de tény, hogy a Meggendorfer Blättert járaták, viszont már lelkesen érdeklődtek minden magyar ügy iránt. A családfő tüzes ujságolvasó volt. Vacsoránál is olvasott. Hallgattam politizálását, hogy beszélnek üzletről és munkáról.

Aztán vetni kezdték az ágyakat. Hazasomfordáltam. Még csak hét óra volt. Otthon kikaptam nagymamától: hol kalandozom, minek tolakodom idegen emberek közé?... Harminc éve nem láttam őket. De fogadni mernék, hogy boldogultak. Olyan szerények, dolgozók, okosak voltak, mint a hangya.

Hanem ez túlságosan személyes ügy. Ennél biztosan jobban érdekli a szíves olvasót minden olyan dolog, amely a Vígszínházra vonatkozik. Bimbókorára annak az új vállalkozásnak, amely friss iskolát csinált a magyar főváros művészi életében.

Sokszor elkísértem anyámat a színházhoz. Próba volt. Bevittek a sötét nézőtérre. Leültem valahol, hátul, a meggyszín homályban. Figyeltem arra a zűrzavarra, amely a színpadon folyt. Így tanultam meg lassan, mi az a színház? Mi az próbálni, mit jelentenek a kulisszák, drótok, csengők, világítási apparátusok? Mit kell csinálni a színésznek, mi a rendező szerepe? Hallottam néha Ditrői Mórictól üvölni. Más veszekedéseket is végigéltem. Valóságos tigrisketrec a színház. Eleinte a szívem szorult össze, amikor a színpadon fölcsettantak a vihar hangjai. Aztán csak mosolyogtam magamban. Már tudtam, hogy mennyire nem komoly az ilyen színházi háború. Ritkán van magja, inkább csak füstje, lángja, amely kisül a megfeszült munka elektromos izgalmaiban.

Tízéves voltam, és már voltak kedvenceim a színészek között, már hibákat vettem észre. Technikai hibákat, tévedéseket. Egyszer megfigyeltem, hogy Tapolczai Dezső rossz oldalról jön be a színpadra. Észre is vették, figyelmeztették: »Tapikám, nem jobbról jössz be - balról!« Nagyon büszke voltam, szakértőnek éreztem magamat.

Az Ocskai brigadéros próbáinak vége valami iskolai szünetbe esett. Ott ültem sokszor a sötét nézőtér utolsó támlásszékekén, elbújva egy aranyos oszlop mögé. Emlékszem rá, hogy a színészek közül jóformán senki nem bízott a darabban. Az a kor a francia bohózatok divatja volt. De én gyermek voltam és a közönség is az. Gyermeki ösztönömmel megéreztem, hogy a szárnyaló szövegnek és a színes képeknek okvetlenül hatni muszáj. Színes képeknek? Milyen színházi lelkem volt, hogy színes képeket láttam magam előtt, már a munka derekán, amikor Fenyvesi Emil még szürke zakóban, borotvátalanul járt-kelt a színpadon, Csillag Teréz pedig mosóblúzban, sállal a nyakán mondta híres szerelmi jelenetét, Pyber vikárius házában. És a szerenádra következő, lévai képben kuruc vitézek helyett civilruhás, gyűrött statiszták seregltek össze a harsogó trombitaszóra, amikor Ocskai elindul brigádjával, hogy a fejedelem előtt keressen igazságot magának, amiért Ozoróczy talpasai lefogták palóc szolgáját.

Kis színlapfoszlány. Ozoróczyt, a fejedelem hopmesterét, Kazaliczky Antal játszotta. Nem is szerethettem. Álnok figurát játszott, bíborköpenyegében a rongyos kurucok között. Annál inkább megragadott Szerémy Zoltán palóca. A konok, kis paraszt, akinek tréfálni és hencegni van kedve akkor is, amikor a hóhér körme közül vezetik föl a fejedelem előszobájába. Soha sem fogom elfelejteni darócnadrágját, összeláncolt kezét, dacos vállrándítását, amikor a szemébe néz vállatőlnak!

Igazán, első nagy színházi élményem az Ocskai volt. Megragadott a hangulata, a pátosza. Ami benne történik, pompásan beleillett nagyanyám protestáns-magyar nevelési szellemébe. A vasasok, a németek. Jól gyűlölhettem a labancokat. Nagyon velemehettem a zengő sorokkal... »A dombok felől megszólaltak a harcra hívó kürtök és én éreztem, hogy ez a pillanat, a csatadöntés pillanata részegítőbb minden asszonyszerelmenél!...« Azon kaptam magam rajta, hogy iskolába menet hangosan mondom ezt a passzust. A fülem kigyult a szégyentől; - mit akarok én, taknyos, kisfiú a harcra hívó kürtöktől? A leckémre akartam gondolni és nem bírtam. Muszáj volt tovább sügni magamban a darabot, ahogy következik:

Tisza Ilona: Pedig mondják, kegyelmed sokat szeretett.

Ocskai: Egyet sem szerettem. Olykor egy forró fuvallat úgy sodorta őket elém, mint tavaszi szél a hársfa virágát. Átléptem rajtuk. Csak téged szerettelek. Amikor még mosolyogni tudtál!...

Hát kérem, ilyen impressziók hatásai alatt lehettem én jó diák, elfoglalhatott az iskola? - Felmentem magam, amiért nem voltam kitűnő tanuló. Felnőtteknek való, túlhatalmas szellem, birkózott bennem az iskola kicsiny érdekeivel.

Nem tudom már pontosan megállapítani, de azt hiszem jóval az Ocskai után esett, hogy első erős benyomásomat kaptam az asszonyi szépségről.

Bocsánatot kérek magamban a művésznő édes emlékeitől, de mégis úgy van, hogy az izgató asszonyi báj mintáját Varsányi Irénről formálta meg nyílófélben lévő képzeletem. A Balatoni regét adták, amelyben Varsányi a tó pajkos tündérét, Siót játszotta. Már nem tudom, hogy kerültem este az öltözőjébe? Valószínűleg az anyám vitt be, akinek dolga lehetett nála. Varsányi ott ült tükre előtt, a villanykörtek erős fényében. Már a szerepéhez volt öltözve, Sió bolondos kosztümjébe. Az arca kifestve, az ajka karmin, a szeme kékkel és tussal megcsinálva. Mintha szénnel rajzolták volna, könnyedén fogta körül a homlokát fekete haja. A gallérja nyitva, láttam finom, kerek nyakát. Olyan sovány volt, mint egy fiú. Az arcán pajkos mosoly és szűzi komolyság, mintha egy jókedvű suhanc és lisieuxi kis Teréz portréjából állították volna össze a vonásait. Nem tudtam levenni róla a szememet. Megbabonázott a hangja, mosolygása, fiatal szemének fekete csillogása. Észrevettem, hogy hátul a nyakán, a haja alatt, milyen sötétlő, bársony pehely van. Az ilyesmi ízlés dolga. Soha nem szerettem a szoprán-jellegű szépséget, a nagyarcú, szőke nőket. Az ilyesmi kellett nekem, az ilyen jácint-szerű, kicsi, fekete. Azt hiszem, ha nem lett volna olyan rendkívüli művésznő, akkor is százszorosan megértettem volna az összes drámai komplikációkat, amelyek fínom asszonyisága körül támadtak a későbbben látott színdarabokban.

Pedig meglehetősen ártatlan voltam. Jóformán nem is volt tiszta fogalmam a nemek közötti különbségről. Például - jóval korábban - a próbák alatti sötét nézőtéren, láttam valamit Hegedűs Gyula és Berzétéy Ilona fejlődő flörtjéből. Nem értettem a dolgot. Megkérdeztem anyámat:

- Mama kérem, miért bosszantja mindig Hegedűs bácsi ezt a nénit?

Anyám mosolygott:

- Azért fiam, mert szereti.

Ezt sem értettem. Miért bosszantja, ha szereti? És mi az, hogy szereti? Mit szeret rajta? Mit akar tőle? Egyáltalán, mit lehet egy nénival csinálni? - Ez még jóval a Sió tapasztalata előtt volt, nem foghattam fel a későbbi Hegedűs Gyuláné karcsú szépségét, fínom arcát, amelyet beragyogott spanyol szemének fekete sugara.

A színháznak sok igazgatója volt, ezt tudtam. Anyám íróasztalán ott volt a két szakállas főnöknek, Keglevich István grófnak és Szécsi Ferencnek dedikált arcképe. Ebből az egyszerű tényből arra következtettem, hogy ők szövetségeseink, barátaink. Nézegettem a két fotográfiát, iparkodtam őket szeretni. Viszont az a körülmény, hogy a harmadik igazgatónak, Faludi Gábornak nincs semmiféle fotográfiája nálunk, azt a meggyőződést érlelte bennem, hogy ő ellenségünk. Tőle félttem. Minden ok nélkül, adat nélkül, megfoghatatlan párája ez a gyermeki képzelődésnek. Ditrói Móricot nem számítottam az ilyen igazgatók közé. Éreztem abból, amit róla hallottam, hogy ő más. Ő nem a pénz embere. Valahogy közelebb van hozzánk. Neki is úgy van kenyere, ahogy nekünk.

Egy szikrázóan napos, téli délelőtt sétálni mentünk anyámmal. Éppen a Vígszínház előtt, a Pannónia-utcából fordult ki, és szembe jött velünk egy friss öreg úr. Prémes, vitézkötéses

télikabátja volt. Gazdag embernek nézett ki, a cipője ragyogott. Pofaszakálla volt, mint Ferenc Józsefnek, az arcát pirosra, lilára csípte a téli hideg. Amikor közel ért hozzánk, tarka színekben ragyogó arcán mosoly virított ki. Levette a kalapját. És harsányan, valami nagyon kedves, túladunai tájszólással kiáltotta felénk, hogy szinte kottázni lehetett volna a köszönését:

- Jó napot, asszonyom! Jó napot, Hunyady Margit!

- Ki volt ez? - kérdeztem kíváncsian.

- Faludi Gábor! - felelte komolyan anyám.

Megkönnyebbültem. Azelőtt mindig szorította valami a torkom, ha emlegetni hallottam a nevét. Most szemtől-szembe láttam. Megtetszett jó kedve, lila-piros arca, szakálla, harsány hangja, ahogy köszöntött bennünket:

- Hiszen ez nagyon kedves bácsi! - jegyeztem meg örvendező meglepetéssel.

Anyám mosolyogva egyezett belé a megfigyelésembé:

- Bizony nagyon kedves, lelkes ember. És azt hiszem derék ember is.

Nem nagyon értettem még az olyan árnyalatokat, hogy »lelkes ember és azt hiszem, derék ember is...« de egyre jobban Faludi Gábor pártjára álltam. Utánanéztem a tűnő, bundás, tömzsi alaknak. Kíváncsiskodtam:

- És úgy-e iszonyú gazdag ember?!

Anyám komolyan mondta:

- Ez attól függ, hogy megy a színház?!

Ott álltunk, éppen a Vígszínház előtt. Tél volt. A tiszta hó fehér hermelinje ékesítette a tetőket és a párkányokat, amitől még dúsabbá, impozánsabbá vált az épület. Néztem a domború kocsifeljárót, a büszke homlokzatot, a hármass ajtó felett az üvegtetőt. Ez a »hogymeg a színház!« megint olyan dolog volt, amely nem egészen világos előttem. Mi az, hogy »megy«? Miféle baj fenyegetheti ezt a remek palotát, amely belül csupa arany és piros. A páholyok gyöngysorát láttam, a rengeteg, meggyszínű bársonyfotójt, a plafónon a csillár kristály káprázatát. Nem értettem anyámat - hogy lehet ez a hely olyan, amely esetleg »nem megy«?

Bocsánatot kérek az olvasótól, hogy nem tartok pontos kronológiai sorrendet. Most megint visszazököm oda, hogy az elemi iskola első két osztályát otthon végeztem el, mint magántanuló; kisasszonyomat, aki tanított, Angyal Malvinnak hívták. Csakugyan angyal volt. Úgy világít felém az emléke a multból, mint egy pici, reszkető, de tiszta szentjánosbogár-pontocska. Aztán a Szemere-utcai elemi iskolába irattak be. Ott kezdtem megtanulni, mi az élet? Az igazgató-tanítót Richternek hívták. Fázós, mérges, beteges, de mégis humorra hajló ember volt. Akárhogy be volt fűtve a tanterem, női gypjúkendő volt a vállán, úgy sétált a padok között. Pálca volt a kezében. Leskelődött kis, vércse szemével és ha valamelyik gyereket rendetlenségen érte, vijjogva csapott le a nádpálcával. Az elemi után a Markó-utcai gimnáziumba kerültem. Az osztályfőnököm Némethy Géza volt. Vörös, kis ember, ideges tikkal az arcán. Amennyiben észrevett engem, bizonyára csak annyit látott rajtam, hogy hanyag kölyök vagyok. De én éreztem benne a tehetséges, rendkívül művelt embert, talán a tudóst, akinek a számára kissé naiv feladat, hogy első gimnázistákat oktasson latin grammatikára. Mindenesetre unt bennünket, amiért bevallom, hogy tiszteltem. Tanultam is tőle egyet-mást, persze nem olyasmit, ami szigorúan a tananyagra vonatkozott, hanem mást, későbbi dolgokat, amiknek értelme elejtett szavaiból kicsengett.

Amikor negyedkettőre hazaértem az iskolából, rendesen ebédvendéget találtam asztalunknál. Rokonokat. Színészeket, színésznőket. Nagyon sűrűn ebédelhetett nálunk Zilahy-Kis Béla, író és esztétikus. »Junius« álnéven a Budapesti Hírlap munkatársa. Aztán gyakori vendég volt Földesy Sándor, a Vígszínház első titkára, akit nyitott inggallérsai és mértéktelenül vastag, kálvinista nyaka miatt, saját felszólítására, Bika bácsinak neveztem. Sokszor előfordult, hogy mind a ketten asztalunknál ebédeltek. Ilyenkor rendesen az én nevelésemről folyt a szó. Nagyanyám és Bika bácsi közös platformon voltak. »Magyar ember legyen belőle, ez a fő!« Ez volt merev álláspontjuk. Zilahy-Kis Béla a messzi jövőre gondolva, azt ajánlotta, hogy majd annakidején küldjenek német egyetemre. Anyám elgondolkozva nézett. Tisztán emlékszem halk hangjára:

- Egyelőre még várjunk. Szeretném látni, merre fordul az érdeklődése? Külföld? Még messzi van. De akkor is jobban szeretném Franciaországba küldeni. Nem tetszik nekem, amit a németek csinálnak.

Akkor hallottam először ezeket a szavakat »német szellem«, »militarizmus«. Anyám nem szerette a németeket. Azt hiszem azért, mert olyan családban született és olyan környezetben nőtt föl, amelyben nagyon élénken érezték az osztrák elnyomás súlyát. Valószínű, hogy ennek a gyermekkori befolyásnak következtében fogadok én magam is, még ma is mindent ellenszenvvel és gyanakvással, ami német. Túlságosan megagitált annakidején nagyanyám és Bika bácsi türelmetlen ellenzékiisége. Hiába tudom, milyen ostobaság különbséget tenni ilyen módon nemzet és nemzet között. Gyermeki lelkem lágy viaszába nagyon nagy erővel nyomták belé azt a képet, amint a mogyoróyi magyarságot, akár a kecskegidát az óriáskígyó, elnyeléssel fenyegeti tátott szájával Germánia. Az ilyen érzések ellen nem lehet küzdeni. Ezek vérré válnak, öröklő őket az ember. Hanem azért nem szabad semmiféle dühös acsarkodásra gondolni. Anyám kételkedő, kereső szellem volt. Kristályos tisztasággal maradt meg az emléke bennem, hogy egy ebéd után, amikor Sudermann valamelyik darabjáról szedte le a bőrt, egyszerre csak aggodalmasan elgondolkozott:

- Félek, - mondta - hogy csak azért nem szeretem ezt az író, mert német. Talán csak bennem van a hiba. Ha jobb hallásom lenne, ha érteném a német zenét, biztosan elmulna az idegeségem.

»Június« csöndesen gömbölygetett egy kis kenyérbelet. Valami művelt dolgot mondott, amit nem értettem. Bika bácsi azonban kivette rettentő, kálvinista nyakából a szalvétát és harsány hangján a következő megjegyzést tette Wagnerre és a német zenére:

- Nincs igaza, Margitkám. Nekünk magyaroknak sohasem volt szerencsénk Béccsel.

*

Abban, a Lipót-körúti házban, egy emeleten laktak velünk bizonyos Dessauerék. A Dessauer-gyerekek közül Ernő és Elza jó pajtásom volt. Hadihajókat építettünk, papírkatonákkal játszottunk. A legidősebb fiú, Gábor, azonban soha nem ereszkedett le hozzánk. Csak kivételes alkalmakkor láttam sovány és sápadt arcát, költői fénybe emelkedett homlokát. Ernő és Elza nagy tisztelettel mutatták Gábor bátyjuk íróasztalát. »Gábor színdarabokat ír«, hallottam az áhitatos magyarázatot, mintha a darabírás olyan misztikus foglalkozás lenne, mint a mise-szolgáltatás. Drámaíró lesz belőle. Nemcsak mérnök, a mérnökséget csak úgy mellékesen fogja üzni. Így is történt. Remélem, nem sértem meg vele kedves kollégám érzékenységét, ha elmondom itt, hogy az a bizonyos költői Dessauer Gábor azonos Drégely Gáborral, napjaink híres drámaírójával, a Szerencse fiának szerencsés és sikerben megdicsőült szerzőjével.

Egy nap, délután éppen Dessaueréknél voltam és valami hajót ragasztottunk csirizzel, amikor átjött értem a szobalányunk - Mari.

- Tessék gyorsan hazajönni, Sándorka. Vendég van. Mama hivatja.

Fájó szívvel váltam el Ernőtől, a csiriztől, a játéktól. Utálatos dolog ezekkel a vendégekkel, mi közöm hozzájuk? Mit háborgatnak? Maradjanak a felnőttek maguk közt. Hagyjanak bennünket, gyerekeket. Nem voltam még tízéves.

De ezzel a mostani vendéggel volt valami különös. Nagyanyám rendkívüli izgalommal fogadott. Megnézte a kezemet. »Nem mehetsz be ilyen praclival!« Meg kellett mosdanom. Sőt át kellett öltözködni. Volt egy sötétkék, hipervasárnapi, angol tengerészruhám. Azt adták rám. Úgy vitt be nagyanyám kézenfogva a szalónba, kicsinosítva, frissen fésült, vizes hajjal.

Illetőleg nem is vitt be, csak betölt az ajtón, ő maga rögtön visszafordult a küszöbről. Ott álltam az ajtóban, egyedül, megzavarva a sok hókusz-pókusztól. Ellenségesen kerestem, ki az a vendég, aki miatt el kellett játékaimtól szakadni?

A vendég ott ült a falrafüggesztett kávébarna honvédatilla alatt, a divánon, anyám mellett. Barna ember volt, az arcszíne hasonlított kissé az atilla barnaságához. Elegáns ruhát viselt, fehér selyemből csokorra kötött nyakkendőt. Valami perzselőt, valami nyugtalanítót éreztem benne. Úgy találtam, hogy nagyon is szép, túlságosan szép, ilyen szép férfit még soha nem láttam.

Hidegen köszöntem:

- Jó napot! - és az ajtó mellett nekitámaszkodtam a falnak. Semmi kedvem nem volt hozzá, hogy közelebb menjek a vendéghez.

A szalónban nagy csönd volt. Utólag visszagondolva rá - drámai csönd.

Az anyám nagysókára szólalt meg, reszkető, elfogult hangon fordulva a vendég felé:

- Milyenek találja Sándorkám?

A vendég, (mennyire bosszantott, hogy őt is Sándornak hívják) válasz helyett felállt a dívánról, odajött hozzám. Megfogott, fölemelt a magasba, aztán a mellére ölelt és olyan viharosan összecsókolta, hogy alig győztem az arcomat törülgetni. Éreztem a bőre hidegét-melegét, borotvált álla szúrását. Szivarillatot éreztem. Egészen közlőrl szemembe villogott a szép vendég szeme, amely olyan fényes, fekete volt, mint egy szem diókompót, a sűrű, barna szirupban.

A vendég nem engedett el többet. Odavitt a dívánhoz. Kedveskedve fölborzolta a hajamat, aztán a térdére ültetett. Ez szörnyű módon nem tetszett nekem:

- Hagyjon engem a bácsi! - mondtam idegesen. - Én nem szeretek az emberek öliben ülni.

Á vendég erre még jobban magához szorított, olyan erősen, hogy majdnem fölkiáltottam. Aztán komolyan, szinte parancsolóan mondta:

- Ne mond nekem, hogy bácsi. Én a te apád vagyok. Szólíts engem úgy, hogy - apám!

No majd mindjárt kisül, hogy ez milyen ostoba tréfa, gondoltam. És gúny csillant a szememben, ahogy kérdően az anyámra néztem. Az anyám arca azonban nagyon komoly volt, talán szomorú. Halkan mondta:

- Igaz. Ő a te apád. És ha ő úgy akarja, akkor szólítsad is apádnak.

Ijedten néztem a vendégre. Nagyon megszoktam már a környezetemet. Elég volt nekem, hogy anyám van és nagymamám. Nem hiányzott soha az apa, föl sem tűnt, hogy más gyermekeknek apja is van. Soha nem kérdezősködtem, hogy mi van az én apámmal? És most ez a hirtelen dolog. Apám született. Zavarban voltam, szégyenkeztem, mintha ez bűn volna. És

akárhogyan akaratoskodott a vendég, nem voltam hajlandó őt apámnak nevezni. Végre is az anyám mentett meg. Finom kezét a vendég karjára tette:

- Ne bántsa Sándorkám. Gyerek. Zavarban van. Később majd meg fogja szokni! - és gyöngéden magához vont, mintha védeni akarna, helyresímogatta a hajamat.

A »vendég« most apróra megnézett:

- A szeme, a homloka, a szája és az álla az enyém. Az orra és a füle a magáé Margit. De ha megnő, mégis rám fog inkább hasonlítani.

Ezt sértésnek éreztem. Kihívóan végignéztem rajta. Gyűlölködve mondtam:

- Én a bácsihoz soha nem fogok hasonlítani.

A »vendég« nevetett:

- Ezt is szeretem benne! Szeretem, hogy ilyen dacos és barátságtalan. Ez úri dolog. A rossz-fajtájú kis kutyák csóváltgatják mindjárt a farkukat, ha valaki megvakarja a fülük tövét.

Ez meglepett. Nem tudtam mindjárt, hogy illik-e megharagudni a kutya-hasonlat miatt? A feszültségem engedett. Figyelni kezdtem. A vendég most egy kicsit békében hagyott, hogy anyámmal beszélgessem. Erre különös dolog történt. Nem hiszem, hogy a vér szava lett volna, inkább az apám egyéniségének természetes varázsa, furcsa, tüzes beszédmodora tette, hogy rohamosan kezdett megtetszeni a Lavalliére-nyakkendő idegen férfi, akinek szép homlokába hullott sötét haja és aki úgy merült föl az életemben, mint a meteor.

Félóra múlva már bizalmas, jó barátságban voltunk. Már nem neveztem bácsinak, de még kikerültem, hogy szemébe kelljen mondani - apám. És amikor elment, lekísértem a kapu elé, ahol - büszke bámulattal láttam - fiakker várta.

Amikor egyedül maradtunk, az anyám mosolyogva fordult felém, de én megéreztem, hogy milyen zavar és izgalom van a mosolya mögött:

- Ne haragudj fiam, hogy soha nem beszéltem az apádról. Hogy tetszik neked? Szereted?

Hűvösséget mímeltem. Nem is feleltem szóval, csak a vállam egy könnyű rándításával.

Anyám azonban nem hitt nekem. Szenvedélyesen átölelt és mintha a jövőtől félne, csaknem rettegve suttozta a fülembé:

- Ne hagyj el. Félek, hogy egyszer csak egészen el fog csábítani tőlem!

Soha ne mondjanak kis gyermekek előtt egy fél szót sem, amely olyan világot nyithat meg előttük, amelyet nem kívánatos ismerniök. A gyermekek nagyon intelligensek és az ösztönük segítségével sok olyan dologra rájönnek, amihez még az okos felnőtteknek is számtalan, pontos adatra van szükségük. Így én is világosan tudtam, hogy apám és anyám viszonya közt, az én születésem körül, valami homályos és szabálytalan dolog van, ami felől nem illik kérdezősködni. Nem is kérdezősködtem. Gyermeki szívemben volt annyi tapintat, hogy éreztem, minden szó fájdalmasan érintené anyámat. Elég volt néhány egészen apró jel, határozottan éreztem, hogy ebben a dologban sok szenvedés és szomorúság érte anyámat. Sajnáltam. Fáj a szívem, amikor apám később többször meglátogatott bennünket és a megfigyelésem szerint mindig hamarabb ment el, mint kellett volna. Nem voltam már a számára olyan szenzáció. Jött, hozott valami drága ajándékot, megnézett, elszívott egy fél szivart, a hamut szórakozottan leszórta szalónunk szép perzsaszőnyegére, aztán már ment is. Mindig éreztem, hogy anyám szerette volna, ha még marad egy kicsikét. Csodáltam is a büszkeségét, hogy mégsem tartóztatja soha egyetlen szóval sem. Így hát aztán én is kötelességemnek tartottam, hogy hozzá hasonlóan hűvösen viselkedjem. Gondolom, ezért apám azt érezhette abban az

időben, hogy mi nem nagyon örvendünk az ő látogatásainak. Pedig ez nem igaz. Mi mindig nagyon vártuk, csak - azt hiszem - szégyeltük megmutatni előtte az örömünket.

Anyám abban az időben már kezdett betegeskedni. Nagyon sápadt volt. Orvosságos üvegek voltak könyvekkel borított éjjeliszekrényének fiókjában. Kíméltem. Nem akartam bántani. De sokáig mégsem tudtam magamban tartani az égő kérdést. Halkan, habozva, dadogva, szégyenlősen kérdeztem meg, hogy mi a neve apámnak?

Megtudtam, hogy Bródy Sándornak hívják és író, még pedig híres író. Akkoriban - anyám gondos ellenőrzése mellett már sokat olvastam - éppen a sorsdöntő Vendég megjelenésének napján kezdtem belé Daudet Tarasconi Tartarinjába. Becsültem a könyveket. És az írószágot - apám drága ajándékaiból következően - nagyon előkelő, gazdagon fizetett foglalkozásnak gondoltam. Tehát író fia vagyok. Ez büszkévé tett és arra gondoltam titokban, hogy ha majd megnövök, »énbelőlem is író fog lenni«.

Érdekes, hogy amint az apám iránt érzett bizalmam, szeretetem és rajongó kíváncsiságom egyre nőtt, ugyanúgy nőtt vele az a forrón olvadó imádat, amelyet anyám iránt éreztem. Az egyik érzés nem rontotta a másikat, sőt emelte, furcsa színekkel keverte. Gyorsan rájöttem, mennyire az apám gyereke vagyok. Milyen könnyedén tudom követni szeszélyes gondolatmenetét. És milyen könnyedén, természetesen érti meg apám is mindazt a furcsa, bonyolult dolgot, amit gyermeki szájjammal beszéltem.

Hanem ez csak értelem dolga. Boldog voltam, hogy gondolkodásmódom ilyen ízlésem szerint való irányítóira talált. Érzésemben mindjobban az anyám pártjára álltam. Nagyon gyöngének, elhagyottnak és szenvedőnek találtam apámmal szemben. Anyám homloka olyan sápadt volt, mint a velinpapír, finom kezében szinte alig látszott annyi erő, hogy könyve lapjait forgassa. Otthon ült egész nap. Néha órákig nem mozdult. A könyv az ölébe ejtve. Szürke szemével fátyolosan nézett maga elé. Apám pedig maga volt a napsütött tűzben szikrázó élet. Barna volt, karcsú, izmos és indulatos. Néhányszor elvitt magával. Vele töltöttem egy-egy fél délutánt. Láttam, hogy vitatkozik és csúfolódik az emberekkel, hogy nevet, hogy villog fekete szeme, az érdeklődésnek milyen vihara csattog körülötte? Egyre jobban szerettem és bámultam. De minden ilyen kiruccanás után úgy tértem vissza anyámhoz, mint aki imádott sebesültjét akarja ápolni. Átöleltem, a fejem szinte büntudattal fúrtam ölébe. Ő pedig komolyan maga mellé ültetett és apróra kikérdezett, miket hallottam, mit láttam és tapasztaltam a kirándulásban? Aztán a maga nyugodt, klasszikus modorában korrigálni kezdte mindazt, amit az apám beszélt.

*

Talán fél éve ismertem már apámat, amikor egy nagy, osztályközi verekedés után, összekarmolt arccal mentem haza az iskolából.

Nagyanyám megkérdezte:

- Mit csináltál te haszontalan?

Diadalmasan feleltem:

- Jól elraktuk a zsidókat!

Nagyanyámon láttam, hogy ez a válasz neki elég. Ha nem is lelkesedik érte, de tudomásul veszi. Hiába, ez már így van, az agár is elszakítja a zsinórját és utána megy a nyúlnak, amint meglátja a tarlón szaladni.

Az anyám arca azonban nagyon felhős lett. Nemcsak szomorú, hanem haragos. Ritka dolog, az életben talán tízszer sem láttam rajta, hogy haragudna valamiért. Akkor azonban kétség-telenül haragudott. Ideges tekintete villanyos csöndet teremtett az ebédlőasztalnál. Észre-vettem, hogy még a nagymama is meg van szeppenve.

Hosszú csönd után, az anyám rámemelte tiszta, szürke szemét:

- Mindenféleképpen utálok a verekedést. A verekedés nem emberhez méltó dolog. Micsoda ostobaság olyanokat mondani, hogy »megraktuk a zsidókat?!« Mit gondolsz, olyan nagy hőstett megrakni a zsidókat?...

- Nem hőstett, mama. De annyit ugrálnak, hogy néha muszáj őket elrakni.

Anyám folytatta:

- Ha nagyobb leszel és okosabb, meg fogod tanulni, hogy a zsidókat nem illik bántani. Tekintsd a zsidókat olyan nemzetnek, akiket egy nagy szerencsétlenség és a maguk természetének nyugtalansága szétszórt mindenfelé a világon. Elnyomták őket. Sokat küzdöttek és szenvedtek. Mindig ők voltak a gyöngébbek. Sok súlyos sértést kellett eltűrniök, csakhogy a puszta életüket megmenthessék...

Ez egy kicsit meghatott, de azért csak a magamét hajtogattam:

- Igen mama, de hát akkor miért ugrálnak mégis annyit?

Anyám tudomásul sem vette ezt a közbevágást. Nyugodt, világos modorában folytatta tovább:

- Azonkívül pedig nagyon nevetséges dolog, ha éppen te monddod, hogy »megraktuk a zsidókat«, hiszen - te is zsidó vagy.

Ijedtemben kivettem a szalvétát a nyakamból és fölálltam az asztal mellől:

- Tessék?! Hogy tetszett mondani, mama? - kérdeztem, mintha nem jól hallottam volna.

- Te is zsidó vagy! - ismételte anyám komolyan.

Még mindig reméltem, hogy ez talán tréfa. Csak meg akarnak leckéztetni. Segélykérően néztem nagyanyámra. Szegény nagymama feszesen és zavartan ült az asztalfőn. Részvét látszott az arcán. Mintha sajnálna, amiért éppen az ő jelenlétében közlik velem a gyászhiót.

Rövid időn belül most már másodszor ért ilyen óriási meglepetés. Először az, ahogy az apám jelent meg az életemben. És most ez a szédületes fölvilágosítás, hogy zsidó vagyok. Hirtelen elvonult előttem környezetem millió apró jele. A honvédatilla, a szalagok, hajfürtök és sárga katonafotografiák az üvegrámában. Calvin domborművű ezüst-profilja nagyanyám ágya fölött. Hát mindez hazugság volt - Bika bácsi, Zilahy bácsi, a katonatiszt-rokonok, akik néha fölmerültek vidékről. És csak mese volt, amikor nagyanyám beszélt makacs őseimről, akik elpusztultak a devalvált Kossuth-bankókkal, akik olyan vitézül verekedtek Bem, Görgey, Klapka, Damjanich és Guyon alatt Paskieviccsel és az osztrákok hadaival.

Már reményem sem volt, ahogy elfúló hangon megjegyeztem:

- Hát akkor hogy lehet, mama, hogy én mégis református hittanba járok?

- Jó, hogy említed, - mondta élénken anyám. - Már sokszor beszélni akartam erről neked. Ez azért van, mert te az én nevedet viseled és az én vallásomban neveltelek. És én csakugyan református vagyok. De az apád zsidó. És ilyenmódon te félig mégis csak zsidó vagy. Ezt tudnod kell. Ezzel számot kell vetni a lelkiismeretedben.

Valami megkönnyebbülésfélét éreztem. Hát mégsem egészen, csak félig! Mi az, hogy félig? Melyik tagom zsidó és melyik keresztény? Úgy képzeltem, hogy éles vonal választja ketté a testemet. És az egyik felem ide, a másik amoda túltonnanra tartozik. Talán a hajam keresztény, amelyet most a nagyanyám résztvevően megsimogatott.

Ebéd után a szalón legkényelmesebb dívánján összebújtunk az anyámmal. Nem emlékezhetem már tisztán a beszélgetés mondataira. De arra emlékszem, hogy megrázó erejű magyarázatot tartott nekem a zsidókról. Furcsa dolog. Az anyám, gencsi Balázsházy Katalin és a szabolcsi szolgabíró leánya, kémiaileg tiszta fajú magyar volt. Később láttam a családfáját ábrázoló tabellát. Ázsiai, szinte tatáremlékű, nagy familiák nevei fonódnak rajta össze. És mégis, az, amit beszélt, egyre jobban kiemelte az elátkozott sötétből apám pirosvérű fajtáját. Amennyire egy gyermek esze az ilyesmiket be tudja fogadni, Renan Jézusát láttam glóriában ragyogni és alatta tömör millióit a leírhatatlan küzdelemben vonagló nemzetnek.

Milyen jó volt. Amikor a hosszú beszélgetés után fölállottam a dívánról, nem éreztem azt a tüzes bélyeget, amelyet a megismerés első pillanata sütött a homlokomra. Mintha közelebb lett volna hozzám apám spanyolos, égő arca. Regényesnek, tette serkentőnek éreztem új rokonságomat. Új kötelességek, új életszabályok bukkantak föl előttem. Anyám figyelmeztetett:

- Ha majd sor kerül rá az életben, mindig jusson eszedbe, amiket most mondtam. Lehet, hogy nem hasznos, amire tanítalak, talán nem is érted még, amiket mondok. De nagyon szomorú leszek, ha azt fogom látni, hogy csak úgy akarsz viselkedni a világban, ahogy az önmagadra nézve hasznos vagy okos. Ez nem elég, ez nem szép. Külömb embernek szeretnék nevelni.

*

Ezek után nem tudtam, hogy viselkedjem az iskolában? A Markó-utcai gimnáziumban - nemhiába lipótvárosi iskola - sok zsidófiú volt. Jórészt gazdag, úrigyerekek, finom ruhában, jó harisnyában és cipőben. A Tőke gyermekei. Nevetséges lenne azt mondani, hogy a legkisebb mértékben is hátrányban lettek volna másokkal szemben. Dehát én eddig mégsem tartoztam közéjük, hanem abba a másik táborba, amelynek tagjait - gyermekiség ide, gyermekiség oda, liberális éra ide, liberális éra oda - valami meghatározhatatlan jellegű szabadkőművesség tartotta össze, éppen úgy, mint a zsidókat. Azt hittem, hogy csalok, vagy árulást követek el, ha nem magyarázom meg társaimnak származásom különösségét. Viszont mégsem tehettem semmit. Hiszen tapintatlan, sőt kínos lett volna beszélni azokról a dolgokról, amelyek körülöttem voltak és amelyekről végeredményében én magam sem tudtam pontosan, hogy micsodák?

Egyelőre tehát hallgattam. A külső sorsomban nem változott semmi. De a lelki békém tökéletesen fölborult. Nem éreztem őszintének a helyzetemet. Nyugtalan lettem, magános. Elkezdődött az a hosszú krízis, amely még ma sem ért véget, negyvenéves korom után. És amely úgylátszik soha életemben nem fog már véget érni. Talán azért, mert túlságosan szeretem hozzá anyámat és apámat, minden örökséggel együtt, amelyet az ő születésük talajából kaptam. Vagy talán azért, mert nagyon komolyan magamba fogadtam anyám leckéjét, amelyet azon az emlékezetes ebédutánon, szalónunk piros brokát dívánján a lelkiismeret becsületéről adott.

*

Körülbelül ennek az időnek eseményei közé tartozik, hogy anyám fizetését leszállították a színháznál. Nagyméretű leépítés volt, talán a felére csökkent édesanyám gázsija. Emlékszem, milyen szomorúságban voltunk. Nagyanyám sírt. És ebből az alkalomból, hosszú szünet után újra megjelent nálunk Jászai Mari. Az orrcimpája feszült. Riogó hangon tüzelte anyámat, hogy ne fogadja el a színház ajánlatát.

Olyan volt a hangja, mint az oroszlán mormogása:

- Pimaszság! Mit mernek tenni! Ne tőrjed!

Anyám mindenki közt a legnyugodtabb maradt. Olyasmit válaszolt körülbelül, hogy nem mehet belé semmiféle bizonytalan kalandba. Nincs egyedül. Gondoskodnia kell rólam és a nagyanyámról. Majd csak lesz valahogy. Dolgozni fog, megpróbál írással szert tenni egy kis mellékkeresetre.

Köröskörül mindenki sírt és a színházat szidta. Éppen ezért jegyeztem meg pontosan anyám néhány szavát, mert olyan furcsának éreztem abban a helyzetben. Meggondoltan mondta, mintha valami közömbös dologról akarná meggyőzni vitatkozó ellenfelét:

- Nem tudok olyan szörnyű igazságtalanságot találni ebben a dologban. A színház rosszul megy. És én végre is öregszen és betegeskedem. Ők nem jótékonyági intézmény. Én pedig nem vagyok már elég hasznos nekik. Hiábavaló erőszakoskodni, az idő múlásával és a divattal! - Szelíd arcát Jászai felé fordította, csendesen mondta. - Hidd el Miriám, nekem már végem. Már egészen ősz lennék, ha nem festeném kénytelenségből a hajamat. Nézd, itt a fülem mellett, ezeknek a kis szálaknak a töve már egészen ősz! - És könnyű mozdulattal félresimítva haját, megmutatta ezüstösen csillanó halántékát a barátnőjének.

Jászai drámai módon a mellére ölelte anyámat. Csókolta, vigasztalta. A szemében nagy tragikus könnyecsek gyűltek. Én is sírtam. Pedig még nem értettem, milyen bölcsesség, türelem és alázat kellett hozzá, hogy valaki ilyen elfogulatlanul viselkedhessék a maga dolgában.

Egyáltalán sok olyan apróság van, amelyeknek a fontosságát és értékét csak később, felnőtt ésszel tudtam megérteni. Egy tavasszal Velencében voltunk anyámmal. És reggelinél, a Flórián-kávéház terraszán találkoztunk Somló Bódoggal. Egész délelőtt együtt mászkáltunk templomokban, múzeumokban. Emlékszem rá, hogy majdnem mindenütt anyám magyarázott. Mint egy cicerone. Megállt oltárszárnyak, képek, szobrok előtt. Mindennek tudta előre a helyét, pedig akkor volt először Velencében. Mindenről tudott valami olyant mondani, amin a társunk meglepődött. Én ezt nem is tartottam különösnek. Hiszen Somló Bódog akkor csak egy »bácsi« volt nekem. Sokkal későbben értettem csak meg, hogy mit jelent, hogy egy olasz városban az anyám vezetett és tájékoztatott egy olyan híres, ragyogó tehetségű embert, díszét a magyar egyetemi karnak.

*

A szegénység többek között azzal köszöntött ránk, hogy a Lipót-körúti öt szobából átköltöztünk a Csáky-utcába, egy kisebb lakásba.

Itt halt meg a »nagyanyám«, Zsófi néni. Nagyon öreg volt már, szklerotikus. Szélütés érte. Egy szobában aludtunk. Csendesen csinálta. Fel sem ébredtem, amikor meghalt. Abból tudtam meg, hogy már nincs többet, amikor reggel mezítláb, hálóingben odaszaladtam az ágyához, hogy megcsókoljam. Nagyon kedves volt ráncos arca, ahogy egy kicsit féloldalt fordulva, szelíden pihent a párnán...

Nem emlékszem már, milyen volt a temetése. De tudom, hogy az anyám innen kezdve még jobban feladott minden küzdelmet. Lefogyott. Nagy ősz csíkok keletkeztek a hajában. A színháznál egyre kevesebb dolga volt. Otthon ült mindig. Olaszul tanult. Most is megvan még hatalmas francia-olasz szótára, apróbetűs megjegyzéseivel a margón. Akkor még nyoma sem volt Babits remek Dante-fordításának. Anyám azt mondta, azért tanul olaszul, hogy eredetiben olvashassa a Divina Commediát.

Olyan korszak volt ez, amelyben a legnagyobb szüksége lett volna rá, hogy mindig körülötte legyenek. És mégis ebben az időben történt meg az a dolog, amelytől anyám az első pillanattól kezdve félt. Hogy apám el fog csábítani tőle. Ha nem is a szívemben, ha nem is egészen, egy kicsit mindenesetre elcsábultam.

Egyre sűrűbben voltam együtt apámmal. Elvitt magával a kávéházba, a szerkesztőségbe. A Pallas, Honvéd-utcai palotájában (ott volt a »Jövendő« szerkesztősége), akkor láttam először rotációs gépet, akkor éreztem először a nyomdafestéknek különös, sűrű szagát.

Belekóstoltam az életnek abba az ízébe, amelyet talán mégis csak bohémnek kellene nevezni. Megismertem apám néhány barátját. Főhadiszállását a Margitszigeten. A szigeti vendéglő nyári terraszán együtt ebédeltünk Nagy Endrével. Örökre úgy látom, ahogy akkor: az egész nyugtalan ember két izzó fekete szemöldök. Nyár volt. Görögdinnyét ettünk. Apám visszaküldte a dinnyét, azzal, hogy »olyan, mint a tök«. Nagy Endre viszont leintette a pincért, aki előle is el akarta vinni a tányért. Fogta a cukorszórót és megcukrozta a görögdinnyét, azután így fordult a társasághoz:

- Rajtam nem lehet kifogni egy rossz dinnyével - megrázta a kezében a cukorszórót. - Itt veszek hozzá édességet! - aztán lemutatott a nyitott vendéglői terraszról a Margitsziget egyik gyönyörű gruppjára, amelyben vérvörös virágok voltak. - Ott nézek hozzá színt. Észre sem veszem az alapanyagot!

A póznak nagy sikere volt az asztalnál. Nekem is nagyon tetszett. »Ez az, amit írói szellemességnek neveznek« - gondoltam magamban.

Körülbelül akkor ismertem meg Molnár Ferencet is egy margitszigeti ebéd alkalmából. Rettenetesen tetszett nekem a hetykesége, friss arca. Bámultam, hogy olyan nagyon fiatal és mégis ezüstszálak vannak már a hajában. Valami éles és okosat éreztem a jelenlétében. Mintha az a gyémánt lenne az esze, ami az üveget vágja. Nagyon figyeltem mindig, amikor beszélt. Éreztem, hogy szeretik egymást apámmal. Örültem neki.

Egyszer, valami okból, ő hozott be a felső Margitszigetről a városba. Az út hosszú volt, végig a Szigeten. A konflis lassan döcögött. Beszélgettünk. Molnár érdeklődött, hogy szeretek-e olvasni? Figyelmeztetett rá, hogy nemsokára elég nagy leszek a komoly könyvekhez:

- Kezdd Turgenyevet, - mondta - az elég finom és nem túlságosan nehéz író.

Elmosolyodtam. Mert akkor én már sok mindent olvastam. Az ízlésem gyorsan fejlődött az anyám vezetése alatt. Andersen meséin kezdtem, de kihagyva minden indiántörténetet, kalandregényt, sőt még Jókait is, nagyon hamar eljutottam a Tarasconi Tartarinon át Daudetig és aztán ezen a vonalon tovább. Anyám félig örült neki, félig félt tőle, hogy olyan mohó tanítványa vagyok. De azt hiszem mégis büszkévé tette, hogy tizennégyéves koromban Stendhalról beszélhettem velem.

Örültem, hogy kitüntethetem magam Molnár előtt.

- Én is szeretem Turgenyevet, - mondtam - nagyon tetszik nekem az »Apák és fiúk« és a »Füst« is. De azért legjobban mégis Stendhalt szeretem.

Molnár meglepve fordult felém a konflisban: A hangja úgy csengett, mintha nem hinné, amit mondok:

- Te Stendhalt olvasod?

- Igen - feleltem. - Most olvastam a Vörös és feketét.

Az ilyesmi nagyon hihetetlennek tűnhetett egy rövidnadrágos, matrózblúzos gyerek részéről:

- Komolyan beszélsz? Nem hazudsz?

Elpirultam.

Molnár néhány gyors, gyakorlati kérdést adott föl, mintha a végére akarna járni a dolognak:

- Hát akkor, hogy hívják a Vörös és feketében a hőst? Mondd meg a nevét, tudnod kell, ha most olvastad a könyvet.

- Sorel Juliennék! - feleltem önérzetesen.

- És a két nőt, akikkel dolga volt?

- Renalnénak és a másikat De la Mole Matildnak! - mondtam és önkéntesen vizsgáztam tovább. - Verrieresben kezdődik a regény, aztán Julien Besançonba kerül, később Párizsba...

Ennyi elég volt. Molnár közbevágott, lemondóan legyintve a kezével, mint az orvos, aki valami rendkívül súlyos betegség nyomára akad páciensében. Furcsa mosollyal mondta:

- Véged van. Soha nem lesz belőled normális, rendes ember.

Bevallom, hogy csalódottnak éreztem magam. Azt vártam volna, hogy Molnár megdicsér a tudományom miatt. Aztán tíz perc múlva sejteni kezdtem, hogy mit ért az alatt a »véged van« alatt. És most, közel harminc év után látom, hogy tökéletesen igaza volt. Csakugyan »végem lett«. Nem vált belőlem normális, rendes ember.

Ami pedig a műveltségemet illeti, a dolog abba maradt. A merészen ásott alapon hibás, zavaros épület emelkedik. Az édesanyám hamar halt meg. Abbamaradtak a francia nyelvleckék és abbamaradtak a hosszú beszélgetések, amelyek egyszerre gyöngéden és lelkesen próbálták formálni érdeklődésemet. Akármennyit olvastam később, nem sokat értem vele. Nincs rend a fejemben. Teli vagyok züllött, haszontalan dologgal. Egész csomó olyan adattal, amely irányban talán jobb volna kevésbé tájékozottnak lenni.

Nyár volt. Délelőtt a Császárfürdő uszodájába jártunk apámmal. Ő jött értem. Fölkiáltott az udvarról a második emeletre:

- Sándor!

Már lestem. Rohantam le. Ott várt a kocsí a ház előtt.

Egy nap két izmos, barnára sült, fehér matróruhás, gyereket találtam a konflisban. Valamivel bátrabbak voltak mint én. Kíváncsian nézegettük egymást.

- Ti testvérek vagytok, - mondta apám felém fordulva - ez a nagyobb Bandi, ez a kövérebb Pista! - aztán engem mutatott be a másik kettőnek. - Ez Sándor bátyátok. Öleljétek meg egymást.

Húzódoztunk, fanyalogtunk. Apánk ránkkiáltott:

- Mi lesz? Miféle számárság?! Ne teketóriázzatok annyit!

Erre megcsókoltuk egymást. Beültem a konflisba. Jó szorosan voltunk. Muszáj volt összebarátkozni.

Édes, meleg délelőttök voltak a »Császár« uszodájában. Csibor úszott a napsütött, langyos vízben, amelybe a medence fölé hajló fák beléhullatták leveleiket. Apánk a kőparton, mozdulatlanul fekvé barnítottatta magát a nappal. Mi fiúk a vízben fickándoztunk. Versenyt úsztunk, itattuk és spriceltük egymást.

Ebben a boldog környezetben ismertem meg később másik két öcsémet is, Jancsit és Illést.

Kétségtelenül vibrálóbb, vadabb, több életerővel és nagyobb önérzettel fölruházott gyerekek voltak, mint én. De azért nagyon jól megértettük egymást. »Féltestvér.« »Mostoha.« Ezeket a homályos pontokat soha nem bolygattuk egymás között. Kicsit félelmesen csengett, hogy

külön anyánk van. Ez előtt a tény előtt nagy tisztelettel hallgattunk. Aztán végre is, egy dologban együtt voltam az öcséimmal. Abban, hogy apám sem náluk, sem nálunk nincsen »otthon«, hanem magamagánál van, teljesen egyedül, a legtöbbször a Margitszigeten, amelyet mi valami boldog, művészi gyarmatnak tekintettünk. A Kisszálloda zöldsalus szobájában, örökös nyaralási illúzióban. Az ágy, a szekrény rendetlen, a kis porcellánlavór teli szappanhabos vízzel, a keserves kis hotel-íróasztal zsúfolva papírkazallal.

Hazamentem az uszoda után. Elmondtam, hogy kikkel ismerkedtem meg a délelőtt.

Anyám valószínűleg már előre tudott a randevúról. Biztosan megbeszélték apámmal, hogy össze kell ismerkednem a testvéreimmel. És mégis lázas érdeklődéssel kérdezősködött, hogy milyenek találtam a két fiút? Ahogy ez ilyenkor történni szokott, gyermeki túlzással beszéltem róla, hogy milyen erősek, milyen pompásan úsznak. Láttam anyámon, örül neki, hogy barátok lettünk. De emlékszem rá, hogy azért aggódalmasan a hajamhoz nyúlt, megigazította a frizurámat, rendbehozta a galléromat, mintha csinósítani akarna öntudatlanul, hogy ne maradjak alól valami versenyben, ha össze találunk hasonlítani testvéreimmel.

Rossz diák voltam. Ennek a rossz diákságnak egyik jellemvonása, hogy nem tudtam megülni egy helyen, össze-vissza vándoroltam egyik iskolából a másikba. Eltanácsoltak. Vagy magam is jónak láttam, hogy meneküljek egy-egy méltán felbőszült tanár villogó haragja elől.

Láttam, hogy anyámnak fáj ez a rendetlenség. De nem tudtam segíteni magamon. Elromlott a fékem. És az anyám sem tudott segíteni rajtam. Kicsúsztak erőtlen kezéből a gyeplők. Szinte félénken mondta:

- Nem kívánom, hogy eminens tanuló legyél. Nem hiszem, hogy az ilyesmi fontos volna az életre nézve. De egy kicsit vigyázhatnál. Az iskola igazán nem nagy dolog, szegény, hogy intelligens fiú létedre nem állod meg benne a helyedet.

Hanem én egy kicsit sem vigyáztam magamra. Lenéztem gimnazista kötelességeimet. Elbizakodottá tett, hogy elég egy pillanatnyi figyelem és annyit haladok, amennyit sok társam csak órákig tartó erőfeszítés után. Nem tanultam, eladtam a könyveimet. Könnyelműen határoztam el, hogy majd a vizsgák előtt két héttel összeszedem magamat. Nagy zsebpénzt kaptam otthon anyámtól. És az apám is öt forintokkal tömött. Kezdtem piperkóc lenni. Egy barátom kivitt a lóversenyre. A szó fizikai értelmében megismertem a nőt. Hozzászóltam a nagyok társaságához, élvezeteikhez, cinizmusukhoz. Az eszemhez és a koromhoz túlnehéz olvasmányok is destruáltak. Talán még nem voltam férges. De mindenesetre túlrejt voltam. Megpuhult cseresznyeszem. Biztosan idegessé is tettem például a Lónyai-utcai református gimnázium tanári karát, annyira nem illetem oda a puritán intézet tantermeibe és nyüzsgő folyosóira.

*

Valamelyik nyáron, a Quarnero egyik kis fürdőhelyén, Cantridán töltöttük anyámmal, iskolai és színházi szünidőnket. Cantrida kis, olasz-horvát jellegű, osztrák falu volt, közvetlenül a fiúmei magyar határon túl, a Volosca felé vezető úton. A posta rendetlenül jött az elhagyatott telepre. Szombaton kaptuk meg egyszerre az egész heti, összes ujságokat.

Így olvastuk, hogy az apám öngyilkos akart lenni. Hogy mellbelötte magát Ausztriában és beszállították a bécsi Allgemeine Krankenhausba. A legrégebbi ujságban még úgy volt, hogy a sebesülés halálos. Rettegve nyúltunk a legfrissebb példányokhoz, de azokban már az volt megírva, hogy apám túl van minden veszélyen.

Nem is tudom leírni anyámat, milyen rettenetes lehetett neki a hír. Az arca valósággal megváltozott. A kezében zizegve reszketett az ujságlap. Csomagolni kezdtünk, de éjszakáig nem volt Bécs felé vonat. Beküldtünk Fiúméba a legfrissebb bécsi ujságokért. A bécsi lapokban is hasábok voltak a dologról. Megnyugtató információk, hogy »Bródy Sándor már túl van

minden veszélyen«. Az egyik ujság foglalkozott azzal a megdöbbentő hatással, amelyet a hír Magyarországon okozott. És hosszú lajstromban közölte azoknak a rokonoknak és barátoknak névsorát, akik Budapestről Bécsbe érkeztek, hogy a »nagybeteg író ágya mellett lehessenek«.

Anyám háromszor-négyszer egymásután elolvasta ezt a listát. Egyik-másik névnel megállt, gondolkozott. Egyre halkabb lett, bizonytalanabb. Aztán egyszerre, szinte szárnyatörötten mondta:

- Talán nem is helyes, ha odamegyünk. Már nincsen veszedelemben. És annyian vannak körülötte. Mi talán csak a terhére lennénk, idegesítenénk! Majd később, ha egészen jól lesz, megkérdezzük, akar-e látni téged?

És mint aki kiáll a versenyből, szomorú csöndességgel leült a kis, olasz szállodai szoba ablakához. A kezével zavartan végigsimított a homlokán, a haja fölbomlott, láttam a halántékán csillanni ezüst szálait.

A lapokban határozott ostobaságok vagy nagyon homályos találgatások voltak apám cselekedetének okáról. És én sem értettem, hogy miért tett ilyet? Hogy lehet ez? Hiszen mindig olyan erősnek láttam, jókedvűnek, amint az emberek hizelegve körülrajongják diadalmas szépségét.

Félénken kérdezősködtem:

- Mit gondol, mama, miért volt ez a borzasztó dolog?

Anyám szinte fájdalmasan kiáltott föl:

- Nem tudom! Elképzelhetetlen! Mi történhetett veled, Úristen?! - és kétségbeesett mozdulatot tett, mint aki föl akar ugrani és a segítségére akar sietni valakinek. Aztán visszaomlott a helyére. Ma már értem, milyen irtózatossá lehetett anyámnak, hogy nem tehetett abban az időben semmit.

Pár hét múlva az apám Grác mellé, Maria Grün híres idegszanatóriumába került utókúrára. Anyám elküldött, hogy látogassam meg. Már jóismerőse voltam az apám családjának, a nénje, »Etel néni« és Ila unokatestvérem vittek magukkal.

A vonaton borzongva gondoltam arra, hogy milyen állapotban találom? Beteg! Ágyban fekszik talán. Tervezgettem, hogy ülök majd az ágya szélére és főztem, koholtam magamban, mit mondhatnék neki, ami mulattatni fogja.

Dehát nem találtam ágyban. Apám a szanatórium halljában állt és egy érdekesarcú, sárgahajú, cigarettázó hölgygel beszélgetett. Mi váratlanul érkeztünk. Amikor meglátott bennünket, meglepett, vidám kiáltással jött felénk, összecsókolóztunk.

Egy kicsit lefogyott és megöszült. De másképp nem volt rajta semmiféle nyomasztó jele a betegségnek. A szeme mosolygón csillogott:

- Hát ezt is megúsztuk, Spirka! - mondta jókedvűen Etel néninek.

Azt hiszem, mindhármunknak örült. De talán mégis legjobban Ilának, aki neki a húga, nekem az unokatestvérem volt. Barnahajú, büszkevállú, karcsú, szép leány. Természetes dolog, hogy szerelmes voltam beléje.

Etel néném és Ila Grácban a »Hotel Elephant«-ban szálltak meg. Én kint maradtam a szanatóriumban. Először aludtam gyermeki közelségben, egy szobában az apámmal. Az ösztönöm megsúgta, hogy kíváncsiskodni nem illik és részvétet mutatni sem szabad. Úgy viselkedtem hát, mintha semmi sem történt volna, csak éppen régen nem láttuk egymást. Észrevettem, hogy az apám mennyire hálás ezért. Eleinte nyugtalankodott, aztán, amikor látta, hogy kísérletet sem teszek, hogy a dolgai vagy a betegsége felől érdeklődjem, nagyon fölmelegedett. Úgy bánt velem, mint a felnőttekkel szokás. Cigarettát adott. Diskuráltunk. Nevetve beszélt:

- Tudod, hol vagyunk most? Bolondokházában. Itt kettőnkön kívül mindenki sült bolond. Az igazgató pénzügyítő-őrült. Az orvosok, az ápolónők, a szolgák, mind bolondok. Még a szakács is bolond, egyszer csak megmérgez valamennyiünket.

- De apám! - tiltakoztam. - Hogy lehet, hogy ezek bolondok? Hiszen mindenki szabadon jár. Az a szőke nő is, akivel beszélni tetszett, amikor megjöttünk, vette a bundáját és kiment a kertbe.

Apám szemében valami furcsa villant:

- Vera? - kérdezte. - Az az asszony, aki olyan hosszú szipkából cigarettázott? Az a legnagyobb örült. Már csak azért is bolond, mert a szép, fekete haját befestette ilyen kanárisárgára. Orosz. Nagyon gazdag. Vigyázz, ne menj közel hozzá, ki tudja, mi lakik benne? Még le találja harapni az orrod! - Tréfásan figyelmeztetett, de valami komoly intelmet is éreztem a hangjában. Irtóztam is azontúl a szerencsétlen, idegbeteg, orosz nőre nézni. Éreztem sárga haja alatt a fekete alapszínt. Fantasztikus, kimonószerű selyemruhát hordott, a mezítelen karján, a könyökén felül aranyperecet. Szép lett volna, ha nem olyan sápadt, mint a halál, ha nincsenek a szeme körül olyan sötétlila karikák. Reszketve figyeltem egyszer, amint suhogó selymeiben odament az üres társalgóban a zongorához. Fölemelte a zongora ébenfafödélét. Játsszani kezdett és énekelni, valami francia dalt. Gyönyörű, alt hangja volt, de olyan fájdalmas, hogy összeszorult tőle a szívem.

Nagyon sajnáltam. Különösen később, amikor Ila, - aki hamar fölcsipegette a szanatórium pletykáit - megsúgta nekem, hogy ez az asszony halálosan szerelmes az apámba. Rosszul esett, hogy az apám olyan lenézőn és elhárítón beszélt róla: »bolond«, »kanárihajú«. Furcsa dolog, de a bensőmben mégis az orosz nő pártjára álltam. A betegség, a halál és a szerelem hármas mártírlóriáját láttam a feje körül. Én is szerelmes voltam éppen. Nem esett jól, hogy ilyen könnyedén beszélnek előttem a szerelemről.

Másnap az ebédnél bemutatott apám egy nagyon magastermetű úrnak, akinek marcona, nap-sütött arca volt, régi párbajok behegedt nyomaival. Kőszáli sas tekintete illetett volna ehhez az archoz, csak hogy a magastermetű úrnak olyan szelíd, kék szeme volt, mint egy leánynak. Különben is minden nagyon ellentmondó volt rajta. Pompás volt a ruhája, a cipője, fekete harisnyájában az akkor divatos, piros selyem nyíl. Nagyon elegánsan mozgott és beszélt. De azért rám - nem tudom miért - mégis úgy hatott, mint valami elszánt franctireur, vagy egy macedón martalóc, aki rendszeren hosszú puskájával leskelődik a sziklák között és most csak tréfából van felöltöztetve angol ruhába. Nem is értettem, hogy miért van itt? Külsőre maga volt az edzett egészség, barna és izmos. Talán csak egy-egy ideges kis gesztusa árult el valami gombostűszúrásnyi hibát, amely csak a gazdag embernek betegség, szegény ember mukkanás nélkül viseli az ilyesmit egész életén keresztül.

A párbajforradásos arcú urat Dungereuszky Györgynek hívták. Sűrűn fordult elő a neve apám leveleiben. Tudtam róla, hogy bácskai földbirtokos. A »bácskai nábob«. Apám »Gyókó«-nak hívta. És már az első este nagy kalandokat mesélt róla. Hogy Gyókó ulánusönkéntes volt Marburgban, ahol súlyos kellemetlensége támadt az ezredesével, egy herceggel. Ugyanis a nagyrangú öreg katona megtudta, hogy az önkéntes elcsábította a metresszét és ebből aztán különféle bajok származtak.

Ez a romantika megkapott. Muszáj volt folyton ránézni a magas úr marcona arcára. Olyasmi ez, mint a flört. A férfi észrevette bámuló pillantásaimat. Biztosan tetszett neki a dolog, hiszen a jókölsejű emberek rendszeren hiúk. Kitüntetett barátságával. Elvitt kocsikázni a kocsiján. Ez nem olyan közönséges gráci bérkocsi volt, Dungereuszky a birtokáról hozatta a hintót, a két amerikai trappert, még a kocsist is.

Imponált ez a szörnyű gazdagság, maga az ember is imponált. Így aztán meghatott tisztelettel ültem a hintóban új barátom mellett, aki tegezett, sőt fölszólított, hogy én is tegezzem.

Aznap este, lefekvésnél az apám elárulta, hogy »Gyókö nagyon megszeretett«. És figyelmeztetett, hogy iparkodjam is megtartani ezt a barátságot. »Meleg szláv«, mondta Dungyerszky Györgyre.

Apám altatóval aludt. Félpohár vízben, kis, fehér pasztillát vett be minden este. Nagyon jellemző volt a mozdulat, ahogy mindig egyforma gesztussal szájához emelte a poharat, amelyben tejszerűen olvadt az álompor. Ilyenkor nem beszélt tovább. Várta az álmot, mozdulatlanul. Szép arcáról levált a maszk, amelyet az emberek között viselt diadalmasan. Elsápadt, komoly lett, volt rajta valami villámsújtott, valami büszke fájdalom, amelyet nem kívánt elárulni senki előtt. Aztán elkattantotta a kis villanyt. Hallgattam a sötétben elcsöndesedő lélekzetét, a sóhajt, amivel elaludt. És lassan, félénken, mintha elektromos huzalt szereltek volna föl kettőnk közé, érezni kezdtem, mennyire hozzája tartozom, mennyire fogom szeretni. Nappal, ha láttam, ha szólt hozzám, mindig megzavart valami. Kellett ez a magány, hogy együtt aludjunk, így mertem magam lassan gyermekének érezni.

Már csak néhány napot maradtunk Mária Grünben. Az utolsó nap, uzsonnatájban, mintha madárházban lennénk, sok papagáj között, izgatott rikácsolást hallottunk a folyosóról. Mind kiszaladtunk. Nagy zöld vödör állt a folyosó közepén, a vödörben hatalmas pálma. A betegek nyugtalanul csoportosultak a munkások körül, akik a vödört cipelték. Azt követelték a munkásoktól, hogy mutassák meg, mi van a fa alatt, a csöbörben? Egy sovány fiatalember indulatosan hadonászott fehér kezével. Azt állította, hogy valaki meghalt az éjjel, annak a tetemét akarják ilyenmódon kicsempészni a szanatóriumból. Végre odajött az egyik alorvos. Intézkedett. A pálmát kiemelték. Nem volt alatta semmi, csak föld és moha. És mégis, egy irtózatosan kövér hölgy, akinek sok apró, fekete szépségtapasszal volt teliragasztva földgömbnyi, púderes arca, hangosan fölsikoltott:

- Ott van! Látom a karját! - és még a púder alatt is elfehéredett.

Már magam sem tudtam, bízhatok-e a szememben? Rettegtem, hogy itt kell hagynom apámat ezek között. Figyeltem, hogy nézi az orosz nő, sápadtan, lila-karikás szemével. Megragadtam a kezét:

- Jöjjön velünk haza apám. Bizonyisten meglátja, hogy sokkal jobban lesz otthon.

Mosolygott. Bizonyára érezte, miért akarom hazacsábítani? És olyasvalamit mondott, hogy - marad még egy kicsit. Minden »borzasztó« érdekes itt. »Hozzátartozik a mesterségéhez...«

Dungyerszky kocsija vitt ki bennünket az állomásra. Beültünk Ilával és Etel nénivel. Apám kijött a szanatórium kapuja elé, integetett utánunk. Visszanéztem és láttam a fordulónál, mielőtt eltűnt volna a ház, hogy a szőkére festett orosz nő is kijön a kapu elé és odalép szorosan apám mellé, mint aki egy kis intermezzo után jogaiba áll vissza.

Aztán nemsokára apám is hazajött Pestre. Hallottam a színháznál emlegetni, hogy minden csak azért volt, mert kifáradt. »Nem lehet úgy élni.« »Borzasztó volt, hogy mit művelt magával!« »No, majd most jobban fog vigyázni!«

Nem kellett hozzá különös szellemnek lenni, hogy lássam, mennyire használt apámnak a veszedelmes krízis, amelyen keresztülment. Lefogyott, de fiatalabb lett, csillogóbb. A melankólikus hónapok után visszatért duzzadó életkedve. És az emberek is biztosan másképp, még fokozottabb érdeklődéssel fordultak feléje. Hiszen nagy szenzáció hőse volt. Mindegy volt az embereknek, milyen halálos kísérlet, szenvedés, mennyi vergődés lehetett a szenzáció mögött. Az emberek természete teszi, hogy az ilyen, szinte nyilvánosan megoldott és végigszemlélt

kínszenvedés valami reklámfélévé válik idővel. Mindenesetre igaz, hogy a közhangulat két egész évtizedre szenvedélyesen apám mellé hangolódott az esemény után.

*

Abban a fokban, ahogyan apám életkedve, ereje és sikere nőtt, anyám egyre gyöngébb és betegebb lett. Nagyon finom, keskeny keze volt. A lámpafény szinte keresztülsütött ujjain, amikor olvasásban kifáradt szeme elé emelte a tenyerét. Szórakozott volt. Órákig hallgatott, mint aki túlságosan fáradt ahhoz, hogy beszélni legyen kedve. Ő maga küldött, hogy menjek el hazulról:

- Nyomasztó társaság lehetek mostanában. Ne haragudj fiam, majd csak rendbejövök valahogy. Nem tesz jót neked, ha sokat vagy velem ilyenkor. Menj valahova. Mulass a barátaidal.

- Nincsenek barátaim! - feleltem olyan hangon, mint aki büszke erre az ostobaságra.

- Nincsenek barátaid?! - mondta anyám mély szájalomtól eltelten, egyszerre megfélekedve a maga bajáról. Aztán növekedő lelkifurdalással tette hozzá, idegesen gyűrögetve a zsebkendőjét. - Ennek én vagyok az oka. Egyedül én. Én neveltelek ilyen kora-öregnek.

Apámmal sűrűn voltam együtt abban az időben. Zajos környezete, kedve, a nagy nyüzsgés, amelyben élt, pontos ellentéte volt anyám magányának. Ingerültté tett, hogy soha nem jön hozzánk látogatóba. Csak egy órára, tíz percre legalább. Hiszen mondtam neki, hogy anyám betegeskedik.

Anyám azonban, mintha érezte volna, hogy mi jár a fejemben, figyelmeztetett egyszer, amikor látogatóba készültem apámhoz:

- Ne említsd, hogy gyöngélkedem. Biztosan idejönne. És nem akarom, hogy ilyen állapotban lásson! - nyugtalanul, fürkészően nézett rám. - Vagy talán már említetted is?!

Éreztem, hogy itt hazudni muszáj:

- Nem mondtam semmit. Soha nem voltunk egyedül. Meg aztán nem is hiszem, hogy beteg volna mama. Komolyan mondom, hogy sokkal jobban néz ki, mint a múlt héten!

Ez nem volt igaz. Anyám ereje napról-napra apadt. Mégis, ahogy jött a nyár, elmentünk a Balatonra. Biztosan miattam. Anyám tudta, hogy szeretem a vizet. Szép, fehér flanel ruhát kaptam, kihajtott nyakú selyemingeket, Jólnőtt fiú voltam, egészen nagyos. Kurizáltam. Táncoltam, savanyúvizes fröccsöt ittam, hallgattam a vendéglőkertben a cigányt. Anyám jóformán ki sem mozdult a szobából. Néhányszor megpróbált fürödni. De azt is abbahagyta. Röstelte a gyöngeségét, hogy a szelid tó lágy hullámverésében is csak botratámaszkodva tud megállni. Elhanyagoltam. Egész nap nem látott, pedig nem lehetett más öröme, minthogy nézte, hogy barnulok és izmosodom. Egyetlen szobánk volt, a balatonberényi Hullám-szállóban. Kopár, kis szoba, deszkapadlóval és savanyúszagú bútorokkal. Elfelejtkeztem róla, hogy talán zavarom anyámat, ha későn járok haza és sokszor éjfélutánig sétáltam a tóparton egy nálamnál öt évvel idősebb, kacér leánnyal, akiből nem emlékszem egyébre, csak arra, hogy sűrű, vörös haja volt, olyan illatú, mint a napsütött, meleg pamut.

Akármilyen későn jutottam haza, égett a lámpa. Anyám virrasztott. Panaszkodtam, hogy fáj a hátam, megkapott a nap. Anyám fölkelte és bekente rákpirosra sült bőrömet vazelinrel.

Nem húztuk ki a nyarat Balatonberényben. Még július derekán történt, hogy anyám nagyon rosszul lett. A kis telepen sem orvos, sem szanatórium. Hazakészültünk.

Anyám sajnált, hogy ott kell hagynom a Balatont, a nyarat, a vöröshajú lányt. Kért, hogy maradjak lent Berényben, elég nagy fiú vagyok már, hogy a magam embere legyek, haza tud ő utazni egyedül is Budapestre.

Be kell vallanom, egy pillanatig haboztam. Bűvöletes volt a nap, a víz, a féligsült csókok a nagy leánnyal a sötét parton. Aztán mégis fölülkerekedett fiatal önzésesen a tisztesség. Hazautaztunk.

Akkor már a Sólyom-utcában laktunk, még kisebb lakásban. Két, sűrűn elfüggönyözött, pici szobánk volt, amelyben alig fértek el jobb módhoz szokott bútoraink.

Anyám ágyba feküdt. A városban fullasztó hőség, olvadt az aszfalt a Lipót-körúton. Nyár, minden üres és halott. A színház zárva. Apám valahol Tirolban nyaralt. Nem volt telefonunk (a telefon akkoriban ritka, talán nem is ismert dolog volt még Budapesten). Anyám az ágyban fekve, a térdére tett mappán leveleket írt. Levélben hívott orvost, levélben értesítette testvéreit, hogy beteg. Komolyan és módszeresen készült a nagy útra. Nem akart rendetlenséget hagyni maga után. Kikereste régi szerepeit a fiókból, visszaküldte a színházhoz. Más fogja átvenni őket, legyenek kéznél. Valami nagyon fájdalmas betegsége volt, nem tudta elnyomni szenvedéseiben kínos sóhajtozását. Ott ültem fehér, flanel ruhámban tehetetlenül az ágya mellett. Könörgött, hogy hagyjam egyedül, mert idegessé teszem. Ha már nincs Balaton, menjek uszodába legalább. Soha nem fogom elfelejteni, hogy húzta ki az éjjeliszekrény fiókját:

- Itt a pénz. Vegyél havibérletet a Császáriba.

Megjöttek a testvérei. Nagybátyáim. Zoltán, akinek a halántékán lövéstől eredő sebhely látszott. Jóska, aki maga is színész volt, amellet kaszinótag és gavallér, régen kipusztult már ez a típus Magyarországon. És megjött Nyiregyházáról Laci bátyám. Ő volt anyám szűkebb családjából a legvagyonosabb. Volt fényképészete, vaskereskedése, kemény munkával megszedte magát, volt már egy kis földbirtoka is Szabolcsban, ahonnan a familia eredt.

Negyvenes, nehéz férfiak voltak a nagybátyáim. Tatárszemű, vastagnyakú magyarok. Beszéltek a doktorral, aki anyámat megvizsgálta és megrendülten tanácskoztak az előszobában a teendőkről. Tudtuk, hogy operációra van szükség. Mármost hol? Melyik szanatóriumban?

Anyám azonban hallani sem akart semmiféle szanatóriumról:

- A szanatórium drága. Nekem nincs rá pénzem. És semmi értelme nincs, hogy ti vállalatok terheket magatokra. Ti sem vagytok olyan módos emberek.

Úgy emlékszem, Laci bátyám megpróbált vitatkozni. Anyám azonban ragaszkodott a kórházhoz. Bevitték a Rókus-kórházba.

A kórház sebészeti osztályának egyik nagy, közös kórtermében feküdt. Számozott ágyon. A kemény, kórházi ing volt rajta, a nyakán pertlivel megkötve. Az éjjeliszekrénye pléh lapján egy könyv; a »Faustin Julia«. (Elhoztam onnan, ma is őrzöm még a könyvet.) Valami fájdalomcsillapítót kapott, a vonásai elsímultak. Addig nem igen jutott az eszembe, most észrevettem, hogy milyen különös, szép, nemesen sovány arca van anyámnak. Félig barna volt, félig ősz. Szürke szemével mosolyogva nézett bennünket, ahogy ott ültünk az ágyánál, négyen egy sorban.

- Mit csináltok este? - kérdezte. - Szép idő van? Menjete a Margitszigetre vacsorázni.

Hallgattunk.

- Nem értem, - folytatta anyám - miért ültök itt ilyen gyászbaborulva? Holnap délelőtt megoperálnak. Két hét múlva rendben leszek. Igazán hallatlan! Én vigasztaljalak benneteket? - mondotta mosolyogva.

A látogató idő lejárt. A folyosón megszólalt a csengetyű. Búcsúzni kellett.

Anyám magához vonta a fejemet. Megcsókolta a hajam, a két szemem, a szájamat. Aztán a fülembé súgta, mintha ez nem tartozna senki másra, csak kettőnkre:

- Tudd meg valahogy az apád címét. Azt hiszem, Tirolban nyaral. Talán haragudni fog, ha nem írok neki néhány sort.

* * *

A folyosón álltunk, a műtő előtt, amikor a kerek kis kocsin visszagördítették anyámat a kórterembe. Nem láthattam, még a narkózis mély álmát aludta, az arca is le volt takarva valami fehér ruhával.

Nem tudom már, hány órákor volt, ki operálta, mit mondtak? Minden emlék zürzavarosan mosódik össze bennem. Rimánkodva néztem a folyosón tovasiető fehérköpenyes orvosok után. És egy ajtónyílásnál rettegve lestem be a műtőterem gyilkos, hófehér mennysországaiba, ahonnan hideg lehellet áradt a folyosó füledt levegőjébe.

Délután aztán bemehettünk hozzá. Már fölébredt, jókedvűnek látszott. Körülültük az ágyát, a három nagybátyám meg én. Másoknál is voltak látogatók, derült zsivalygás töltötte be a kórtermet. Észrevettem, hogy a bátyáim túlhangosan, túlvidáman viselkednek. Komédiáztak. És még csak nem is vigyáztak rá, hogy a komédiázásuk eléggé rejtett legyen. Amennyire lehetett, legyőztem izgatott zavaromat, összeszedtem magam, figyelni kezdtem. És borzadva, megálló szívdobogással vettem észre, hogy anyám jókedve nem normális, nem egészséges, öntudatlan volt, a szeme zavaros. A halálos kábulatban lobogott már életének gyertyája. Olyan volt, mint a gyerek, vigyázni sem kellett miatta. A három nagybátyám talán inkább miattam csinálta azt, amit csinált.

Szegény anyám nyugtalankodott. Biztosan mozdulatlanul kellett volna feküdnie a műtét után és össze-vissza forgolódott az ágyon. De azért senki nem szólt neki. Az egyik orvos, aki pillanatra megállt mellettünk, ránézett, aztán néma arccal ment tovább. Anyám pezsgőt kért, rögtön hoztak. Ivott, aztán öntudatlanul nevetgélt valami ismeretlen dolgon, ami felhői közt eléje bukkant. Mintha megfeledkezett volna róla, hogy mi is ottvagyunk, elvette az éjjeli szekrényről a Faustin Juliát és komoly arccal olvasni próbált. Aztán paplanára ejtette a könyvet. És bocsánatot kérő mosollyal, mintha valaki előtt mentegetődznie kellene, maga elé suttogta halkan:

- Ne haragudjanak! Nem tudok most figyelni.

A szemében egymással ellentétes érzések kergették egymást. Félig fölemelkedett párnáin és vígan mondta:

- Nahát, én most fölkelek! - aztán visszahanyatlott, a homloka elborult, fölkiáltott: - Rettegek!

Majd megint elfoghatta valami káprázat, hamisan kacsintott felénk és a mészfoltos, fehér plafonra nézett:

- Madarakat látok. Röpködnek.

A látogatóidő végét jelentő csengő megszólalt. De minket most valamivel tovább engedtek ottmaradni. Ott ültünk és kínlódtunk tehetetlenül. Zoltán bátyám nem tudott uralkodni magán, sírni kezdett, de anyám már nem vette észre, mi történik körülötte.

Végül mégis odajött hozzánk egy ápolótestvér és nagyon szelíden megkért, hogy menjünk el, nem maradhatunk tovább a szabályok szerint az épületben.

Ráhajoltam az ágyra, hogy megcsókoljam anyámat. És amikor egészen közel voltam az arcához, láttam, hogy zavart, szürke szemében egy pillanatra fölvillog az értelem fénye. Csak egy pillanat volt, de elég hozzá, hogy minden érzését, kettőnk összetartozásának egész történetét kiolvassam belőle. A szemében egyszerre volt öröm, rémület, gyöngédség és aggódó figyelmeztetés. Búcsú, ahogy mondani szokták. Bizonytalanul felém nyúlt, a kezemet kereste. Nem volt már egészen ura a mozdulatainak, csak a mutatóujjamat fogta meg. De azt egy másodpercre rendkívüli erővel szorította össze. Aztán a tenyere kinyílt. Elengedett. Szemének fénye újra tétova lett. Mosolyogva nézett maga elé, mint akit valami rendkívüli belső boldogság foglal el egészen.

Laci bátyám megfogta a karomat. Kivezettek a folyosóra.

Úgy volt, hogy valamelyik bátyámnál alszom az éjjel. De megszöktem előlük. Leugrottam a villamos perrónjáról. Bujkáltam a kapuk alatt. Nem tudtam megválni a környéktől. Járkáltam a Kerepesi-úton, nézegettem a kirakatokat, egy kofánál almát vettem. Az emberek lökdöstek. Alkonyodni kezdett.

Visszamentem a kórházhoz, megkerestem a földszinti betegfelvételt, megmondtam anyám nevét és a kórterem számát. Érdeklődtem, hogy van anyám?

Egy kövér szolga felelte közömbösen, a nélkül, hogy utánanézett volna a dolognak:

- Változatlan.

Tudtam, hogy ez hazugság, de hinni akartam benne, hogy így van. Valami szikráját őriztem a reménynek. Hátha mégis?! Az ember tizenöt éves korában nem akar olyasmikben hinni, mint a halál.

Még csak esti nyolc óra volt. Valami vadság és idegesség bujkáltatott, hogy össze ne akadjak semmi ismerőssel.

Augusztus végére járt, szép meleg este. Kisétáltam a Városligetbe. Járkáltam a Stefánia-úton, aztán elvetődtem a Vurstliba. Még jártak a hinták, verklizett a ringlispil. Trombitált, kacagott, lökdösődött körülöttem a tömeg. Bakák sétáltak cselédekkel a bokrok felé, a kisujjukat egymásba akasztva. A céllövöldéknél pattogott a patron. Kivilágított bódék előtt rekedt legények ordítottak. Megnéztem egy százötvenkilós tetovált nőt, meghallgattam egy jóst, planétát húzattam egy zöld papagállyal. Óriáskiflit ettem, fagyaltot. Volt kilenc koronám, bementem a Barokaldi-cirkuszba is. De minden olyan porlepettnak, gyászosnak, véresen szomorúnak és értelmetlennek tűnt előttem. A kövér cirkuszlovak, amint bután galoppoztak körül a manézsban, a lakkcsizmás stallmeister ostorpattogása, a lovarnők, a bohócok, az idomított tengerimalacok nem foglaltak el. Percről percre szomorúbb lettem, üresebb. Szinte jólesett, hogy éjjel felé meghalt a ligeti élet, ahogy a fények kihúnytak és a rongyos ponyvákat legöngyölítették a sötétbe boruló Barokaldi oldalán.

Tizenkettő volt, amikor visszaértem a Rókus elé. Felnéztem az ablakokra. Sötétek voltak, csak némelyik mögött világított valami tompa, zöldes fény. Néztem a nehéz kaput. Aztán lassan megindultam a Kerepesi-úton a Lánchíd felé. Magam sem tudom miért mentem át Budára? Miért csavarogtam át az egész éjszakát a Gellérthegyen, a Városmajorban, a Keleti-pályaudvarnál, hiszen gondolhattam, hogy a bátyáim milyen kétségbeesve keresnek?

Hajnalban megint ott voltam a kórház előtt. Derengett. Gondoltam, megvárom a kapunyitást. De aztán nem bírtam a nyugtalanságommal. Akármilyen gyáva és kicsi voltam, becsengettem a süket kapun.

Csengettem egyszer, kétszer, háromszor. Kopogtam, dörömböltem.

Végre lépések csoszogtak odabent, fordult a zárban a kulcs. Álmos, összeragadtszemű, szakállas ember jelent meg az ajtóküszöbön. Nagyon mérges lett, amikor először is udvariasan bocsánatot kértem, amiért zavarok:

- Mit akar? - kérdezte nyersen.

Zavartan dadogtam megint az anyám nevét és a kórterem számát. Hogy tudni szeretném, mi van vele?

Az álmából felköltött ember válasz helyett a kapu szárnyával kinyomott az utcára. Odatettem a küszöbrésbe a lábam, hogy ne tudja az ajtót egészen becsukni:

- Kérem szépen, - könyörögtem - adok öt koronát, ha megnézi, mi van vele?

Hanem ezt az ember biztosan nem hallotta már odabent. Mert olyat taszított a kapun, hogy majdnem összetörte a lábam, alig tudtam a küszöb mögül kihúzni.

Hat óra felé járt már. Megindultak a villamosok. Nagyon éhes voltam és fáradt. Kis pálinkásputikok és kávémérések nyíltak a környéken. De nem mertem sehová bemenni. Vettem egy péknél - láttam a csupaliszt, félmeztelen, hajnali péklegényeket, hátul a műhelyben - három zsömlét. Sétáltam a Dohány-utcában a becsukott boltok között. Megettem a zsömléket. Aztán a zsidótemplom környékén találtam egy padot.

Leültem. Elaludtam.

Amikor felébredtem, el voltam zsibbadva egészen. Fájt a nyakam, a derekam. Órákat aludtam ülve. Délelőtt volt. Nyüzsgött az utca.

Most megint bementem a Rókusba. És valahol a földszinten, talán már a kapusnál megtudtam, hogy az anyám meghalt.

Nem volt eröm hozzá, hogy a részletek iránt érdeklődjem, hogyan, hány óraker, miért? Még ma sem tudom pontosan, mi volt a betegsége? Voltaképp semmi dolgáról nem tudok, amit nem láttam a magam szemével. Nem is kérdezősködtem soha utána. Jól esik nekem az a titokzatos felhő, amely körülveszi előttem alakját. Felemeli őt mindenki közül, hogy nem is akarom tudni semmi emberi ügyét. Minél jobban múlik az idő, annál inkább vallásommá válik személye.

Zsebemben volt elárvelt lakásunk kulcsa. Hazamentem a Sólyom-utcába. A szellőzetlen szobákban megrekedt forróság. Előbb jól elgyötörtem magam annak a gondolatnak szakadatlan ismétlésével, hogy az üres bútorok közt sohasem fogom többet látni anyámat. Emlegettem magamban hibáimat és durvaságaimat, amelyeket ellene elkövettem. Aztán elapadt a fájdalomhoz való tehetségem. Éhes lettem és álmos. A spájzunkban találtam barackbefőttet. Lefeküdtem a diványra. Könyvet vettem elő, de a tizedik sornál már elnyomott az álom.

Nagybátyáimban nem lehetett sok detektívtehetség, hogy nem jöttek rá azonnal, hol lehetek? Csak másnap reggel jutott eszükbe, hogy talán otthon. Eljöttek értem. A temetést emlegették. Megkérdezték, van-e fekete ruhám? Nem volt. Erre elvittek egy vácikörúti ruhaboltba gyászruhát venni.

Soha nem fogom elfelejteni, hogy válogattunk a ruhák közt. Zoltán bátyám alkudott. Én a hármas szabótükör előtt forgolódtam, néztem, jó-e a kabát háta, nem húz-e hónaljban? Végül is félórát ültünk a homályos boltban, amíg hevenyészve kijjebb varrták hátul a fekete nadrág csattját.

*

A temetés olyan volt, mint minden temetés nyáron, a friss földszaggal és virágillattal teli kerepesi sírkertben. A tömeg a virágos katafalk, fekete-ezüst díszítése körül. Jó sokan voltak. Sok színházi ember, mert már közel volt a szezon. 1906 augusztus 24-ikén temettük el anyámat.

De én nem emlékszem senkire, ki volt ott, ki beszélt? Nem emlékszem rá, mit mondott a pap? A szalagokkal borított koporsót is csak messziről láttam, amikor egy pillanatra a tömeg fölé emelték, hogy betaszítsák az üveghintóba. Pillanatra láttam fekete oldalán az ezüst betűket: ...élt 51 évet...

Irtóztam tőle, hogy nézzenek. Milyen iszonyú szokás, talán kisebb lesz tőle az ember fájdalma, ha százan, meg százan hozzátolakodnak és megérintik a sebét? Nem is maradtam ott hivatalos helyemen, a koporsó közvetlen közelében, a két égő kandeláber tövében, rokonaim között. Elmenekültem hátra. Ismeretlen emberek között bujkáltam, akik kíváncsian betűgették a koszorúszalagok feliratait.

El kell, hogy higgyék nekem: cseppet sem féltam a jövőtől, hogy most majd támasz nélkül fogok maradni. Fiatal voltam. Izgatott a kaland, amely reám várt. Meg aztán éreztem néhány kezet, amint felém nyúl, hogy tovább vezessen. A nagybátyáim nyíltan tervezgették előttem sorsom. És egészen hátul, szerényen ott volt a temetésen Etel néni és Ila, apám testvére és húga.

Egy másodpercre találkoztunk:

- *Sándor* sürgönyözött, hogy holnap érkezik! - mondta Etel néni nyomatékosan.

Éreztem, hogy rajtam múlik most minden. Módom van választani sors és sors között, melyik oldalra állok? Nem gondolkodtam, az ösztönöm döntött. Természetesnek találtam, hogy meg kell várnom az apámat. Fel kell kínálnom magam neki - akar-e velem törődni?

Azt hiszem, a természet bölcsessége, hogy kritikus pillanatokban az ember olyan világosan tud gondolkozni. Legalább is én, a gyász egyenletes hullámverésének közeiben, egészen tisztán átláttam helyzetemet.

Fölfogtam, hogy a nevelésem most érzelmi problémából anyagi kérdéssé válik. Pénz. Van-e apámnak kedve, hogy pénzt áldozzon reám? Van-e mellette hely? Egyáltalán hogyan gondolkodik felőlem a családja?

Elhatároztam, hogyha lehet, apámra bízom magam. De arra is keményen el voltam szánva, hogy a legkisebb jelre, ha csak egy árnyalatnyi hűvösséget találok, önállóvá teszem magam. Hogy mit fogok akkor csinálni? Nem tudtam, de nem féltam semmitől a világon. Alaposan megedzettek az utolsó pár hét eseményei.

Megint elpárologtam rokonaim és ismerőseim közül. Idegessé tett a gyöngédlelkű emberek minden vigasztalási kísérlete. Hazaszöktem a Sólyom-utcába. És a néma lakás vetetlen dívánán heverve, az a határozott érzésem támadt, hogy anyám nem véletlenül halt meg, hanem saját akaratából. Utolsó tette volt ez, amelyet érdekemben elkövetett. Mintha látta volna, hogy a züllés útján vagyok, hogy puhává és életképtelenné tesz forró kényeztetése. Tehát meghalt inkább, hogy ezzel segítsen rajtam, miután belátta, hogyha él, nem tud lemondani arról, hogy szeressen és kényeztessen, akármilyen ijesztő mértékben nőnek hibáim.

Behúnytam a szemem és az álom szövetének foszfénái közt sugárzó fényben ragyogott föl anyám arca. Úgy, ahogy ma is látom, amikor csak akarom. Mindössze be kell húnynom a szememet.

II.

Etel néném a Rottenbiller-utcában lakott. Másnap délután elmentem hozzá. Akibe szerelmes voltam, Ila unokatestvérem (bocsánatot kérek, hogy ilyen rokoni módon merem nevezni apám családjának tagjait, ha tolakodásnak veszik, gondoljanak arra, hogy csak a kifejezés egyszerűségének kedvéért történik) nyitott ajtót. Nagyon kedvesek voltak hozzám. Kiderült, hogy már ők is kerestek - hova bújhattam! Mind a ketten úgy tudták, hogy apám az esti vonattal érkezik. Elhatároztuk, hogy végig együttmaradunk és este majd kimegyünk a pályaudvarra.

Uzsonnázunk. Diskuráltunk. A képeket rendeztük át a »fehér szobának« nevezett szalón falán. Egyszerre csak csöngettek. Éppen egy széken álltam, szöggel és kalapáccsal a kezemben.

Ila kiszaladt ajtót nyitni. Nagy csókolózás, nevetés, boldog, hangos beszéd hallatszott be az előszobából. Megismertem az apám hangját. Csöndesen lemásztam a székről, fojtott izgalmommal vártam, mi fog történni?

Apám - pillanat alatt konstataáltam, milyen virágzó színben van, naptól leburnulva, friss kedvben - hosszan megölelt, megcsókolt, megsímogatott. Szemrehányást tett, amiért nem sürgönyöztünk neki, így csak a lapokból tudhatta meg a dolgot. Persze, azonnal vonatra ült, percek múlott, hogy el tudott érni egy olyan összeköttetést, amiben mi hinni sem mertünk.

Hamar kiderült: ő is azt tartja természetesnek, hogy ezentúl hozzá tartozzam. Szép szeme kutatva villogott rajtam. Olyanféle izgalmat érezhettem, mint egy szerkesztő, aki új embert vesz föl belső munkatársai közé. És én is olyanfélét éreztem, mint később mindig, amikor új munkahelyet foglaltam el.

Emlékszem, milyen feszülten figyeltük egymást. Engem gyönyörködtettek tüzes észjárásának meglepetései. És azt hiszem, neki sem lehetett kellemetlen, hogy egy kamasz olyan habozás nélkül tudja követni gondolkodásának minden meredekén keresztül.

A sorsom eldőlt. Megkönnyebbülten éreztem, hogy apám nem fog eltaszítani magától. Nem mintha meghajolna valami szentimentális kötelesség előtt. Hanem egyszerűen azért, mert találhatott bennem egyet-mást, ami hasonlít hozzá.

Szárazon konstataáltam, hogy ütközetet nyertem, ha nem is arattam teljes diadalt. Mert láttam apámon, hogy bizonyos tulajdonságaimmal nyugtalanná teszem. Fürkészve nézett. Mégis merőben idegen világból kerültem eléje. És meg kell vallanom, hogy bennem is maradt egy kis hideg pont, elrejtve mélyén a kritika éle. Sőt volt egy veszedelmes perc, amikor kevésbe mult, hogy vegyem a kalapom és kimenjek az utcára tökéletes árvának. Ez azért történt, mert kínosan érintett, hogy apám minden részvéte és érdeklődése csak nekem szól, nem jut belőle egy csöppnyi sem anyámnak. Már gyűlni kezdett orromban a düh, amikor villámsugárként éreztem át, milyen irtózatos lenne, ha apám csak egyetlen szót is merne szólani előttem anyámról.

Fölengedtem. És a kiállott izgalom után szinte a karjába ájultam apámnak, ahogy ott állott előttem, barnára sült, török arcával, mint egy szultán.

Apám zseni volt. Tudhatta, mi hullámozott le bennem. A vállamra tette kezét, szép szeme rámragyogott. Mintha horoszkópot állítana föl a jövőre, melegen mondta:

- Makacs kölyök vagy. De azért azt hiszem, meg fogunk férni valahogy egymással.

*

Ott maradtam Etel néninél koszt-kvartélyban. Úgy emlékszem, apám negyven koronát adott a havi ellátásomért. Ezek a Bródyak nem voltak gazdagok. Apám népes családnak volt pénzosztó, központi napja. És a pénzre váró csillagrendszerbe most én is beálltam új bolygónak.

A szalón két hatalmas kerevetéről esténként leszedték a magyar varrottasokat. Ágyat vetettek rájuk. Ott aludtam egy szobában Berci bácsival, apám édes testvérbátyjával, aki Etel nénival együtt közösen bérelte a Rottenbiller-utcai lakást.

Berci bácsi, komoly nevén Bródy Bertalan, ügynök volt. Mindennel foglalkozott a világon, ami kínálkozott, legszívósabb törzsvendégeként a Royal udvari kávéházának. Soha életemben hozzá hasonló kávéházi ügynököt nem láttam. Bajuszpedrőt használt és bajuszkötőt. Pipázott, a dohányzacskó vége mindig kilátszott a zsebéből. Beszédén a hevesi magyar tájszólás vidékies ízei éreztek. (Honnan tudott ilyen vidéki lenni, amikor viszont kedvenc lapja a Lloyd volt?) Mint katonaviselt emberhez illik, aki fölvitte egészen az őrmesterségig, a legszigorúbban konzervatív elveket vallotta. Konok becsületesség jellemezte az élet minden kérdésében. Amiért is megszerezte tisztelőjének az egész higanyszerűen élelmes, üzleti kávéház törzsközönségét. Tisztelője rengeteg volt a jó Berci bácsinak, az éneklő-hangú ügynökök és kereskedők, a környék híres alsósmatadójai úgy ülték körül, mint egy kávéházi főpapot. Hódoltak neki, bámulták, de nem vonták be üzleteikbe, ezekhez az üzletekhez túlnehézsnek találták bizonyosan az öreget. Így aztán Berci bácsi csak kis morzsákat tudott összeszedni a kánaáni bőségben úszó, régi Pesten. Éppen csak annyit, amennyi múlhatatlanul kell a legszükségesebbre - házbérre, dohányra, néha egy kis turfra. Berci bácsinak is volt emberi gyöngéje - a lóverseny.

Este jött haza. Kurtán köszönt. Megvacsorázott, pipára gyújtott, hallgatott. Még az sem hangolta beszélgetésre, ha véletlenül apámat találta otthon, aki hetenként egyszer-kétszer benézett hozzánk, megkérdezni, mi van? Kell-e valami a családban?

Berci bácsi nem bámult azon, hogy az öccse író. Nem törődött az irodalommal. Színházba nem járt, könyvet nem olvasott. Ő a Rothschildokat tisztelte és Ferenc Józsefet tisztelte. Vagy arra kíváncsi lett volna, hogy mit mond a világ folyásáról Vázsonyi Vilmos. De Bródy Sándor? Egy író?!

Kétségtelenül nagyon szerette apámat, de az is kétségtelen, hogy lenézte a foglalkozását. Pipájából nagy füstöket eresztve, némán hallgatta beszélgetésünket. Nem értette, miket mondtunk egymásnak? Nyilván nem is akarta. A leglesujtóbb unalom kifejezése látszott az arcán, amely végül is türelmetlenséggé változott át:

- Eridj már Sándor. Késő van. Le kell feküdni ennek a fiúnak.

Hát ezzel a jó Berci bácsival aludtam én egy szobában hosszú hónapokon át.

Remekül összetaláltunk. Benne volt annyi türelem, hogy belássa, ha valaki olvasni szeret, hát engedni kell, hogy olvasson. A villanyt muszáj volt eloltani, amikor ő utolsó pipa dohányát szívta az ágyban. De azt eltúrta, hogy egy könyvekkel elbarrikádózott gyertya mellett addig virrasszak, ameddig tetszik.

Sokszor napokig nem szólt hozzám. Azt kellett volna hinnem, hogy haragszik, ha egyszer nem vettem volna észre, hogy lábujjhegyen odajön a dívánomhoz és elfújja a gyertyát, amelyet félálomba merülve égve felejtettem. Tettem magam, hogy alszom. De tudtam, hogy milyen pedáns. Vártam is másnap reggel, hogy össze fog szidni. Nem szólt egy szót sem. Mintha nem történt volna semmi, meg sem kérdezte, mért hagytam égve a gyertyát.

Olyan egyszerű és megbízható volt, mint a kenyér. Soha nem csalódtam benne, soha nem tapasztaltam tőle türelmetlenséget. Lassanként megszokott és megszeretett. És mivel az üres szavakat megvetette, azzal mutatta ki vonzalmát, hogy néha adott egy forintot, amelyet tilos volt megköszönni.

Úgy is öregedett meg végkép, mint a jegenye. Meglepetések nélkül. Nemrégén halt meg, nyolcvanéves korában. Háborún és forradalmakon át, majdnem utolsó napjáig járt törzskávéházába. Összeszáradva, mint a múmia, hallgatagon ült gibici főhelyén, köhöggető füstbe burkolva maga körül mindent rettentő pipájával.

Azt kellene mondani, hogy szegénységben halt meg. Csakhogy lehet-e szegény valaki, aki olyan igénytelen volt, mint Bertalan bácsi? Talán egy évtizeden át nem kellett neki más, mint két híjtozás egy nap és három krajcár ára kapadohány. Ennyit pedig pátriárkai mozdulatlan-ságában is elő tudott párolni az üzletes kávéház levegőjéből.

Az új élet küszöbén nem voltak illúzióim. Be is rendezkedtem rá, hogy lesznek torzsal-kodásaim és küzdelmeim a fél-idegen családban, hiszen tudtam, hogy egy amúgy sem nagy darab kenyeret kell miattam még apróbb szeletekre osztani. Nem történt semmi baj. Lehet, hogy a hátam mögött folytak néha gyanakvó megbeszélések rólam, de ezekből soha nem jutott hozzám semmi, pedig érzékenyen figyeltem, nem tartják-e tolokodásnak a jelenlétemet apám rokonai? Semmi kedvem nincs hozzá, hogy hálálkodjam, mégis szinte meghatottan kell visszagondolnom arra a meleg emberségre, amellyel - mondjuk így - »levelező« tagjává fogadott a nagyszámú familia.

A közvetlen főnököm Etel néni volt. Nagy küzdelmekkel főntartott háztartásában foglaltam helyet. Messziről visszaemlékezve rá, látom, milyen belső zavarai lehettek az öregkor klimak-tériumán. Hiszen nem akart öreg lenni, holott öreg volt. És nem volt kedve kövérnek lenni, pedig kövér volt. Végül teli volt mindenféle ambícióval, amelyek közül egyetlenegy sem elégülhetett ki a sors tragikus rendelkezései következtében. Mégis a legtöbb, amit el kellett viselnem tőle, nem volt más, mint keserű szeszély. És talán nem is ő, hanem inkább én voltam türelmetlen kettőnk közül. Talán nem volt bennem elég szív, talán nem tartottam elég fontos-nak a jóindulatát. Késő már, de hiszem, hogy ha akarom, hatalmat szerezhettem volna érzései fölött. Mert voltak nagyon meleg időszakaink. Egy nyáron minden este sétálni kísértem a Városligetbe. Leültünk a néptelen, sötét Aréna-úton egy padra, ahol már várta két öreg barát-nője és rokona. Az egyszerű Sári néni és Pessi néni. Összedugták a fejüket, sóhajtoztak a háztartás és család bajai fölött.

Talán sértő is volt, hogy annyira nem figyelek rájuk. Elültem tőlük a szomszédos padra. Szívtam a cigarettám, néztem a sötétben a paraszát. »Átkozott unalom«, gondoltam gögösen magamban.

Etel néni pesti lakása egyúttal főhadiszállásaként szerepelt a vidéki Bródy-rokonságnak. Sok gyönyörű lány volt a családban, akik közül egy-kettő mindig ott lakott nálunk hosszújاراتú vendégnek. Nem indiszkréció már, azonkívül egyoldalú dolog volt, elmondhatom, hogy az egyik unokatestvérembe, az »aradi« Ilába szerelmes voltam súlyos éveken át. Milyen remény-telen dolog. Én tizenhatéves, gyűrött nadrágú diák voltam, teli hatosos gonddal. Ő legalább húszesztendő, gyönyörű leány, körülüzdelve udvarlókkal és óvatosan kísérletező vőlegény-jelöltekkel. Magas, karcsú. A nyaka és a válla, büszkesége és beszéd tárgya az egész család-nak. Kőszénfényű, fekete haj sátora árnyékolta be homlokát. A szeme és a szemöldöke keleti remekmű. Valami sajátos kettőssége volt az arcának. Tudott mosolyogni a szájával, amikor a nézését bánat felhőzte el. Sohasem mertem megmondani neki nyílt szavakkal, hogy szeretem. Vajjon sejtette, milyen sóvárogva várom a híreket érkezéséről? És vajjon sejtették-e többi unokatestvéreim, milyen szénsavdús levegőt jelent számomra pesti tartózkodásuk? Nem mon-dom, hogy szerelmes voltam valamennyibe, de mind tetszettek, akik korban egy kicsit illettek

hozzám. Piri, finom orrával, hűvösségével, hamvasszőke hajával, mint egy északi hercegnő. A rövidlátó, hiperintelligens, szatmári Ila és a húga, a dióbarna Bella, aki olyan friss életerővel volt teli, mint egy pattanni készülő bimbó.

Ezek a lányok mind szenvedélyes kultúrlények voltak. Tüzes kíváncsisággal estek neki a kezük ügyébe eső könyveknek. Vehemensen olvastak. Fölkunkorították a lapok sarkát. Gyorsan, éhesen, mint a tigris a gödölye vérét, egy perc alatt kiszívták a legvaskosabb könyv mondanivalóját. És amit tanultak, továbbszótték, megbeszéltek. Szinte életük részesévé téve számtalan kedvenc regényalakjukat. Így aztán nagyon furcsa teremtéssé váltak valamennyien, ahogy ortodox módon szigorú, családi nevelésük tisztesség-érclapját beléttették vakmerő gondolkozásuk égő csipkebokrába.

De nemcsak a lányok érdekeltek új életvizemben. Mindenki, aki csak fölbukkant előttem, hozott valami forró színt, valami egyéni szólamot, mint egy hatalmas, zsidó-opera alakjai. Bertalan bátyám volt az egyetlen lassú érverésű ember ebben a heves együttesben. Más mindenki lobogott és villogott. A Bécsbe származott Juli néni, akinek nagy, fekete anyajegy volt az orrahegyén és aki, a családi monda szerint, parókát hordott, mert a haja ősi zsidó szabályként, állítólag le volt borotválva. Ennek a Juli néninek a fia - Móric. Az első szociálisan nyugtalan lény, akit megismertem. Móric nem tudott jól magyarul. Barna kecskeszakálla volt, lángoló szeme. Tüdőbajos volt, olasznak nézett ki. Ilyenformának képzelem külsőre Thomas Mann signor Settembrinijét. Tárgyi szempontból kevés közünk volt egymáshoz, el is tűnt az életemből tökéletesen. Mégis nagyon jól emlékszem rá, mérges vitatkozásaink miatt. Akkoriban próbáltam elolvasni egy idősebb barátom ösztönzésére Marx Kapitalját. Nem értettem egészen, de mindenesetre a befolyása alatt állottam némiképp. Móric viszont megvetette a szocialista dogmákat. Szegény embernek, proletárnak és forradalmárnak tartotta magát. De beismerte, hogy nem tudja, mit akar. Kijelentette, hogy ő a legideálisabb szociális viszonyok közt sem tudna boldog lenni. Lázasan fejtegette, hogy szerinte az emberiség boldogsága nem az anyagi javak jobb elosztásának megszervezésétől, hanem bizonyos lelki tulajdonságok kifejlesztésétől függ.

Mindebben nincs semmi különös. A furcsa csak az volt, hogy marakodásunkban a misztikus-keresztényi álláspontot éppen Móric képviselte, aki egyébként olyan penetránsan zsidó egyéniség volt, hogy mákoskindlire gondoltam mindig, amikor ránéztem.

Végül magunk sem tudtuk, mit beszélünk, csak rikácsoltunk. Közbelépett Bertalan bácsi, aki Móricot hazakergette és engem feküdni vitt, rosszaló hallgatással tűrve, ahogy dívánom mellé, a székre odakészítem a gyertyát és a könyveket.

Néha harmadik ágyat rögtönöztek a »fehér szobában«. Megint vendég-rokon. Ki nem fogyott a rokonságból a ház. Ügyvédek, ujságírók, politikusok, kereskedők és diákok bukkantak föl az istenáldott bőségű magyar vidékről. Műveltek és műveletlenek, egész szegények és középszegények. De mind egyformán olyan duplaritmusú, kíváncsi és önmagukat emésztő emberek, hogy szédültem eleinte közöttük. Máshoz szoktam hozzá anyám világának óceáni csöndjében, ahol mindig ugyanazt a hullámot láttam vonulni. Lassan, mélyen, tajtéktalanul, mintha soha partot nem akarna érni végtelen redője.

Tizenötéves multam már, be kell számolnom példátlan szerencsémről. Addig sem régi, sem új rokonaim között, még baráti és iskolai körömben sem találkoztam úgynevezett aljas emberrel. Akárhogy erőltetem, nem tudok visszaemlékezni egyetlenegy igazán elvetemedett emberre. Nem akarok azzal hencegni, hogy szobrok közt éltem gyerekkoromban. És hivalkodni sem szeretnék ezzel a vallomással. De őszintén és szégyenkezve érzem, hogy ha jól körülnézek gyermekéveim ismerősei közt, magamat kell panorámájukban a leggyöngébbnek, önzőbbnek és bűnreajlamosabbnak tekintenem.

*

Érdekes dolog, hogy amikor az ő családjába kerültem, még ritkábban láttam az apámat, mint azelőtt.

Neki megvolt a maga külön élete. És Etel néni házánál ugyanolyan ritka, megbecsült izgalommal várt és rövid vendég volt apám, mint akár régen anyámnál.

Alighogy jött, már el is ment. Itt is fiaker várta a kapu előtt, mint régen. Az ablakból utánanézttem, amíg el nem tűnt a kocsija. Merre hajt? Az »Otthon«-ba megy talán? Ebben az időben már kezdtem sejteni, hogy kicsoda Bródy Sándor. Olvastam a Dadát, böngésztem a Jövendő és a Fehér Könyv régi évfolyamaiban. Sóvárogtam a közelsége után. Egy jó szava hetekre boldoggá tett. És a szívem összeszorult, amikor a szeme mozgását követve, mint a kutya, észrevettem, hogy a kalapját keresi tekintetével. Na most mindjárt elmegy. Úgy éreztem magam, mint a fiatal ág, amelyet a törzsről letörtek és elültettek a földbe, próbáljon gyökeret bocsátani. Fáj, nem ment könnyen a dolog. Szerettem volna visszanozni, ahonnan letörtek.

Nagyon magános voltam akkoriban. Kegyetlen átmenet a meleg vattafészek után, amelyet anyám kényeztetése nyújtott. Sokszor egyik lány sem volt látogatóban Pesten. Bertalan bácsi a rossz üzletmenettől elkomorodva pipázott. Etel néni ideges volt. Igazi jóbarátom senki. A régi ingemet kinőttem, a ruháim elrongyosodtak. Kezdttem nagyon ágrólszakadt kinézésű fiú lenni, pedig, amíg anyám élt, mindig az osztály dandy-je voltam. Ha a tükörbe néztem, alattomos tekintetű, formálódás alatt levő kamaszarc tekintett vissza rám. A hangom is akkor modulált. Nem tudtam, mit csináljak a kezemmel és a lábammal. Kétszeresen ügyetlen voltam abban a bizonyos rossz, kamasz korban, amelyben minden fiú ügyetlen. Az olyan cél, hogy eminens legyek az iskolában, nevetségesen kicsinek tűnt előttem, nem is követelt olyasmit senki tőlem. Más egyebet meg nem volt a módomban tenni. Elfőtt az akaratom, mint a levesen a hab. Gyerekkori, síma, hűvös modorom is elromlott. Túlságosan érzékeny lettem, ideges, riadt. És mégis szemtelen. Szinte szándékosan hívtam ki magam ellen környezetem haragját. Önmagammal és az egész világgal elégedetlenül, egyre sűrűbben kezdtem gondolni arra a rozsdás, de eléggé éles, régi borotvára, amely Bertalan bácsié volt és amely a fürdőszoba polcán hevert, a fogporos skatulyák és szappanmaradékok között. Egyszer a kezembe is vettem a borotvát, amikor fürödtem. Jó forró volt a víz. Elkeseredve gondoltam, hogy talán nem fájna nagyon, ha csinálnék a borotvával valamit. Aztán addig haboztam és tanakodtam, amíg a fürdő kihűlt. Annyira elkeseredett mégsem voltam, hogy hideg vízben ülve vágjam föl az ereimet.

Sokszor fordultak elő velem az életben olyan gondviselészerű véletlenek, amelyeket csak misztikus elemekkel lehet megmagyarázni. Például semmi tárgyi indokolása nincs, hogy ebben a sivár és kétségbeesett időszakban miért fordult egyszerre felém az apám érdeklődése? Hónapokig alig törődött velem, aztán egyszerre, minden ok nélkül, úgy fogott körül a szeretete, mint a Golf-áram egy jeges kis szigetet az óceánban. Meg is gyógyultam tőle, mindenféle virág nyílt ki rajtam. Nem tudom, hogy kezdődött a dolog? Mi tetszhetett meg rajtam? Kopott fiú voltam, az orrom körül tavaszi pattanások. Mondtam talán valamit. Nem tudom. Ma is érthetetlen a számomra, miért küldött egyre sűrűbben értem? Újra látni kezdtem az apám külön életterületét. Szerkesztőségeket, kávéházakat. A Margitsziget elegáns virágágyait a nyitott terraszról. Egyik napról a másikra megváltozott körülöttem minden. Tegnap még elérhetetlen tünemény volt egy memphis, huszonnégy óra múlva tömve voltam egyiptomi cigarettával.

Odahaza a virsli, a híg tojás és a liba volt Etel néni konyhájának gerince. Egy-egy liba tíz napon át is kísértette asztalunkat. Külön a mája, a melle, a nyaka, a zsírja, sült krumplival, a svertnije, a combja, végül egy vacsoránál valami rizskásában, amelyből még délben kiszedtük az egész aprólékot, teljesen megsemmisült a madár, hogy aztán a legközelebbi vasárnap egy

másik libával előlről kezdődjek a körforgás. Nem tehetek róla, bármilyen szent állat is legyen bizonyos gyomrok szempontjából a liba, én úgy meglaktam vele abban az időben, hogy gyűlöltem. És boldog voltam, hogy a felsőszigeti vendéglőben magam rendelhettem az étlapról másnemű eledeleket. Marhapörköltet, bécsi szeletet, sonkát, lekváros derelyét és fagyaltot, amely rummal volt leöntve, egy szem édes meggyel a tetején.

Szivart kaptam, feketekávét, öt koronát és tíz koronát költőpénznek. Színházba vittek, cirkuszba vittek. Egy levegőt szívhattam apámmal és a barátaival. Hallgathattam, amit a felnőttek beszélnek. Irodalomról, politikáról, színészekről. Egy nagyon szép, fekete színésznő ebédeltetett kint abban az időben a Margitszigeten. Már nem tudom milyen Kornéliának hívták? Úgy emlékszem rá, hogy a művésznőnek Molnár Ferenc tetszett a Kisszálloda és a vendéglőtérasz háromszögében előforduló férfiak között, amin egy csöppet sem csodálkoztam. Nekem is tetszett Molnár, főképp gyémántszerű okossága miatt.

Láttam, hogy apám mennyi mindenféle emberrel érintkezik. Utólag visszagondolva, tudom, ez azt jelentette, hogy divatban van. Elegáns asszonyok állták körül. Ha sétált, szép, fiatal lányok rajongva néztek utána. Látogatói jöttek a városból. Számtalan levele érkezett, amelyeket unatkozva szórt a földre a portásfülke előtt, alig olvasva belőlük egy-két sort.

»Ezt nem kellene túrnie« - gondoltam néha, amikor tréfáltak vele. De ő csak nevetett, a szeme vidáman csillogott, mint a nagyon hatalmas emberé, aki nem fél attól, hogy az impertinencia kikezdi. Gondtalanul ült az asztalfőn, a kék árnyékban és sárga napfényben fürdő, vendéglői terrazon. Körülötte asszonyok, művészek és művészhajlandóságú civilek. Néztam, hogy árulja el és csúfolja ki önmagát mindenki előtt. Néha egy bizarr ötlet kedvéért, néha annyiért sem. Láttam, hogy szerez irigyeket és ellenségeket, szeszélyből. A pincért krózsusi mosollyal intette oda magához. Reszkető sejtelem fogott el, hogy akármennyije van, egyszer csak szétszórja mindenét. Gyerekes szorongásomban nem tudtam egyebet csinálni, takarékoskodni kezdtem titokban a magam ebédjén. És nem ettem meg egy keserűmandula-mignont, amelyet pedig már a levesnél nézegettem a tortás-tálon.

Elkísértem néha apámat az »Otthon« klubba is, amelynek akkor még megvolt kertes, kis palotája a Dohány-utcában. Ha ferblizett, vagy dardlizott, gibiceltem neki. Ha bakkozni ment, megvártam valahol, ahová leültetett, valamelyik barátja mellé.

Így történt, hogy néhányszor Ambrus Zoltán asztalához kerültem.

Apám »Speki«-nek szólította Ambrust, amit nem éreztem helyesnek. Túl tiszteletreméltónak találtam ehhez a furcsa névhez szökéből őszülő hajával, sovány arcával, amelynek előkelő fényt adott világos szeme. Sokáig nem volt semmiféle viszony közöttünk. Ambrus némán szivarozott. Nagyon udvarias volt, de bezárkózott intelligens magányába. Hiába kísérleteztem. Sőt, amikor kamaszos tolakodással említettem, hogy olvastam a Midás királyt és a Berzsenyi lányokat a »Hét«-ben, még hüvösebb lett, a tekintete jégszürkévé vált. Egészen le kellett törnöm, el kellett szomorodnom, hogy végre észrevegyen és megsajnáljon. Elmosolyodott és kérdezett valamit. Feleltem. Lassankint beszélgetni kezdtünk. És én, Ambrus óvatosan induló, tiszta mondataiban egyszerre csak úgy éreztem, hogy a sok izgalom, tűz és érdekes nyugtalanság után, megint azon a szellemi tájon vagyok, ahol anyám vezetett valaha.

Soha nem tudtam szabadulni ettől az értelmi hasonlóságtól. Hozzákapcsoltam Ambrushoz anyám emlékét. És boldog voltam, amikor a háború vége felé, a nagy szivar-inségben, azt az apró szolgálatot tehettem, hogy az Otthon-ban kapott szivar-adagomat neki ajánlottam föl. Azt hazudtam, hogy »cigarettás« vagyok. De ő még ezen túl is aggodalmasan tudakozódott, hogy nincs-e más valakim, aki inkább jogot formálhatna a szivarjaimra?

Nyugodt lélekkel esküdhettem meg rá, hogy nincs. Apámnak nem kellett az Otthon szivarjai. Így aztán párszor együtt ülhettem vele. Észrevehette, hogy szeretem hallgatni. Ezért

néha hosszú és világos irodalmi előadásokkal jutalmazott meg. Egyszer elmondta, hogy miért nem szereti Bernard Shaw-t? Miért fogadja el ösztöndíjából egyedül a Blanco Posnet megtérése című egyfelvonásost? Ambrus következetes ember volt, úgy emlékszem, hogy később elő is adta ezt a darabot a Nemzeti Színházban.

A pompás időszak nem sokáig tartott. Alig kezdtem megmelegedni a boldogságban, kiűzettem a paradicsomból. Megint nem volt semmi kézzelfogható oka a dolognak. Apám ugyanolyan hirtelen unt meg, mint amilyen váratlan szeszéllyel fordult felém az érdeklődése.

Otthon ülhettem megint az érthetetlen bukás keserűségében. Meg voltam repedve, mint az üveg, amelyet forróról hirtelen hidegre tettek. Apám hónapokig felénk sem nézett. Nem volt egy krajcárom, egy cigarettám. De azt hiszem, hogy mégsem a nélkülözés szenvedései, hanem inkább az apai mellőzés sérelme miatt kezdtem bánni, hogy a sorsdöntő pillanatban nem bíztam magam a nagybátyáimra. Biztosan jobban lennék, mint így - gondoltam. Többet törődneek velem. Még akkor is jobb helyen lennék, ha Laci bátyám fényképészsegédet csinált volna belőlem Nyiregyházán.

Jöttek a vizsgák. Valahogy átkecmeregtem az osztályon. (Hatodik gimnazista voltam.) Bertalan bácsi jutalomból kivitt egy vasárnap a lóversenyre. Este, amikor hazamentem, hallottam Etel nénitől, hogy ott járt apám, el akart búcsúzni, mert már el is utazott nyaralni Innichenbe. Rajta volt a kocsin a kofferja, csak úgy a pályaudvar felé menet, hajtattott mifelénk.

Nahát itt volt a nyár, a szörnyű pesti forróság, az eldobott dinnyehéjakkal az aszfalton.

Kiravazkodtam, hogy adjanak útiköltséget. Elmegyek a szünidőre Aradra, az anyám testvéréhez, Jóska bátyámhoz, aki színész volt Szendrei Mihály társulatánál.

Ennek az aradi tervnek sokféle célja volt. Elsősorban a szerelem. Tizenhatéves korában azt is érzéki gyönyörűség számba veszi az ember, ha egy városban lakhat azzal a valakivel, akit szeret. Másodszor nagyon szerettem Jóska bátyámat is. Tudtam, hogy szegény színész, nem akartam a nyakába zuhanni. De volt valami homályos szándékom, hogy a segítségével mégis elkerülhetek Pestről. Egész szívemmel gyűlölni kezdtem Pestet. Az iskolát, a libát, a meleget. Nem volt senkim az egész rettenetes városban, kivéve egy vörös, könyvkezelő szolgát a múzeumi könyvtárban, aki meg merte reszkírozni, hogy hazavigyem néha másnapig azt a kötetet, amelyet délután kikértem.

Úgy is történt, ahogy terveztem. A szünidő után nem mentem haza beiratkozni az iskolába. Erre megkaptam apám hideg szakítólevelét. Ma sem értem, ki sugalmazhatta ezt a levelet? Mert apámnak igazán nem volt természete a kegyetlenség. Az a levél pedig irtózatosan kegyetlen volt. Mindössze egy lila tintával írt sor, egy óriási ív papíron:

»Megszűntem önnel törődni.

Bródy Sándor.«

Tizenhatéves voltam, egy évvel előbb veszítettem el anyámat. Jogom lett volna kétségbeesni. De én emlékszem rá, hogy még csak el sem szomorodtam. Éreztem a levélen a külső típet, az idegen akaratot. Szinte mosolyogtam az »ön« megszólításon. És egy pillanatig sem hittem, hogy ez a levél végkép megszakít köztünk minden kapcsolatot.

»Majd lesz ez másképpen is« - gondoltam, mialatt hideg lassúsággal apró darabokra téptem a nagy ív, kemény miniszterpapírt.

Nem próbáltam meg könyörögni. Nem válaszoltam. Nem is beszéltem senkinek a levélről.

Körülnéztem, miből élhetnék meg a nagy, magyar, alföldi városban? A harmadik hosszú nadrág volt rajtam.

Jóska bátyámnál kaptam ebédet, viszont lakást nem adhatott. Ő maga is szűken volt a feleségével. Csak nyáron alhattam a nyitott verandáján.

Már jártam kávéházba. Ismertem újságírókat és színészeket. Betolakodtam volentörnek az Aradi Közlönyhöz. És odaköltöztem két színész hónaposszobájába harmadiknak, egy suszterhez. Két forintot fizettem havonta a suszternek az ágyneműnélküli dívánhasználatért. Lakótársaim közül már csak az egyikre emlékszem. Rendkívül sovány, basszushangú, hirtelenszöke fiatalember volt. Neves szavalóművész lett belőle, Fehér Artúrnak hívják.

Két forint nem sok pénz. De nekem azt is nehéz volt előpárolni fizetéstelen állásomból. Néha mégis kaptam egy-két-három koronát külön munkáért, szaladgálásokért, költség címén.

Végre egyszer komoly feladathoz jutottam. Kolumnás riportot írtam az aradi közöskonyha megnyitásáról. A riportnak sikere volt. Kaszab Géza, a »Közlöny« segédszerkesztője öt korona jutalmat utalt ki érte a nadrágzsebéből, miután hivatalos budgetje nem volt ilyen célokra.

Ez volt az első, igazi cikkem. És az első jelentékeny pénz, amelyet írással kerestem. Éjjel kaptam meg az öt koronát, szerkesztőségi »slusz« után. Elmentem fölnőtt kartársaimmal a Pözl-kávéházba. Szardiniát rendeltem, billiárdoztam. Aztán megvártam hajnalban a nyomda előtt a lapot, néztem a páratlan oldalra tördelt, nagy cikket, amely alatt ott voltak nevemnek kezdőbetűi.

Úsztam a büszkeségben. De azt hiszem, minden újságíró így kezdte valaha. Nem különös, hogy olyan földöntúli boldogságban mentem haza és feküdtem le az ágyneműnélküli dívánon. Betakaróztam az überciheremmel. Világos reggel volt már. Fogtam a »Közlönyt« és elalvás előtt huszonötzör végigolvastam benne első cikkemet.

Éjjeli foglalkozásom lévén, későn keltem, délután, tehát elestem Jóska bátyám ebédjeitől. Ami különben szándékos is volt. Akármilyen szívesen fogadtak, rösteltem napokat enni. Ambícióm volt, hogy eltartsam magam. Azt hazudtam, hogy fizetésem ugyan nincs, de elég tisztességesen keresek - soronként. Valami buta gögből visszautasítottam minden rokoni támogatást. Inkább idegenekhez fordultam. Hús krajcár elég volt akkoriban egy napra. Pedig rendes, kávéházi vendég voltam, minden éjjel jártam a Pözlbe. Fogyasztottam is, három-négy zsemlyét, de azért adtam borraivalót a pincérnek, két krajcárt.

Nem tudom, másokkal mit csinál az ilyen fiatalkori nélkülözés? Engem optimizmusra nevelt. Megesküszöm rá, hogy az emberek többnyire jók. Ezernyi minatűröm van ennek az igazolására. Nem is tudom, miért éppen azt az öreg betűszedőt említtem aradi újságírókoromból, akihez kéziratot hordtam le a nyomdába? A szedő - Lajos bácsinak hívták a kollégái - megszagolta példátlan szegénységemet és mindennap adott két drámacigaretta. Amikor meglátott, már nyujtotta felém vasfestékes kezével a két drámát. És, hogy az önérzetem ne bántsa, valami tréfás színt keresett a dolognak. Mindig mondott valamit hozzá. »Ezt szíjja el, ha van mersze a szerkesztő úrnak!« vagy »Tessék, még meleg, ép most vettem ki a fülem mellől!« Nevettünk. Szégyen nélkül tudtam elvenni a cigaretta, olyan kedvességgel kínálták.

A suszter egyszer lezárta a szobát, talán nem is miattam, hanem mert valamelyik nagy lakótársam adós maradt a bérrel. Nem volt hol lehajtani a fejem. Elaludtam a kávéházban, a kályha mögé húzódva, a szögletben. A barátaim nem láttak, otffelejtettek. A tűzilegény keltett föl reggel, amikor takarítottak.

Még égett a gáz, de már odakint is világos volt, a székek felrakva a márványasztalokra, a konyha felől friss kávészag terjengett.

Bejött a reggeli személyzet. Az éjszakai kasszírő éppen haza készült indulni. Már az ajtónál volt, már fogta a kilincset, amikor meglátta, hogy dörzsölöm a szemem, hogy nyujtózom a kályhánál. Odaintett magához:

- Mi az, fiam? Nincs hol aludni?

- Igen, kisasszony - feleltem elpirulva - otthon felejtettem a kulcsot.

A kasszírő hosszan megnézett, habozott, végre megszólalt:

- Jöjjön kisfiú. Hazaviszem, ha akarja. Nálam a pamlagon elalhat.

Rápillantottam. Negyven körül járhatott szegény nő, de a régi kozmetikátlan világban száz-negyvennek nézett ki, szomorú kövérségében, kopott sáljával, kopott, mű-nutria bundájában. A haja szőkére volt festve. Az arca rettentően viselte elmúlt szépségének romladékait. Mondtam, hogy az ajtóban álltunk, a reggel kegyetlen világításában, láttam, milyen a pirosító alatt igazi bőre.

Tapasztalt fiú voltam már, mindenről tudtam a világon. És visszarettentem ettől a nőtől. Irtóztam minden porcikájától. Ahogy a púder rétegeződött a homlokán, a szemétől, a szájától, attól a kis, fekete angolflastromtól, amely az állára volt ragasztva. Igazán nem volt hova leülnöm sem. Elöttem ásított az egész kietlen nap. Mégis iszonyodva gondoltam, hogy inkább a csatornába fekszem, inkább megfagyok az utcai hókupacok közt, minthogy ez a szerencsétlen teremtés hozzáérhessen a kisujjamhoz.

Valami mentségfélét dadogtam, hogy köszönöm szépen, de dolgom lesz délelőtt.

Hosszú csend lett. Az öreg leány fogta az ajtókilincset, nézte az arcom. Nagyon világosan rám lehetett írva, amit belül éreztem, mert a szája egyszerre csak reszketni kezdett, mintha a sírását fojtaná el. Halkan mondta, a halálos szégyen fuvallatával:

- Pardon. Mindig elfelejtem, milyen öreg és csúnya vagyok. Muszáj megijedni tőlem, aki rámnéz.

Mindössze ennyit tudtam makogni:

- Én abszolúte nem félek a kisasszonytól!

A kasszírő keserűen legyintett:

- Hagyjuk. Hanem elhiheti, hogy magától semmit nem akartam a világon. Azért még nem szokok gyerekekkel kikezdeni! - azzal köszönés nélkül kiment az ajtón.

Utánanéztam, hogy kacsázik az utcán, a szálló hópelyhek között. Hirtelen eszembe jutott, hogy csakugyan nem lehetett szegénynek más szándéka, mint hogy egy ásítózó gyereknek hajlékot adjon. Hiszen nem is olyan nő. Egész éjjel harisnyát stoppol a kasszában. Megsajnáltam. Éreztem, hogy milyen mély sebet ütöttem rajta akaratlanul. Kedvem lett volna utána-szaladni és megvigasztalni valahogy. De már késő volt, azt sem tudtam merre lakik, merre kellene mennem?

Két hét múlva ez a kasszírő szublimátot ivott és meghalt. Senki sem tudta, hogy miért? Búcsúlevelet nem hagyott. Remélem, hogy bolondság, de ha eszembe jut, ma sem tudok szabadulni attól a szorongató érzéstől, hogy a halála és titokban maradt reggeli találkozásunk közt lehetett valami összefüggés. Persze nem úgy értem ezt, hogy szerelmes volt belém. Attól félek, hogy talán az én tizenhatéves ifjúságom takaratlan iszonyatában láthatta meg magát úgy, hogy elment a kedve az élettől.

Közben voltak az életemnek vidámabb szenzációi. Hírfejeket alkothattam, utánérezve kedvenc íróimat. Színházba jártam. Egyszerre udvaroltam egy Józsa nevű kóristanőnek és egy kávéházi tamburáslánynak. Hanem azért központi napom, egész életem magyarázata az a szerelem volt, amelyet minden remény és táplálóanyag híján is változatlanul éreztem unokatestvérem iránt. Pedig egyre ritkábban láttam. Kezdtem nagyon kopott lenni a nappali világításhoz. Vigyáztam, hogy csak este láthasson olyan ember, aki előtt adtam valamit a reputációmra.

Különben meg voltam elégedve az életemmel. A munkám érdekelt. És este gyönyörű dolog volt az egész redakcióval beülni a kávéházba. Megtanultam kaláberezni. Segédszerkesztőnek, a göndörhajú Kaszab Gézának kibiceltem, akinek akkoriban Szudy Elemér volt a partnere. Ő is ujságíró volt, nem tudom már melyik aradi ellenlapot szerkesztette. Nevetséges dolog ilyen utólagos jósnak lenni. Természetesen nem sejthettem, hogy Szudyból a Bethlen-kormány sajtófőnöke lesz valaha. De komolyan mondom, hogy éreztem rajta a karriert. Valahogy kevésbé bolyhos volt, mint mi, többiek. Ambíciózusabb volt, önérzetesebb, címeres pecsétgyűrűt viselt az ujján.

Köhögni kezdtem. Hiába minden fiatalság. Sokáig nem bírja ki az ember télen, fűtetlen szobában, überciherrel takarózva. És a sok feketekávétól és kiflitől is úgy átszellemültem, hogy ördögi gyomorrontás lett a vége, valahányszor Jóska bátyám fülöncsípett és hazavitt meleg ebédet enni.

Képtelenül lefogytam. Annyira, hogy mindig meg kellett ijednem öltözködés közben csontvázszerű soványságomtól. Nem is hiszem, hogy ki tudtam volna várni élve, amíg a dolgok normális folyásában eljutok a középszerűen fizetett, vidéki ujságíró anyagi színvonaláig. De a legválságosabb időben, a legpermanensebb köhögés, fázás és feketekávétáplálkozás közepette megérkezett apám újabb levele.

Esküszöm rá, hogy vártam, pedig semmi nem árulta el előre. Abszurdumnak éreztem, hogy úgy maradjunk egymással, ahogy voltunk. Valami természeti erőnek képzeltem apám indulatát, amelyben, mint a tengeren, szabályszerűen követi egymást az apály és a dagály.

Amikor a borítékon megismertem apró betűit, előre tudtam, hogy mi lesz benne. De a fogalmazás drámai közvetlenségére nem voltam elkészülve. Olyan volt a levél, hogy torkonfogott és megrázott. Szédültem, amikor elolvastam. Apám zsenije elkapott. Meg voltam bűvölve, mint a patkány a hamelni ember fuvolaszavától.

Természetesen betéve tudom ma is a levelet. Ilyen passzusok voltak benne:

»...El kell hinned, hogy én is sokat szenvedtem, amiért olyan keményen bántam veled. Figyeltelek. Tudom, hogyan viselkedsz és milyen sorsban vagy. De most már éppen elég ideje nélkülöztük egymást. És annak sincs értelme, hogy vidéki hírlapíró legyen belőled. Megparancsolom: utazz azonnal haza!...«

Ötven korona volt a levélben. Nem búcsúztam senkitől. Még aznap vonatra ültem.

Apám úgy fogadott, olyan melegen, természetesen, annyi érdeklődéssel, a bánásmódja olyan önérzetet és biztonságot ébresztett bennem, hogy alapjában véve innen számítom a kettőnk közötti, igazi családi viszonyt. Végre is nagyon későn születünk meg egymás számára. Kellott, hogy leszámoljunk valahol a feszült idegességgel, amely eddig nem engedte meg, hogy apám nyugodtan parancsolhasson nekem, én pedig félelem nélkül kérhessek tőle.

Apám megpróbálta, hogy olyan fesztelenül beszéljen velem mindenről, mint egy kész férfival. Nem volt igaza: még gyerek voltam. Félig agyonkényeztetett, félig agyonkínzott. Nem tudtam, mi jár az embernek az élettől? Az a pehelyérintés, ahogy anyám nyúlt hozzám, vagy az az állapot, ahogy vékony kabátom alatt vacogtam az aradi suszter kelkáposztalehelletű szobájában.

Azonkívül - bármilyen iskoláján mentem keresztül a nélkülözésnek - nem volt semmi gyakorlati érzékem. Nem is emberek, hanem inkább az olvasmányaim alakjai közt éltem abban az időben.

A lóversenyen, a mázsáló körül csoportosuló urak közt, Pecsorint, Steerforthot, vagy Meredith Sir Willoughby-jét kerestem. A kávéházban ülő polgároknak minduntalan hasonlóságot

találtam Bouvard és Pecuchet urakkal. Teljes komolysággal mondtam ilyeneket, hogy »láttam apát tegnap egy asszonnyal sétálni, aki egészen olyan volt, mint Irén a »Füst«-ből.« Még az állatok is Kipling világába vittek a valóságból. Egyszer az Állatkertben voltam Illés öcsémmel. Szinte csodálkoztam, hogy a majomketrecen nem ez a tábla van »Bandarlogok«. És amikor a tigris előtt megálltunk, a mozdulatlanul izgatott fenevad közelségében, talán lehelletének rothadó hússzagától, olyan erős képzelődésem támadt, hogy nem lepődtem volna meg, ha valahol a ketrec körül meglátom a dzsungel farkasainak tanácskozhelyét Akelával és a meztelen kis Mauglival.

Etel néni ebben az időben már nem élt. Szegény, tragikus módon vetett véget az életének. Bródy-sajátság, hogy senki nem ragaszkodik közülök túlságosan az élethez. Sok tagjáról tudok a családnak, aki öngyilkos akart lenni és még többről, aki sikeresen meg is ölte magát.

Néhány év eseményeit röviden összefoglalva, a legfontosabb, hogy apámtól rendszeres havi, heti, vagy - leghelyesebben szólva - napi pénzt kaptam. Hónapos szobát vettem ki. Élhettem egészen szabadon. Úgy, ahogy tudtam. Természetes, hogy a pénz, amit apámtól kaptam, nem volt szabályosan megállapított összeg. Nem is oszthattam be a jövedelmemet, olyan szeszélyesen váltakozott bőség és szükség közt, ahhoz képest, hogy mennyi pénze volt apámnak. Igen szoros a viszony apa és gyermeke közt. Ha a könnyelmű apának van pénze, a fiú is dőzsölhet, ha nincs, a fiúnak is muszáj összehúznia magát.

Néha megesett, hogy egy hétig mindennap kaptam tíz-húsz koronát. De előfordult sokszor az is, hogy hiába mentem az Otthonba, amelynek előszobája volt a pénzkiosztó-helyiség. Ilyenkor apám a mosolygó büntudat ellenállhatatlan kedvességével mondta:

- Örült nagy baj van. Nekem sincs egy vasam sem!

Rendesebb fiút talán idegessé tett volna ez a szabálytalanság. Én szerettem. A pénztelenség nem volt baj, hiszen az aradi gyakorlatban olyan nyomorrutint szereztem, mint a kardnyelő a kardnyelésben. Véletlennek, isteni adománynak tekintettem a bőséges heteket. És az a körülmény, hogy néha neki sincs pénze, nemcsak az élet súlyos gazdasági bonyodalmainak ismeretéből tárt valamit elém, hanem közelebb is vitt apámhoz. Emberiben mertem gondolkodni róla. Szánalommal töltött el, melegséggel, hogy neki is gondjai vannak. Ahogy minden apró hibája csak növelte a szeretetemet, amely napról-napra nőtt, a haladó évekkkel, ahogy sokasodtak hullámos hajának ezüst szálai.

Amikor az Otthon garderóbjában, Dávid, a szolga, bölcs, savanyú, sárga arcával bejelentette, hogy apám azt üzeni »várjak egy kicsit, mindjárt jön«, már tudtam, hogy baj van. Elképzelttem, hogy »az öreg« most néz pénz után odabent a hemzsegő kártyaszobában. Ha mertem volna, beüzenem Dáviddal, hogy hagyja, nem fontos a pénz, majd csak kitalálok valamit. Elég ha kinéz egy pillanatra, hogy lássam. Nem kell engem sem féltetni, sem sajnálni. Dehát persze, nem volt bennem bátorság az ilyen vakmerő lépéshez. Vártam. Ültem a ruhatárban, bölcselkedtünk a savanyú Dáviddal. Néha órákat vártam. Láttam, hogy vonul el előttem az akkori irodalmi és politikai élet számtalan jelessége. Nagynevű emberekre adta föl Dávid rendületlenül, merev arcával a kabátot. Kártyaizgalomtól földúlva, nyerve, vesztve, összetörten vagy fityűrészve jelent meg a kabátokkal tömött fogasok előtt egész helikonja a hírlapírásnak. Mert akkor még nem voltak külön politikai árnyalatú klubok. Ott volt mindenki, aki ahhoz az élethez tartozott, egy házban. Az emberek, ha verekedtek is, megfértek együtt. Legföljebb más szögletben ültek le az óriási teremben, amelynek egyik falát Vaszary freskószerű festménye díszítette. Megismertem a proletárokat, akik szívós következetességgel öt krajcárt tettek Dávid elé a pultra és megismertem a kártya arisztokráciáját, akik szerencsés estéken már a lépcsőről kiabáltak Lajos bácsi után. Lajos bácsi az Otthon külön fiákkerese volt. Ott állott fogatával a Dohány-utcában, a klub kapuja előtt.

Kártya terminus-technikusokat tanultam meg az elszórt mondatokból. »Fodor Feri ma arattott.« »Fantasztikus poentör-passz volt, mindenki teliszította magát.« Megjelent Krúdy Gyula, félrebillentett fejével a magosban. Herczeg Géza, peccsétpirosan és hevesen, mindig nőkről beszélve, Jób Dániel sápadtan, gögösen és hallgatagon, mint a spanyolba képzelt Dorian Gray, Nádas Sándor cézári vérmességében. Tarján, esküdözve, hogy többet nem fog kártyázni, Molnár Ferenc friss monoklijával, Szemere György, aki olyan volt, mint egy gazdász, csak éppen följött egy kicsit mulatni Pestre.

Végre megérkezett apám is. A haja borzas. A kabátja teliszórva hamuval. A mellénye alatt kilátszott rendetlenül az inge.

Hát nincs »egy vasa sem!« Elkeseredtünk, aztán nevtünk. Úgy néztünk egymásra, mint a cinkosok, mintha tudnánk, milyen dicsőség, milyen nagy emberi tulajdonságokra mutat, ha valakinek nincs pénze. Végtelen rajongás lángolt föl bennem. Szerettem volna segíteni a helyzeten. Ha egy szót szól apám, akármit el tudtam volna követni érette. Szinte szerelmes voltam az apámba. Fölfogtam, hogy őt nem szabad azzal a mértékkel nézni, mint a többi embert. Ő más, mint a többiek. Másképp lát, másképp gondolkodik. Nem önmagáért él. Hivatása van. Több, jobb, okosabb talán, mint mások? Sokat gondolkoztam ezen, aztán úgy találtam, hogy ezen az úton nem lehet a helyes irányba jutni. Úgy képzeltem apámat, mint egy pálmafát. Datolya érik lombjai között, árnyéka hűvösséget ad. Olyanformán jó ő, mint a természet, a jósága passzív, magátólértető, ad gyümölcsöt, ha valaki odamegy hozzá és leszedi levelei közül. De ő maga nem fog elmozogni helyéről, sem fárasztó cselekedetekbe nem kezd, hogy jó lehessen.

Elnéztem, hogy csillog a szeme, milyen fény ragyog rajta? Mekkora gyönyörűséggel eszik és milyen örömmel kínálja másnak is asztalánál az ételt. Meleget éreztem, mint a napsütésben. Megéreztem, hogy szeretetének és érdeklődésének minden sugara annyira természetes forrásból árad, mint a nap. Tehát többet is ér talán, mint az olyan jóság, amelyet más, apróbb, mesterséges motorok mozgatnak.

Hanem a nagy szabadság és a szeszélyesen tarkálló jómód-oázisok ellenére is, volt akkori életemnek valami veszedelmes és fagyos jellege. Mégis csak túl egyedül voltam. Az apám egyénisége meredek hegység. Imádhattam, de nem foglalhattam el. Honnan vettem volna barátokat? A nagyokhoz fiatal voltam, a fiatalokhoz öreg. Nem maradt más társaság a számomra, mint - a nők. Nem voltam csunya fiú és nagyon fiatal voltam. A nők szerettek. Már azok a nők, akik közé abban az időben bejuthattam. Mivel, amennyire lehet, éjszaka éltem, táncosnők, artistanők, virágáruslányok, örök színinövendékek között. Laktam akkoriban néhány hétig egy kis artistahotelben, amely a Casino de Paris tőszomszédságában volt, az Opera mögött. Külföldi artistákkal, kígyóbűvölőkkel, zenebohócokkal, eróművészekkel és mindenfajta táncosokkal volt teli a szálloda. Én jóba keveredtem valahogy egy néger dzsigg-táncossal, azzal laktam együtt rövid ideig. A néger nem volt már fiatal ember, a haja őszült, de a teste rugalmas maradt, mint a párdúcé. A nők - különösen a fehér nők - őrzöngtek érte. Szerepelt akkor Pesten egy gyönyörű svéd lány, az sírva könyörgött nekem tört némettségével, hogy adjam oda a szobánk kulcsát, be akar szökni a barátomhoz. Nem vagyok irígy. Oda is adtam. De a vén néger fáradt volt, ásítózva és unatkozva nézte a gyönyörű, szőke lányt, aki olyan édes volt, mintha nem is vér, hanem sherry folyna az ereiben. Amikor reggel hazamentünk, a lány már ott ült a szobánkban, a díványon, bement az én kulcsommal. Almazöld ruha volt rajta, ezüstcipő. Reszketve állt föl előttünk, amikor beléptünk. A lakótársam először barátságosan elvigyorodott, azt hitte, hogy a lány miattam van ott. De amikor megtudta, hogy őróla van szó, kedvetlenül elásította magát, vállat vont, vetközni kezdett, közömbösen pattogatva plasztronjának gombjait. A lány megsértődött és keservesen bögött, de nem mázolt el az arcán semmi festéket, nem volt rajta festék, az arca tiszta, mint a kristály. Bob (így hívták a

barátomat) idegesen rászólt. »Psz!« A lány még jobban bögött. Erre Bob odament hozzá. Rettentő, fekete praclijával megfogta a nyakát és a térdét, mint a pelyhet fölemelte a magasba, kivitte a folyosóra és szó nélkül letette a szemétládjára. Én nagyon sajnáltam. Mellé ültem, vigasztalni próbáltam. Nehezen ment, nem tudtam sem svédül, sem franciául. Közben tudálékosan arra gondoltam, hogy az ellentétes fajok vonzzák egymást. Viszont mégis addig vigasztaltam és simogattam Sigridet, amíg visszatért a fehér bőrszínhez és fekete hóján odaborult az én nyakamba. Nem volt nagyon önérzetes dolog, hogy elfogadtam nemzetközi ajánlatát, de elfogadtam. Tíz perc múlva már nevetve hallgattuk az ajtónál, hogy hortyog odabent Bob. Sok gesztikulációval megegyeztünk abban, hogy Bob komikus, vén alak. A szerelméből kigyógyult Sigrid, élénk arcjátékával kifejtette, nem is érti, mi tetszhetett meg neki rajta énelőttem? Nagyon jó barátok lettünk. És a viszonyunk akkor sem szűnt meg, amikor Sigrid a hónap végén elutazott angol bőröndjeivel. Nagyon mély dolog volt ez. Kaptam két hét múlva egy képeslapot a lánytól, Párizsból, Napoleon sírja volt a levelezőlapon.

Különben Bob ismeretségei révén, néhány napig volt egy néger menyasszonyom is. Fésülhetetlen, fekete dróthaja csimbókba kötve a fején. Nagyon vicces, kedves lány volt, főtrükje, hogy olyan hosszúra ki tudta a nyelvét nyújtani, hogy megnyalhatta vele az orra hegyét. Meg azon is sokat mulattunk együtt, hogy milyen irtózatosan fekete és a tenyere, meg a talpa mégis fehér.

Hanem azért persze nem voltam néger és skandináv specialista. Mind a két esetet ritka szerencsének köszönhettem. Kis, magyar lányokkal volt rengeteg dolgom, akiknek nem is volt önálló számuk a lokálokban. Dugópénzt kaptak, társalgási pénzt. Hajnalban kimosták a harisnyájukat, este fölvették. Sonkán, kávéházi tojáson és a becsípott emberek által fizetett zsardinettók malagaszőlőjén és manduláján éltek, mint a madarak. Azok is voltak, verebek. Állhatatlanul ugráltak egyik helyről a másikra. Csíptek egyet felém, kis, piros csőrükkel és másnap már másfelé csipogtak. A Bódeni-tó jegén sétáltam akkor. Isten óvott, hogy egészséges maradtam. Viszont valamire mégis jó volt az az élet. Megtanulhattam, hogy csókolózni más, mint szeretni. A két dolognak alig van köze egymáshoz. Különösen, ami a férfiak természetét illeti. Azt hiszem, rosszul is teszik a nők, ha patáliát csapnak, amikor ilyenféle rongy, kis hűtlenségen érik az emberüket. Mi másképpen vagyunk húrozva, vastagabban. Talán joggal meg is ijedhetnének az asszonyok, ha igazán tudnák, a legtöbb férfi számára milyen semmisség az a kaland, amelyet ők a maguk szemével olyan nagy dolognak látnak.

Délután és esténként a Newyork-kávéházba jártam akkoriban. A gyönyörű, barok-kávéház karzatára, amelyet »Russlandnak« hívtak az Oroszországot járt vengerkákról, akik ott kávéztak, hogy megmutassák aranyretiküljüket, cobolybundájukat, Pesten rekedt, szegény kartársaiknak.

Óriási akvárium volt a béke Newyorkja, talán még duzzadóbb tarkaságú, mint a mai. Lent, a mélyvízben fölállított karambolasztalokon Hock János biliárdozott feketekávédőben. A földszint hemzsegett színészekről, ügynökökről, ujságírókról, kereskedőkről. A mai ruhatár helyén lévő, aranybarnával tapétázott »hölgyszalonban« volt Ujházi Ede nevezetes törzsasztala. Fönt pedig, a kártyaszobák felé vezető karzaton, a kis metresszek, parkettáncosok, artistaügynökök, selyemfiúk és vengerkák között, a progresszív irodalom ütötte föl kávéházi táborhelyét, a »Nyugat«.

Aszkétai tisztaságú levegő lengette körül ezen a furcsa helyen a fiatal írók asztalát. Talán nem is látták a nőket, akik elshogtak mellettük, szagosszappanjuk és parfümjük fellegeiben. Közöttük ült, mint egy kvekker pap, pápaszemesen, soványan, papos, fekete ruhájában, alacsony gallérján a fölcsúszott, fekete nyakkendőivel Osvát Ernő. Ritka egyéniség volt, tisztelni kellett és szeretni lehetett, pedig ez a két dolog nehezen szokott menni egyszerre. Én is tiszteltem és szerettem, nagy kitüntetésnek tartottam, ha hozzá ülhettem. Pedig igazán nem

akartam tőle semmit. Nem akartam neki kéziratot mutatni. Eszemágában sem volt, hogy írjak. Túlságos félelemmel töltöttek el azok a remekművek, amelyeket olvastam. Inkább a pedig-rém, mint a hajlamom miatt volt, hogy odamerészkedtem az írói asztal széléhez, amelyen tinta volt, kutyanyelvek, verskötetek és Osvát kéziratokkal tömött, barna aktatáskája.

Igen nagy hálával gondolok vissza erre az asztalra. Könnyen lehet, gyerekkori nevelésen kívül, csak annak az ózonnak köszönhetem, amit ott szippantottam, hogy nem züllöttem el, számtalan, kis nőügyem közt, a vonzó éjszakában. Végre lehettem volna én is parkettáncos, selyemfiú, artista-impreszárió, képügynök vagy orfeumi titkár. Mi mentett meg? (Ha ugyan illik menekülésnek nevezni sorsomat.) Talán semmi más, mint a fiatal írók ambíciójának látványa. Azt ugyan nem reméltem, hogy egy úton járhatok velük. De szégyeltem volna magam előttük. Félvállról való barátságuk is hozzásegített valami kényes szájízhez, amely nem engedte meg, hogy közönséges dologhoz nyuljak.

Most szeretnék rajzot adni galériájukról. De nem emlékszem már minden névre, mennyi tehetség herdálódott el közöttük. Csak arcokat látok és önmagam előtt röstelném, ha kifelejté-nék valakit. Persze, voltak, akik tisztirangot viseltek bensőimben. A keserű-meleg Bán Ferenc, villogó csipetűjével, hasadt szájával, a szívós, kis Turcsányi Elek, az ideges Füst Milán, a száraz, józan és önző Nagy Lajos, a szurokból ábrázolt vad Somlyó Zoltán, a szelíden-sárga, nagyhomlokú Tóth Árpád, amint csont-ujjaival fogja a szivart, kicsiny szája halkán mosolyog, mintha máris tudná és nem bánná, hogy leghamarabb fog köztünk meghalni. Sztrokay Kálmán, a pápaszemes csillagász és a csillagász lakótársa, Kosztolányi Dezső, aki karcsú volt, leventeszerű és mégis, valahogy nagyobb a többiekénél, fontosabb, mint az egyiptomi rajzokon a Fáraó.

Ezen a karzaton ismertem meg Karinthy Frigyeset. Vele sokat voltam együtt a kávéházon kívül is. Moziban, egy Sárhán nevű kis vendéglőben, az Akácfa-utcában. Aztán otthon, nála, a laká-sán. Ha jól emlékszem, előbb a Röck Szilárd-, később a Népszínház-utcában. Karinthy már akkor népszerű író volt, jól keresett, módja nyílt hozzá, hogy éves lakást tartson és meghá-zasodjon. A felesége Judik Etel volt. Színésznő. Szép, barna, lágyhangú asszony. Melankólia és vidámság keveredett össze benne. Hiúság és hanyagság. Nem vigyázott magára, édes tésztákat evett, engedte, hogy meghízzék. Furcsa dolgok tetszettek neki, vonzó arcára, tiszta bőrére néha kis, fekete, angolflastromot ragasztott. Én nem tudom, mi volt? Talán nihilista vagy olyan teljes asszony, aki egészen felolvad az urában és az ura környezetében. Minden-esetre igaz, hogy a kisujját sem mozdította azokért a sikerekért, amelyekért más nők meg-vesznek igyekezetükben.

Karinthynál is körülbelül ugyanazok az emberek jelentek meg, mint a kávéházban, kibővítve egy csomó csodabogárszerű alakkal. Fantasztikus társaság. Konstruktivista festők, amikor még nem is hallott a világ konstruktív piktúráról. Expresszionista írók, jóval az irány meg-születése előtt. Filozófusok, költők, természettudósok. Mindenki közelebb a húszhoz, mint a harminchoz és ami még fontosabb, - azt hiszem - mindenki alatta a napi három korona jövedelemnek.

A ház késő éjszakáig üzemben volt. Csöngethetett valaki éjjel kettőkor, biztosan talált még kompániát. Szenvedélyes fiatalembereket és a sűrű cigarettafüstben olyan oroszos hangulatot, mintha a társaság valami sajátos összeesküvést beszélne meg dühös veszekedések és görcsös kacajrohamok közt váltakozva.

Sokszor láttam, hogy a nagy vendégség kényelmetlen a háziaknak. Karinthynek cikket kellett volna írni, Judik pedig únta a marakodó irodalmárokat, zsörtölődött, aztán mégis csak kiment a konyhába, meggyújtotta a gázrezsót, új teákat melegített a vendégségnek. Mert nemcsak beszélgetést lehetett kapni Karinthy szállásán. Mindig akadt a tányérra tett pergamenpapírban egy kis vaj, kenyér, kolbászmaradék. Három alma a stanicli fenekén, ha más nem, egy kis

zsemlyemorzsás olaj az üres szardiniás skatulya alján. Aki odajárt, nem halhatott egészen éhen. És biztos, hogy a ház fiatal barátai közt akadt nem egy, akinek a napi kalóriaadagjában az a kis olajmaradék is számított, amelyet kimártogatott az üres pléhskatulya aljából.

Én nem tartoztam ezek közé a legszegényebbek közé. Néha volt pár forintom. Vettem a fűszeresnél narancsot, virslit. Fölvittem magammal piknik alapon. Karinthy megfőzte a virslit a rezsón, ott ülhettem a vitatkozó tábortűznél, nábob gyanánt.

Más volt nekem a fontos. Képzeljék csak el, milyen irtózatos, fagyos magányból jártam én Karinthy házához. Igaz, volt apám. De túlságosan nagyszabású apa volt. Túl messzi hozzám, magasan fölöttem. Csak a tekintetünk és a rokonszenvünk találkozhatott. Ahhoz, hogy olyan helyem legyen mellette, amilyenre én áhitoztam, vagy nekem kellett volna nagyon megnőni, vagy az kellett volna, hogy az ő szárnya törjön el. Az előbbihez nem volt eröm, a második nem történt meg. Így hát boldogan fogadtam azt a szerencsét, amelyet a véletlen szeszélye nyújtott, hogy mégis csak találtam egy tenyérynyi helyet, amelyen valami családi szövetkezés-féle volt, valami világosság és meleg, egy oxigénbuborék. Megfulladtam volna nélküle idegen hónaposszobáim egyedüllétében.

Mi módon történt, hogy járni kezdtem ebbe a lakásba, amelynek furcsa nyíltsága dacára is, bizonyos irányban volt valami kényes zárkózottsága. Nem tudom már. Valószínűtlen, hogy Karinthy túlságosan érdekeltem volna. Száz hosszal járt előttem. De valahogy mégis csak símán és természetesen kellett a dolognak történni, mert egy csöppet sem voltam tolakodó és félénken visszavonultam volna, ha a legkisebb akadályt találok magam előtt.

*

Néhány év foglalataiban kétszer is megpróbálkoztam ujságírással. A Pesti Tükörmél, amelyet Bethlen Oszkár hírlapírói ambíciója és a kiadójának, Kenéz-Kurlender Edének szenvedélyes közéleti érdeklődése alapított. Ebben a lapvállalatban - emlékeim szerint - sok volt a poétikus elem és kevés a szakértő kegyetlenség. Ezért meg is szűnt hamarosan, hiába született olyan krízistelen világban. Rövid élete alatt a rezsortom lóversenytudósítás volt és színes hírek költészete. Azonkívül én vezettem a lap »Társaság« című rovatát, amely az első ilyenemű rovat volt, tudomásom szerint, a magyar hírlapirodalomban. Ma is megfoghatatlan előttem, miért bízta éppen rám a szerkesztő ezt a munkakört? Jóformán alig beszéltem szabályos úriemberrel. A »társaságot« csak olvasmányaimból ismertem, ahogyan Balzac leírja azokat a köröket, amelyekben Rastignac vagy Trailles Maxim mozog, vagy ahogy Stendhal foglalkozik La Mole herceg szalónjával.

A szerkesztő kisütötte, hogy a lap ismerősei köréből Dobay István és Feleky Géza él »nagy társadalmi életet.« Így hát hozzájuk jártam anyagot gyűjteni. Dobaynak a főpostán, Felekynek pedig a Városházán volt hivatala. Tőlük kaptam valami sejtelmet az előkelő pesti társaság fényjátékáról. Neveket hallottam. Előkelően csendes utcák jelentek meg képzeletemben, amelyekben nincs bolt, csak vasrácsos kis kert a palota előtt. Szürke-rózsaszín, kék-arany és bordóvörös szalónokat kreáltam, amelyeket benépesítettem - miután akkor még Proustról szó sem esett, leginkább Stendhal, Balzac és Paul Bourget alakjaival. Helytelen képzelődés volt. Eltévedtem a irodalomban az élet elől. Éppen ezért nem is igen tudtam az összegyűjtött anyagot a célnak megfelelően földolgozni. Szocializmust és kritikát próbáltam érvényesíteni ebben a pikáns témában. Használhatatlanul kamaszos kézírásom tehát a legtöbbször a papírkosárba került és adataimat rendesen Lázár Leó fogalmazta meg cikké, valóban könnyű és bájos tollal.

Még jóval a »Pesti Tükör« előtt, voltam a »Pesti Napló«-nál is, ahová az apám dugott be olyan volentőrfélének, a szerkesztővel, Mester Sándorral való barátsága révén.

A redakció a Podmaniczky-utcában volt, a lap tulajdonosának, Surányi Józsefnek a házában. Nappal is sötét, gázzal világított, tágas udvari szobában jelöltek ki a számomra íróasztalt. A szobában együtt dolgoztam Londesz Elekkel, Wallesz Jenővel és a szőke-rózsaszín, pedáns Tábori Kornéllal. De a közvetlen főnököm Zsadányi Henrik volt, aki a hírrovatot vezette. Sokat köszönhetek neki. Ma is azok a fő stíluszabályok előttem, amelyeket tőle tanultam, pusztán abból, ahogy a mondataimat, zöld szemellenzójével a homlokán, minden szó, gáncs és dícséret nélkül kijavította. Pajtáskodni nem lehetett velem, de valami jó, kellemes, egyenletes meleget hagyott bennem.

Hanem amit tanultam, csak magamnak volt gazdagodás. A lap nem sok hasznot látta. Véleményem szerint a fizetésemért sem dolgoztam meg, pedig mindössze ötven koronát kaptam egy hónapra. Rossz, sőt ambícióatlan újságíró voltam. Nyoma sem bennem annak a vizslaszimatnak, amely föltétlenül kell ezen a pályán. A bűnügyi szenzációk semmiféle fajtája nem érdekelt. A belpolitikára füttyültem, a külpolitikához műveletlen voltam. Szépirodalmi hajlamomnál fogva csak az egészen könnyű és gyerekes, belső munka jutott a számomra. Leragasztottam a könyvost és néha faragtam egy-egy »megírt« hírt.

Éppen ezért nagyon fölöslegesnek éreztem magamat. Lapultam, ha Mester az ajtókat csapkodva végigsüvöltött a szobákon. Reszkettem Berkes Imrétől, az éjszakai szerkesztőtől, aki hörcsögszerű modor mögé rejtette tiszta jószágát. Kutyahálával tekintettem Lakatos Lászlóra, amiért kiterjesztette rám protekcióját és ha éjszakai inspekciós volt, slusz után magával vitt a kávéházba. Végül bámultam és irigyeltem Hegedüs Gyulát, aki nagyon szép, szőke fiú volt, tearózsaszín arcbőrrel. Cikkeket írt a »Nyugat«-ba. Elegánsan öltözködött. Azt gondoltam, hogy ilyen külsővel, tehetséggel és munkakörrel a világon a legboldogabb ember lehet valaki.

Végeredményében minden valami nyomasztó és zavaros emlékké folyik össze bennem. Haszontalannak éreztem magam. Céltalannak a zsurnalisztai pályán való küzdelmet. Amilyen büszkévé tett Aradon, ha megengedték, hogy egy-egy riportot csináljak, olyan iszony fogott el akkoriban ettől a műfajtól, talán azért, mert - elég helytelenül - csak a dolog rendőri ízét vettem észre.

Szinte sajnáltam naívságomban Surányi Józsefet, a lap gazdáját, hogy ötven koronát juss nélkül kiveszek minden elsején a zsebéből. Elhagytam tehát az állásom. Nem mondtam föl, ehhez nem tartottam magam elég fontosnak. Egyszerűen nem mentem be egy szép nap a redakcióba. Elmaradtam, mint a kutya a barátságatlan háztól.

Apám nem haragudott meg a dolog miatt. Nevetett:

- Nem smakkol az újságírás? Én nem bánom. Keress mást. De lassanként ideje lesz, hogy komolyan hozzáfogj valamihez. Öregszünk.

Benyult a zsebébe. Pénzt adott. Kezetfogtunk, elváltunk.

Este volt, kilenc óra körül. Egy casinóbeli kislány várt a Newyork előtt az utcasarkon. Elmentünk vacsorázni az Andrássy-útra.

- Miért vagy olyan szomorú? - kérdezte a lány és gyöngéden megfogta a kezemet a vendéglői asztalnál:

- Únom az életemet! - feleltem.

Csakugyan úntam. Fogalmam nem volt, hogy mit csinálják. Még azt sem tudtam, hogy mit szeretnék csinálni? Kezdtém nagyon röstelni magam, hogy semmi másra nem vagyok berendezve, minthogy mindennap órákat üljek az »Otthon« ruhatárában. Várjam, amíg az apám kijön, gépszerűen a markomba nyom néhány forintot, aztán egy unatkozó »szervusz«-szal otthagya. Éreztem, hogy ez nem mehet így sokáig. Ilyenmódon el muszáj züllennem, elveszítve az egész világon mindent, apám érdeklődését és minden önérzetemet.

A lány simogatta a kezemet. Az érintésétől kellemes bizsergés áradt szét bennem. Csiklandó meleg. De aztán ránéztem az arcára. Nagyon csinos volt, körülbelül olyan fiatal, mint én. És mégis szörnyű ellenszenvesnek találtam, szinte megalázónak, hogy így ülünk együtt és tarhonyás húst eszünk azon a pénzen, amit az apámból kipumpoltam. Hát ilyen rongy dolgokon, ilyen híg dolgokon folyjon el egész életem? A lány szakadatlanul kotyogott. Az egyik fogacskája egy kicsit ferdén volt növe. Nahát itt van! Erre a sovány, kis, proletár macskára várjak én tétlenül reggel ötig a kávéházban? És aztán? Hát aztán? Hiszen akármi fog történni, nem lesz sem érdekes, sem új. Én ezt a csirkét nem szeretem. Föl fogunk ébredni valahol és a torkomban, az orromban benne lesz az az avas vazelin-íz, amelytől már előre undorodok.

Kocogtam egy ötkoronással a poháron. A pincér odajött. És én úgy fizettem, mintha loptam volna azt a pénzt, amelyet egy órával előbb apámtól kaptam.

Hosszú oldalakat írtam most, amelyekben alig volt valami cselekmény. Hiba, de hűségesen kifejezi lusta esztendőim egész sorát. A föld hátán semmi okos és hasznos dolgot nem csináltam. Éltem, úgy, ahogy tudtam, abból a pénzből, amit az apám adott. Nem szidott soha. Nem szólt egy szót sem. De a szemén láttam, hogy egyre jobban ún. Gondolom, hogy valami terhes kötelesség alakjává kezdtem válni előtte, amelyet csak azért nem tesz le a válláról, mert még ezt a kis komplikációt sem érdemli meg az egész dolog.

Azaz... óh pardon! Mégis történt velem valami. Hogy ezzel is kifejezzem apámhoz való családi hasonlóságomat, én is öngyilkossági kísérletet követtem el, ha jól emlékszem, tizenhétéves koromban.

Ebben a »jól emlékszem«-ben nincs semmi hengegő nyegleség. Csakugyan egyre jobban elmosódik a dolog bennem. Alapjában véve nem volt nagy élmény. Úgylátszik, ez olyasmi nálunk, mint a fogzás vagy a himlő. Keresztülmegyünk rajta, aztán elfelejtjük. Vagy nem is felejtjük el? Megmarad bennünk a tett után is a hajlam? Gondolom, így igazabb a dolog. Legalább nekem sűrűn vannak olyan hangulataim, amikor szívességből is meg tudnék halni, ha tudnám, hogy ezzel igazi örömet okozok valakinek, vagy használok valami szép, nagy, emberi ügynek. Isten bámulatos csodája a halál. Milyen édes kilátás, hogy az ember elkopott teste egyszerre csak fölbomlik és részévé lesz a természet káprázatos szépségeinek, aztán túl a föld halálán, kiirthatatlanul benne marad a végtelenben, amelyet át- meg átszőnek a határtalan tér ismeretlen célú sugárzásai.

Hanem ez mind nem tartozik szorosan, tökéletlenül sikerült öngyilkossági kísérletemhez. A dolog jól körül volt grupírozva mindenfélével. Még akik közelállottak hozzám, azok is könnyen hihették, hogy valami haszontalanságot követtem el és az apai büntetéstől való félelmemben akartam a halálba menekülni. Holott ez nem igaz. Nem csináltam soha semmit, ami miatt valami különös büntetéstől kellett volna tartanom. Meg aztán nem is volt, aki megbüntessen. Apám nem volt olyan büntető természet. Lelki alkatom természetes fejlődésének következtében kellett megtennem, amit tettem. A közvetlen ok - ez magától értetődő, tizenhétéves koromban - szerelmi csalódás volt, helyesebben, csalódás a szerelemben. De ha ez nincs, találtam volna biztosan más ürügyet, annyira megértem a dologra. Éppen ezért nem is beszélek magáról a szerelmi esetről. Banális lenne, érdektelen. Nincs benne egyetlen vonás, amely megérné, hogy a legkisebb indiszkréciót kövessem el ebben az ártatlan, időtől elsárgult ügyben. Hiszen itt jóformán nincs is hősnő. Mindennek az oka a magam szerencsétlen természete, amelyet annyira gyöngye szálok fűznek az élethez, hogy elővigyázatosságból nem tartok soha nagyobb adag altatót az éjjeliszekrényem fiókjában.

Valami lelki apály kezdődött bennem. Teljesen céltalannak találtam a létezésemet. Mint aki nagyon elfáradt és aludni szeretne végre, szinte kéjesen ásítva, nyujtózva gondoltam a halálra. Csak ne járna az ilyen ügy annyi részletfáradtsággal. Pénzt kellett szereznem. Revolvert kellett vennem. Vásároltam egy tizenkettes buldogot, valahol a Váci-körúton. A fegyvernek olyan

hosszú csöve volt, hogy nem fért el a nadrágom úgynevezett revolverzsebében. Szabálytalan helyen hordtam, a kabátom belsejében, a csövével fölfelé. Ha elsül véletlenül, feltétlenül kilőttem volna a szememet. Napokig sétáltam a pisztollyal. Vártam az alkalmas, döntően rossz kedélyrohamra. Mert azért mégsem olyan egészen könnyű dolog ez. Ha az emberben egy szikra életkedv van, szinte lehetetlen elhúzni a fegyver ravaszát. Ezért az én szememben a tréfaöngyilkosok sokkal bátrabbak, mint az igaziak. Meghalni, azt igen. De soha nem mernék egy tűt belészúrni az ujjam hegyébe, akármit adnának érte.

Végre elérkezett a konjunktúra pillanata. Olyan átkozott kedvem volt, hogy szinte a nyálam csurgott a gondolatra: mindjárt meg fogok halni.

Nem maradtam otthon, gőzfürdőbe sem mentem, ahol olyan közel egy telefonra az »első segély«. Megvártam a hajnalt és akkor a kiépítetlen külső Lipótváros üres telkei közt, az Ügynök-utca környékén, egy palánknak támaszkodva előhúztam a pisztolyt.

Esküszöm rá, hogy nem féltem, meghatott sem voltam, semmiféle búcsú, megindultság, visszatekintés könnye nem szökött föl a szemembe. És mégis - valami reflex lehetett, vagy fáztam - mindegy már, miért - de reszketett a kezem, bizonytalanul fogtam a fegyvert. Elhibáztam a lövést.

Nahát azért nem hibáztam el olyan túlságosan. Egész alapos lövés volt. Keresztül a bordákon, a tüdön, az egész mellkasüregen. Ma is benne van a hátamban a golyó, hasznos szolgálatot teljesítve, mint föltétlenül megbízható időjós.

A fegyver elcsattant. Láttam a villanás fényét. Felhő fogott körül, éreztem a lőporfüst szagát. Fulladoztam, a mellem fájt, mintha nagyon erősen mellbeütött volna valaki. Aztán a szájam megtelt vérrrel, a térdem elgyengült, a szemem elhomályosodott. Lassan lecsúsztam az üres deszkapalánknak támaszkodva. Végignyúltam a földön.

Nem tudom, meddig heverhettem a hajnali külváros elhagyott telkei közt. Nem tudom, kik találtak rám, kik szedtek föl a vértócsából? Egyszerre csak éreztem, hogy fogják a térdem és a vállam, fölemelnek, cipelnek valamerre.

A szemem félig kinyílt. Megismertem a Lipót-körutat. A villamosállomásnál padra fektettek. Hangokat hallottam, elszédültem, megint magamhoz tértem.

Megérkeztek a mentők. Lehúzták véráztatta kabátom, bekötöztek. Előkerült egy rendőr, kivette a zubbonya zsebéből a noteszt, mindjárt ki akart hallgatni. A fiatal mentőorvos leintette. A rendőr dörögött valamit a bajusza alatt. Összevesztek.

Mindezt teljes közömbösséggel túrtem. Olyanféle állapot ez, mint amikor valaki nagyon álmos és aludni szeretne. Csakhogy az álmos ember haragszik, ha nem hagyják békén. Én pedig nem törődtem sem a mentőkkel, sem a rendőrrel. Olyanná váltam, mint valami tárgy. A karom fölemelték, lehullott, nem volt egy szikrányi erőm, nem is erőm, inkább akaratom. Mint egy földről elszállt, harmadik ember, csaknem unatkozva hallgattam, amint a mentősapkás fiatalember azt mondja rólam a rendőrnek:

- Nem tudom, mi lesz vele? Nagyon kivérett!

Betettek a mentőkocsiba. Darabig éreztem a gumikerekű kocs rugalmas haladását. Aztán megint elájultam. Akkor tértem magamhoz, amikor a kocs megállt és engem a hátamon fekve, a hordágyon leemeltek és letettek a járda aszfaltjára.

Megismertem a környéket. A Rókus kapuja előtt voltunk. Ugyanolyan zöldfényű hajnalon, ugyanazon a helyen, ahol valaha anyám iránt akartam érdeklődni és a kapus kitaszított az utcára.

Visszaemlékeztem a régi szituációra. És megint átéltem annak a helyzetnek minden szenvedését, ahogy az anyám halála idején voltam. De ez máshonnan való dolog volt. Saját magammal nem volt semmi baj. Önmagamra nézve kellemesen, ringatóan, pihennivágyóan éreztem magam, ahogy ferdén, a hátamon fekve, vittek a lépcsőkön.

Ez megint csak Isten bölcsességének bámulatos csodája lesz. Aki úgy osztotta be a természet dolgait, hogy az élethez kikerülhetetlenül hozzátartozó ügyek mind kellemesek. Enni jó, aludni jó, a fogantatás pillanata gyönyörűség. Meg vagyok győződve, hogy ugyanezen az alapon a halálnak is jónak kell lenni. Nothnagel professzor is azt írja híres könyvében, hogy a halál másodperce nem borzasztó. A magam érzése szerint hozzá kell tennem a nagy tudós optimista remekművéhez, hogy talán már jóval az utolsó pillanat előtt kezd nagyon kellemes lenni a meghalás processzusa. Amikor az ember mindentől elszakadva, homályosodó öntudattal, valami zenei tengerzúgásként meghallja a természet zsongását, mintha titkai tárulnának föl máris, mielőtt visszafogadna bennünket kebelébe.

Sokáig voltam beteg és sohasem gyógyultam meg tökéletesen. Nem volt hozzá türelmem, hogy alávessem magam annak a sokféle önkímélő rendszabálynak, amelyet a kúra megkövetelt volna. Sőt, a lábadozásom ideje alatt olyan élénken megvolt eltűnnivágyásom, hogy csak azért nem ismételtam meg a dolgot, mert szégyeltem magam, hogy először nem sikerült. Az ízlésem és nem az életvágyam tartott vissza. Valami notóriust éreztem volna benne. Meg aztán elképzeltem a heccet, ami utána következne. Igaz, hogy már nélkülem, de mégis miattam. »Kár a fáradságért, olyan mindegy, akár így, akár úgy!« - gondoltam és engedelmesen túrtem, rakják rám a jégtömlőket, amíg levegő után küszködtem a magasratámasztott párnákon.

Hanem azért mégis sok hasznos tapasztalatot szereztem az afférben. Először: rájöttem, milyen menthetetlenül rossz az, amit csinálok, illetőleg, amit nem csinálok. Vannak szerencsés természetű emberek, akik el tudnak élni teljesen tétlenül. Nekem kell valami szél a vitorlámba, különben melankóliát kapok a lelkifurdalástól. Másodszer: nem lehetek szerelmes, túlságos pesszimizmusom miatt. Mint ahogy vannak, akik nem ehetnek rákot, vagy epret, mert kiütést kapnak tőle.

Lehet, hogy önzés, gyávaság, de annyit szenvedtem, hogy jóval húszéves korom előtt, a betegség jégtömlői közt vergődve, elhatároztam: óvakodni fogok ezentúl az ilyen mérgezésről. Sikerült is vigyáznom valamennyire. Párszor megtörtént később, hogy elkezdtem volna szeretni valakit. Ilyenkor mindig olyan ijedtség fogott el, ahogy a gyomorfájástól fél az ember. Magamramértem a legszigorúbb érzelmi diétát. A módszerem minden veszedelmes esetben az volt, hogy nem a fenyegetően fényesedő nőalakban igyekeztem fölfedezni hibákat Hanem önmagamat vettem olyan szőrszálhasogatóan gúnyos vizsgálat alá, hogy ez az aprólékos föltétlenül meghozta azt a kicsiségi érzést, amelyben az ember nem érzi méltónak magát a versenyhez.

*

Emlékszem rá, hogy apám, amikor az orvosok először beengedték hozzám, hogy ült oda az ágyam szélére. Egyikünk sem volt túlságosan meghatva. Kíváncsian vizsgáltuk egymást. Különben nagyon használt az érintkezésünknek, hogy új beszélgetési anyagot kaptunk. Mind a kettőnkkel megtörtént ugyanaz a dolog. Érdekes, hogy ez csak akkor jutott eszembe, amikor az eset után először megláttam. Szinte elmosolyodtam. Apám a veséembe látott. Az ő szemében is játszott a humor csilláma, ahogy mondta:

- Szép kis hajlamot örököltél tőlem, barátom!

*

Akkor már nem albérleti szobában tanyáztam. Megelőzőleg együtt laktam apámmal néhány hónapig egy Damjanich-utcai bérház napos, negyedik emeletén. A lakás bútorait apám maga tervezte. Sárga lakkal befuttatott, masszív formájú, fenyőfabútorok voltak. Támlátlan székek olyan lábakkal, mint a dór-oszlopok. Az asztal egyetlen, hatalmas lap, az ágy háromszor akkora, mint egy normális ágy. Minden fényes, világossárga lakk, amelyen átlátszottak a símára gyalult fenyőfa természetes görcei. Az ágyon habos sárgaselyem terítő, a keretet favázán sárgaselyemhuzatú gyapjúzsákok.

Az olvasó azt hihetné, hogy ez valami dús, hangulatvilágítású kéjlakás volt. Szó sincs róla, a puritán falak, a nehézkes bútorok és az intim apróságok (párnák, képek, szőnyegek, virágok, könyvek) teljes hiánya, együttesen nagyon is kopár benyomást keltett. Volt valami üres a lakásban, valami félbenhagyott. Mintha költözködés közben lennének. Az apám jelenlétét nem árulta el más, mint néhány ív üres miniszterpapiros, egy közönséges antracéntintásüveg és egy krajcáros fekete tollszár az íróasztalnak nevezett óriási, sárga gyúródeszkán.

Az írókat a nyilvánosságnak szánt fényképek rendszerint gazdag könyvpolcok előtt ábrázolják, témaviláguk szerint: képek, szobrok, kereszttek, halálfejek, drapériák, vagy más, egészen furcsa, fantáziaindító tárgyak között. Apámnak semmi »írói« kerete nem volt. A pucér toll, a parafadugós tintásüveg, összecsapógtetve körülötte az asztal, még lámpa sem volt az asztalon. Apám nagyon ritkán dolgozott este. A metódusa az volt, hogy megreggelizett az ágyban. (Parádi-vizet és kávé.) Rágyujtott egy trabukóra. Füstölt egy kicsit. Aztán mikor már nem lehetett tovább húzni a munkát, sóhajtván kimászott az ágyból, a hálóingére fölhúzta a rendes nappali nadrágját, amely ott feküdt összegyűrve a széken, ahogy este levetette. Nyujtózott egy keserveset. A lábát belédugta a papucsok használt, régi eszkarpenbe és úgy, ahogy volt, ingujjban, odaült az asztalhoz, háromlépcsnyire a vetetlen ágyától.

Rendesen mindenkit kikergetett a szobából, ha dolgozott. Ritkán történt, hogy írásközben megfigyelhettem. De néha mégis láttam. Láttam, hogy az arca valósággal megváltozik, amikor ír. A feje könnyedén remeg, mintha dinamó járna benne, az reszkettetné. A szeme élesebb lesz, villogóbb. És néha az arcát fölkapva, az ajkába harap, mintha valami nagy, belső indulatroham sodorná magával. Mámoros, önkívületlen állapotban lehetett néha csakugyan. Megesett, hogy be kellett hozzá mennem, megjött a posta, pénzt hoztak, vagy be kellett valami fontos embert jelentenem. Ilyenkor zavaros szemmel nézett rám. Meg kellett várni, amíg magához tér, a legközönségesebb dolgot elismételni kétszer-háromszor.

Az ívek, amelyeket teleírt, olyanok voltak, mintha valami középkori szerzetes kezéből kerültek volna ki. Az egyforma, gömbölyű, kis betűk sűrű sora inkább rajz, mint írás impresszióját keltette. Csak egy azúr, vagy minium-iniciálé kellett volna az első sor elején, hogy az apám írása, valami középkori biblia kézzel rajzolt oldalára hasonlítson tökéletesen. Tudom, hogy a modern művek külalakja nem fontos, hogy nem lehet nagy horderejű következtetéseket levonni abból, hogy egyik-másik költőnek milyen a kézírása? De itt a külalak olyan penetráns volt, hogy csak a vak nem látta: aki ezt csinálta, egyedüláll a maga nemében.

Abban az időben olyan inasféle voltam az apám oldalán. A konyha mellett egy kiskamrában volt a vaságyam. Nem is volt más bútor a parányi szobában. Szekrény nekem nem kellett, csak egy ruhám volt. És összes fehérneműm is elfért egy székre téve. A konyhai vízvezetéknel mosdottam. Dél felé, amikor fölbredt az »öreg«, csöngetett. Meggyujtottam a gázrezsót. Megfőztem a kávéját, kihúztam a paradívizesüveg dugóját. Aztán egy tálcán, szépen elrendezve, bevittem az ágyához a reggelit. Vigyáztam rá, mint a cerberus. A csengőt ronggyal csavartam be, hogy ne zavarhassák az álmát. A számlás embereket kidobtam. A kellemetlen vendégeknek és a csúnya nőknek azt hazudtam, hogy nincs otthon. A szép nőket bebocsátottam a nagy, sárga ágy mellé. Megtörtént, hogy egyik-másik nő megpróbált kacér-

kodni velem. Kint maradt az előszobában, bejött a konyhába, kíváncsian bedugta az orrát a kamrácskámba.

Egy agresszívtermészetű, kis színész nő a vaságyamra is leült. Nagyhajú, karcsú suhanc voltam, megcsípte az állam, félig tréfásan, félig komolyan mondta:

- Tudja mit? Ne is mondja meg a papájának, hogy itt vagyok. Több kedvem volna kint maradni magánál!

Rákpirosra gyúlva hátráltam a selyemharisnyás lány elől, akiből tiszta, ápoltság áradt felém. Nem voltam perfid természet. Még a gondolatától is irtóztam, hogy megcsalhatnánk az apámat.

Bent a nő gonoszul elárult:

- Mit szól hozzá Sándor bácsi?! Nem tudtam elcsábítani a fiát!

Apám feltámaszkodott a párnán. Kinevettek. Szerettem volna a föld alá süllyedni szégyenben és haragomban. Fölébredt bennem a leggyűlölködőbb kritika. Mirevaló nyilvános tréfát csinálni az ilyen ügyekből? Én titkolni való, egészen személyes, szinte végzetszerű dolognak éreztem a legmezítelenebb fizikai szerelmet is. És hozzánk pedig ezek a nők úgy jártak föl, mintha nyoma sem lenne bennük a szeméremnek. Nem szégyelték magukat előttem, egymás előtt. Nem szégyelték, hogy a dolog olyan világos: ők csak azért jönnek föl, mert apám barátságából valami hasznot remélnek, viszont nem bánják, hogy apámnak nem kell belőlük, a lényükből, a lelkükből semmi, pusztán egy egész kicsi részük kell, mint az ingyencnek a pávavélő.

Megvettem ezt a könnyű műfajú, ambiciózus nőfolyamot. Sajnáltam tőlük az apám idejét. Mi passziója lehet velük? Hiszen csak póz, divat vagy egyszerű kereskedelem, hogy idejárnak. Aztán kezdtem megérteni, hogy apámnak mégis csak szüksége van rájuk, túlsűrű vére, túlságos temperamentuma miatt. Lehet, hogy azért voltam én olyan vékony és finnyás ebben a tekintetben, mert az »öreg« pazarolta el az én örökrészemet is.

És még egy dolog volt, ami sértett. Kénytelen voltam észrevenni, hogy ezek a hölgyek vagy únják apámat vagy mulatnak rajta a furcsaságai miatt. Hiába volt olyan szép, sárga selymei közt, mint egy arab törzsfőnök, hiába perzselt a zsenije váratlan szavain keresztül - únták. Később megértettem, hogy éppen azért únták, mert olyan kiváló. Nem volt szárnyuk vele repülni. Apám nagyon magányos lehetett. Évek hosszú során át megfigyeltem, hogy milyen kevés ember szolidáris vele igazán. Igaz, nem is volt olyan természete, hogy számítani lehetett volna rá egyenletesen. Az egyénisége föltétlenül hódolatot keltett, de ugyanakkor fölébresztette az irigységet, a haragot, néha a gúnyt. Nem is tudom, mihez hasonlítsam? Olyan volt, mint a modern villamos transzparensék. Fölragyogott, kihúnyt. Szeszélyesen járt, szakadékokon. Siker és bukás között.

Életem egyik legboldogabb szakasza volt a Damjanich-utcai lakás. Boldogan főztem a kávé a sűrűbben előforduló, intim beszélgetések kedvéért. Az »öreg« néha maga is kijött a konyhába. Feltúrta a karján a hálóinget. Tüzet raktam, krumplit hámoztam. Apám karmonádlit süített ebédre. Főzni tanított. Sercegett a friss zsír. Illata betöltötte a lakást. Nekiültünk a csupahúsebédnek, mint a vércsék. Gyönyörű nomád élet volt. Késő délután öltöztünk föl mind a ketten. Mentünk kétfelé a dolgunk után az éjszakába.

Apám nagyszabású természet volt, nem szerette a kicsinyes pizsmogásokat. Például utálta, hogy a kulccsal babráljon az ajtózárbán éjjel vagy hajnalban, a sötét gangsarokban. Ezért az volt a szokása, hogy csak csöngetett. Én nyitottam neki ajtót. Igen ám, de én is kimaradoztam éjjel. Mármost mi történik, ha ő korábban megy haza nálam? Ki bocsátja be? Nem történt soha baj. Akárhogyan voltam, villanyütésszerűen megéreztem: ideje lesz hazaindulni, az »öreg« is

most készül hazafelé. Kísérteties dolog ez. Mert az »öreg« nem volt szabályos ember. Néha éjjel egykor jött haza, néha reggeli hatkor. És mégis mindig pontosan tudtam idomulni hozzája. Mindig előtte voltam otthon és mindig csak tíz perccel. Mintha rejtélyes telefonhuzal lett volna közöttünk. Ez nem lehetett véletlen annyi napon keresztül. Ilyesféle lehet a tengerszem mesebeli összeköttetése a tengerrel.

Amíg apám vetkezett, megcsinálta az altatóját, ott gibiceltem a sárga ágy mellett álldogálva. Az »öreg« ásítózott és az utolsó cigaretta füstje mellett néhány szentenciában összefoglalta elmúlt napjának hangulatát. Tudtam, hogy bakkozik. És a szavaiból pontosan tudtam következtetni rá, hogy mi történt vele a kártyán? Ha nyert, energikus volt, szigorú, terveket csinált. »Orvosnak kell lenned - mondta ellenmondást nem tűrő hangon - jövőre leteszed az érettségét. Elküldelek a páduai egyetemre. Nekem beszélhetnek Berlinről. Megesküszöm rá, hogy a páduai ma is különb. A latin világosság, az ősi rang.« - Ha veszített, elengedte magát. A másvilágról beszélt, Oroszországról, Dosztojevszkiról, a nőkről, hogy csak miattuk érdemes élni.

Megvallom, - biztosan megérti az olvasó, hogy apám művészi nagysága foglaltatik ebben a gyöngeségben - tudtam, hogy az »öreg« szavait nem szabad szigorúan venni. Hogy energiája, elernyedése, optimizmusa, pesszimizmusa mind csak pillanatnyi megvilágítottság kérdése. Nem hittem sem ígéreteiben, somi fenyegetéseiben. Még tárgyi dolgokban sem voltam meggyőződve arról, amit mond. Például csak költői állításnak fogadtam el, hogy van Páduában egyetem és az egyetemen orvosi fakultás. Tudtam, hogy apám fantáziája a semmiből világokat teremt. Hallottam, hogy mond egyugyanazon emberről tíz nap alatt tízféle véleményt. De ez a rendetlenség egy csöppet sem zavart. Ott álltam az ágy mellett mezítláb, hálóingben, szomjasan, nyitott füllel. Nem mulasztottam el egy szót sem megvizsgálni és fölírni magamban. Apám egyik nap azt mondta valakiről, hogy »aljas állat«, másnap ugyanazt a valakit édig dicsérte. Megértettem és elfogadtam mindent. Fölfogtam, hogy apám képzelete olyan, mint a természet. A természetben sem egyformák a tárgyak. Vagy a természet sem mond valóságot talán, amiért az eresz alatt álló hordónak másik oldalát világítja meg délelőtt, mint délután?

Ezekben a Damjanich-utcai időkben volt a »Tanítónő« premierje. A próbák alatt apám tüszős mandulagyulladásra kapott. A láza egyre emelkedett, nem kelhetett föl. De a főpróbán olyan siker mutatkozott, hogy a színház kérésére, a lakásunkba nyüzsgő barátok tanácsára, a lábáról leszedett orvos beleegyezésével, apám mégis elment a premierre.

Azt hiszem, Bandi öcsém is ott lakott akkor velünk átmenetileg. Mi ketten öltöztettük föl az »öreg«-et. Kikészítettük a frakkját, betettük a plaszttronba a gombokat. Cipőgombolóval gomboltuk be nagy kínnal apánk nyakán a szűk keménygallért. Kocsit hoztunk, elmentünk a színházba.

A premieren az történt, amit a főpróba jósolt. A bájos, meleg, napfénytel teli darab és a káprázatos előadás elragadta a közönséget. A második fölvonás után nem akart szünni a tomboló taps. Ki kellett nyitni a vasfüggöny kisajtáját. Sápadtan ültünk a családi páholy mélyén, amikor a rivalda lámpáitól vakítóan megvilágított, szűk nyílásban, mézsfehér arccal megjelent apánk frakkos alakja.

A siker rendkívüli volt. Egyhangú. »Külföldet« jelentő. Rendes körülmények között biztosan bankett következett volna utána. De a betegség nekünk - két legidősebb fiának - adta ezen a nevezetes estén apánkat.

Plédet terítettünk a térdére, úgy vittük haza, csukott fiakeren. Az »öreg« nem szerette a frakkot, a plaszttron páncélját. Már a liftben türelmetlenül letépte nyakáról a gallért. Kezét bedugta az ingmellébe:

- Jó forró vagyok. Alapos kis lázam lehet. Érdekes volna, ha éppen most patkolnék el! - mondta.

Megjegyzésem sem volt erre a romantikus igényű mondatra. Tudtam a doktortól, hogy az apámnak közönséges mandulagyulladásra van. A láz nem félelmes jelenség ilyenkor. Mandulagyulladás. Polgári baj. Nem illenek hozzá az ilyen messzítávlatú föltevésnek. Nem is betegségtől vagy éppen a haláltól féltettem én az apámat. Az rendített meg, hogy a siker estéjén, a mesterségbeli büszkeség ilyen kielégülésnek pillanatában, a várható pénzbőség küszöbén, apám ennyire levert.

Bandi öcsém meg is kérdezte:

- Miért ilyen szomorú apa?

Apám ránézett és a legnagyobb belső keserőség föltétlen őszinteségével csöndesen mondta:

- Mert érzem, hogy minden mindegy és minden hiába.

Nem sihedernek volt szánva ez a mondat. De én egész keserűségében átéreztem és elhittem. Más volt ez, mint a páduai egyetem vagy mint az ismerősök változó szögből való jellemzése. Megértettem, hogy apám lelkének legmélyén van valami gyógyíthatatlanul szomorú. Fekete az életének szövete. Fekete bársony. Az örömök kis flitterjei csak úgy vannak rávarrva, gyöngé cémával. Fájdalmat és sóvárgást hallottam ki a szavából. Mély szájalom fogott el és hirtelen megdöbbenés. Hiszen, ha ő ilyen, akkor rám is csak ilyen, mélyében örömtelen élet várakozik. A gyereke vagyok, hasonlítok reá. Valószínű, hogy nemcsak a körme növést és a szeme színét örökölttem, hanem a természetét is.

A Damjanich-utcából Budára költöztünk át, a Lövház-utcába. A házuk közel volt a Marci-bányi-réthez, benne Buda panorámájában, a hegyek és a fák üde zöldjében. Köröskörül csupa zöld, kert, az úton végig, régen ültetett, komoly árnyékot nyújtó fasor. És ezt a lakást mégsem szerettem úgy, amint a Damjanich-utcai kopár szobákat, az üres konyhát, vaságyamat a sovány párnával és a vékony pikétakaróval. Talán azért nem, mert a középső szobák itt sötétek voltak. Igazi napfényt csak a kedves üvegveranda kapott.

Volt egy házvezetónő-szakácsnőnk, nőbe ojtott csendőrőrmester, bazedovos-jellegű szemmel és nyakkal. Ellenszenves, de tehetséges asszony. Hallatlanul nagy stréber. Jól főzött, rendben tartotta a házat. Apám megbízott benne és alkormányzói jogkörrel ruházta fel. Ő kezelte a házipénztárt. Kötelessége és joga volt zsebpénzeket utalni ki a számunkra. Azért a »számunkra«, mert egy egész hosszú nyáron át együtt laktunk valamennyien - fiúk. A négy öcsém, akiknek szegényeknek akkoriban halt meg az édesanyjuk. És én, aki már régóta tudtam, milyen szervesen megváltozik vele a világ, ha az embernek az édesanyja meghal.

Kitünően megférünk együtt. A sok verekedés, vita, késhegyre menő érdeklentét nem tudta elrontani a viszonyunkat. Részben, mert - azt hiszem - egyikünk sem komolyan haragtartó természet. Részben, mert valami őszinte baráti hajlam fűzött össze bennünket, ami sokkal reálisabb kapocs minden rokoni köteléknél.

Abban az időben Pista öcsémhez vonzódtam a legjobban. Bátornak, jellemesnek, eszesnek találtam, imponált rendkívüli fizikai ereje. Az elkényeztetett Bandi szeszélyei idegessé tettek. Jancsit nem értettem. Volt valami rózsaszín, nyúl-pillantása és a tetteiben megnyilatkozó kereskedelmi érzék is idegen volt számomra. (Milyen ostobaság állandónak képzelni az emberek egymáshoz való viszonyát, ma talán éppen kettőjüket csodálom leginkább. Külön sejtet tudtak maguknak építeni. Családjuk van. Édes gyermekeik, akiknek arcán világosan felismerhetők apánk vonásai.)

Mi négyen barnák voltunk. A legkisebb öcsém, Illés, szőke. Arany haját hosszúvá hagyta nőni, angyali, friss arca volt. Kis kérub. De nagyon vigyázni kellett ezzel az aranyhajú, angyali kisfiúval. Mert a legveszedelmesebb düh-adag benne lakott közülünk. Ha a legkisebb

érdekét érintette valami, a szeme színe elváltozott a méregtől. Ütött, rúgott, csípett, harapott. Nem lehetett legyőzni, azt hiszem, inkább elpusztult volna, minthogy símán hagyja magát.

Egyszer, nagyon régen, kiszimatoltuk, hogy van egy koronája. Nem volt cigarettánk. Kértük tőle szépen a koronát. Nem adta ide, pedig még olyan kicsi volt, hogy nem is tudta jóformán, mire való a pénz? De azért nem adta ide, hiába hízeleltünk és rimázkodtunk. Erre nekiláttunk, hogy elvegyük tőle erővel. Utálatos túlerő, négy izmos, felnőtt fiú egy matrózgalléros szőke kisgyerek ellen. És mégis komoly ütközet fejlődött. Illés bőszerűen küzdött, felborzolt hajjal. Lefogtuk a kezét, beléharapott a hüvelykujjamba. Végre letepertük, rátérdeltünk. Tudtuk, hogy a szájában van a korona, nagyobb biztonság okából bekapta, amikor a dulakodás kezdődött. Valamelyikünk hozzányúlt az állához, hogy felpackelje a száját. Ekkor Illés öcsém szeme kimeredt. A grimaszán, a gégeje hullámozásán látszott, hogy lenyelte a pénzt. Ma sem tudom, hogy csúszott le gyermeki gégején a korona? De lecsúszott, vége volt, eltűnt előlünk hozzáférhetetlenül. Még ránéztünk futólag az asztalon heverő kerti ollóra. Talán felszikkasztott bennünk az ötlet, hogy ki kellene valahogy operálni öcsénk hasából a pénzt. Aztán mégis inkább lemondunk. Elbocsátottuk a guzsba facsart anygali szőkeséget, aki dühtől, dactól, győzelemtől lobogó szemmel nézett ránk, tövig kiöltve gúnyos nyelvét.

Nem tudom, mit gondolt másik három testvérem. De én már akkor beláttam körülbelül, hogy Illés öcsém feltétlenül acélosabb karakter nálam, nem is próbáltam meg soha többé, hogy az én akaratomat az ő akarataira próbáljam ráerőszakolni.

A dologból nem lett semmi baj. A kis, szőke kérubnak még az étvágyát sem rontotta el a lenyelt ezüstpénz. Egyáltalán fizikai szempontból elpusztíthatatlanok voltunk. Az öcsém verekedés közben tüzes vasalót vágta egymás fejéhez, ollóval szúrták keresztül egymás karját. Normális gyerek meghal az ilyesmitől. Nálunk még komplikáció sem fordult soha elő. (Kivéve, amikor Pista öcsém máj-iritációt kapott, mert kenyér nélkül, egyszerre megevett titokban két kiló kaviárt, amit apám ajándékba kapott valahonnan.) Végre ez is valami. Efféle dolgokban nekem nincs jogom sok panaszkodáshoz. Huszonöt év kíméletlen rablógazdálkodása kellett hozzá, hogy végre bekövetkezessen az az állapot, amelyben érzem, milyen alapos tatarozásra szorul a szervezetem.

Hosszú lábadozás után ebbe a lövőházutcai lakásba kerültem vissza, megsápadva, megnyúlva. Csendes időszak volt. Az öcsém látogatóban jártak, gondolom Hevesen, anyai családjuknál. Csak a házvezetőnőnk volt otthon, aki innen kezdve megkülönböztetett tisztelettel kezelt. Végre híres ember lettem. Az ujságok is kinyomtatták a nevemet.

Híresnek lenni mégis csak jó. A házvezetőnő, aki mindig tirannizált, most úgy szolgált ki, mint egy rabszolga. Bámulva nézte a halál torkából visszatért embert. Hízelt:

- Parancsol feketekávé, Sándor úr? Van pénze, Sándor úr? Előkészítem a kabátját, kimegy ma este a városba, Sándor úr?

Méltóságosan végighevertem az üvegveranda dívánján:

- Ma itthon maradok. Köszönöm, nem kell semmi!

Cigarettáztam, köhögtem. Élveztem a szegény, buta asszony rémületét, aki olyasvalamitől féltett, hogy a sebem fölszakad és mindjárt ömleni fog orromon-számon a vér.

A sebemmel nem volt semmi baj, de nagyon nyugtalan voltam belül. Az »öreget« vártam haza. Tudtam, hogy most, éjjel lesz az első komoly beszélgetésünk a dologról. Mert amíg veszedelemben voltam, jég közé rakva, addig igazán nem tehetett semmit, minthogy izgatott volt miattam.

Hajnali három óra körül jött haza apám. Már szundikáltam. A villanyfényre ébredtem föl, ami a hálósobájában kigyulladt. Kibújtam a takaró alól, odaültem hálóingben az ágya szélére.

Nagyon világos, okos óra következett. Apám beszélt, biztos mondatokkal szorítva határok közé azt a felhőszerű érzéstömeget, amely bennem gomolygott. Én nem tudtam, hogy mi van velem - bámulva láttam, hogy ő tudja. A vizsgálóbíró, az orvos, a gyóntató és a nevelő négyes feladatát látta el tökéletesen. Kialakult a helyzet, hogy Pest árt nekem. Fiatal vagyok a kísértéseihez és gyönyöreihez.

- Én nem lehetek jó apád - magyarázta. - Nincs megfelelő apatermészetem. Nem tölthetem azzal az időmet, hogy a neveléssel birkózzam, nem lenne pénzünk, sem nekem, sem neked, sem a testvéreidnek. Hanem nagyon jó barátok lehetünk később, ha megerősödtél. Valami jólevegőjű, becsületes helyre kellene menned. Tizennyolcéves vagy, eredj le Kolozsvárra érettségizni.

- Miért éppen Kolozsvárra? - kérdeztem kíváncsian, mert jóformán azt is elfelejtettem, hogy ebben a városban születtem.

Apám frissítette föl a memóriámat:

- Először is, ott születtél. Ez nem rossz kabala. Azután nagyon finom, úri város. Majd meglátod, hogy megszereted. Én húsz évvel ezelőtt lementem Kolozsvárra egy Emke-bálra. Egyetlen estére mentem le. Nem is vittem magammal az útiruhámon kívül, csak a frakkom. És lent maradtam két évig...

Az »öreg« értett hozzá, hogy csináljon gusztust valamihez. Barátai vannak ott. Majd ír Kovács Dezsőnek, a református gimnázium igazgatójának. Aztán különben sem volt semmi okom ragaszkodni Pesthez. Ugyanúgy nem volt senkim Pesten, mint ahogy Kolozsváron nem volt. Szinte hízelgett, hogy apám rábeszélés formájába öltözteti parancsát. Még ha igaz lenne is az a halvány gyanúm, hogy csak el akar távolítani magától, mert azt szeretné, hogy a láthatár peremén túl végezze el velem az élet azt, amit nyilvánvalóan el fog végezni. Mi van abban? Tökéletesen igaza volna apámnak. Csöppet sem a magam szempontjából ítélt meg a világot és a dolgokat. Szinte sajnáltam apámat, hogy annyi apró kellemetlenséget szerzek neki, hogy nincs rajtam semmi, amivel büszkélkedhetne barátai előtt.

Aztán itt volt a protekciós érettségi, a kollégiumi igazgató jóakarató színe előtt. Magántanuló voltam és a gimnáziumi osztályvizsgákon csak áztökkentem valahogy. Vagy ördögi szerencsém volt, vagy csakugyan számított, hogy annyit olvastam és nevelődtem felnőtt társaságában. Mert az iskolai tananyaggal nem foglalkoztam soha, talán egy óráig sem. Emlékszem rá, hogy a hetedosztályos magánvizsgámra úgy mentem el, hogy még azt sem tudtam; miféle tantárgyak vannak? Mégis átcsúsztam. Talán, mert a reális tárgyak tanárai elnézőek voltak egyéb területeken mutatott tájékozottságom miatt.

Hanem az érettségi más. Annak nem lehet nekimenni így vaktában. Irtóztam volna, hogy hamarjában bemagoljam az egész gimnáziumi anyagot. És elég gyerek voltam még hozzá, hogy maradéktalanul higgyek az apám protekciójának varázserejében. »Majd az »öreg« ír az igazgatónak!« - gondoltam könnyelműen. Mint egy tengeri utazáshoz, olyan vágy támadt bennem a kolozsvári terv iránt:

- Mikor indulok? - kérdeztem csaknem mohón apámat.

- Amikor pénzem lesz! - felelte az »öreg« és fölhajtotta az altatót, amit diskurzus közben én csináltam meg, odakészítve a poharat az éjjeliszekrényre.

Két-három hónapba is beletelt, amíg csakugyan »lett pénz«. Akkor aztán kellőképpen föl-szerelve és kiöltöztetve, a protekciós levéllel a zsebemben útnak indultam Kolozsvárra. Kora tél volt, az első hó, csengős szánok jártak az utcákon, amikor megérkeztem.

Este kilenc körül szálltam ki a pesti gyorsból. És éjfélkor már a Thália-kávéházban huszonegyeztem színészekkel, ujságírókkal és ősjogászokkal.

Sohasem voltam szerencsés kártyás, ahoz meg éppen nem voltam hozzáédzve, hogy olyan minden hájjal megkent bajnokokkal viaskodjam, amilyeneket Kolozsvár tudott produkálni. Nem is tudom, melyik volt a legzseniálisabb fajta? A kétségbeesett színész, a vakmerő ujságíró, vagy a ravasz jogász?

Kint a kávéház nagytermében Csikai bandája húzta, mi egy forróra fűtött, kis különszobában játszottunk, amelyben égett pléhszag uralkodott az áttüzesedett bádog-gázkályhától. A parti vezéralakja egy magastermetű, szőke, pepitaruhás jogász volt. A fiú félrészegen játszott, ott állt mellette külön asztalkán a bor, meg a szódavíz. Az ember szinte féltette, hogy valami butaságot talál csinálni mámorában. Pedig nem kellett félteni, a »spicc« csak csalogató volt, bizalomébresztő modor. Belül józan volt a jogász. Éles, gyors, gyanakodó pillantása rajta villogott mindenkin. Számontartott minden hatost. Amikor gusztált, két óriási hüvelykujja közt lassan csúsztatva a lapot, elég volt egy hajszálvékony vonal, hogy meglássa, mi van a »makk kétszem« (makk ász) mögött? a zöld tízes sóvárgott gerezdje, vagy Gessler Hermann kalapjának a karimája, esetleg valamelyik másik elátkozott figura.

A jogásztól jobbra egy színész ült. Sovány fiú, klasszikus profillal és csibésszszemekkel, mintha Antonius és Liliom vonásai lennének egy arcba összekomponálva. Körmendy Kálmánnak hívták a színészt. Sápadt volt, szikrázó szemmel nézte a pénzt, jólesett a fülemnek, amikor megszólalt gyönyörű, mély orgánusán:

- Óne ász tizenöt! - Ez annyit jelentett, hogy tizenöt koronát tesz a lapjára, a huszonegyesben óneász címen kifejezett, kivételes engedmény igénybevételével.

Rajta túl én működtem, mellettem egy másik jogász, akinek a figurája azóta elmosódott előttem. A kört egy monoklis, úriás gesztusú fiatalember zárta be, Stettner Tamás nevű ujságíró kartársam, aki sűrűn kijelentette: »A kaszinószabályok szerint ezt nem lehet csinálni!« Nem értettem világosan, hogy mit akar a kaszinótól ebben a vércsefészekszerű kártyaszobában? Aztán később megtudtam, hogy a fiú a hadapródiskolát hagyta ott az ujságírás kedvéért, talán innen volt benne az a különös vonzalom az előkelő viselkedés iránt.

Darab ideig nagy óvatossággal sikerült magam a felszínen tartani. Aztán végleg elhagyott a szerencse. Ami pénzem volt, elúszott. Láttam, hogy a partnerjeim közben kisegítették egymást. Megpróbáltam én is kölcsönkérni. A jogással pertu lettem mindjárt az elején. Bizalmasan hozzáhajoltam:

- Lennél szíves, kérlek, holnapig öt koronát...

A pepita-szőke fiú kedélyes részegséggel átölelt és arconcsókolt:

- Bármikor öregem. Csak játékközben nem. Elvem! Utána, kérlek. Százakat, hogyha tetszik.

Annyit már tudtam, hogy mit jelent az ilyen »most nem, majd később«-ígéret. Kétségbeesetten fordultam Körmendy Kálmán felé. A keselyképű fiatal színész azonban annyira sem tartott érdemesnek, mint a jogász. Ő volt éppen a bankár. És a legközelebbi túrban már nem is osztott kártyát. Odafordult fejem fölött a gibickar nyüzsgő tömegéhez. Üzleti szárazsággal kérdezte:

- Akar valaki beülni? Itten valaki kidőlt.

Nem lehetett mit csinálni. Fölálltam. (Különben is valósággal kihúzták alólam a széket.) Nyújtóztam egyet, megigazítottam a nyakkendőm. Kimentem a kávéház főhajójába, ahol a sarokban éppen cigarettarasztot tartottak a cigányok, a primás hegedűje rajta a cimbalmon. Maga a primás poharazó urak közt ült az egyik asztalnál.

Körülnéztem a villanyfényben kavargó cigarettafüstös kávéházban. Átkozott helyzet. Ott álltam hóba, télbe, krajcár nélkül, holtidegen szülővárosomban. Még annyi pénzem sem volt, hogy kifizessem azt a két tojást és féldebrecenit, amit vacsorára fogyasztottam el. Néztem az ismeretlen főpincért. Milyen ember lehet? Jó? Rossz? Mit fog csinálni, ha kiderül a bűn? Eltöri rajtam a dákót, vagy bevezet adóssai hosszú listájába, a hitelképes diákok, színészek és ujságírók közé? Nem sok jót árult el az arca. Sovány, epés ember volt. Kopasz és kékszemű. Kicsi szája volt, aranyfoga, vatta a fülében. Sohasem volt szerencsém arany fogú emberekkel.

Ez az az anyagi állapot, amelyben a sikkasztó banktisztviselő, vagy a tönkrement ékszerész főbe szokta magát durrantani. De én soha nem voltam olyan természet, akit túlságosan kétségbeejtene a szegénység. Álltam, bámultam, dörzsöltem a homlokom. Majd csak történik valami. Egyelőre még lehetett, tehát mindenesetre vettem tíz princessaszt azzal a hanyag mozdulattal, hogy majd »később! Az egészet együtt fizetem!«

A sarokban, hosszú asztalnál nagyhajú ifjak vitatkoztak. Ujságírók. Megéreztem rajtuk a rokonillatot. Fikszírozni kezdtem őket. Mintha mágnes lenne a szememben, a hosszú asztal egyik tagja fölállt, odajött hozzám, szúrósan megnézett, aztán kezét nyújtott:

- Nagy Lajos vagyok. Ön Bródy Sándor fia?

- Igen - feleltem nagyképe. - A vizsgáim miatt jöttem Kolozsvárra.

- Láttam önt odabent a kártyaszobában. Igaz, hogy különös malőrje volt. De önnek egyébként sem szabad kártyát venni a kezébe. Még túlságosan gyerekes az ilyesmihez.

A tekintélyem fölborzolódott, közel állottam hozzá, hogy kikérjem magamnak az ilyen kéretlen leckéztetést. De elmulasztottam a kellő pillanatot. És egy másodperccel később már rabul ejtett az idegen fiatalember fölényes egyénisége. Nagyon sovány volt, alacsony, nagyon fiatal lehetett és mégis valami fantasztikus szakállt viselt, amely villogó szeméig szurokfeketén nőtte be arcának izzó halványságát. Kiehezett forradalmárnak, vagy valami furcsa szekta papnövendékének a benyomását keltette bennem. Az ilyen alakon nevetni szokott az ember. Ebből a fiúból azonban a nyílt érdeklődésnek és a pechhel való humánus rokonérzésnek olyan elektromos melegsége áradt, hogy nyomban le voltam fegyverezve tőle. Azonkívül a fiatalember szeme nagyon energikusan csillogott. Határozott, vezéri jelleg, önérzet és biztonság volt abban, ahogy fölszólított:

- Miért állunk itt a kávéház közepén? Miért nem ül oda hozzánk?

Tehát odaültem a kolozsvári ujságírókhoz. Húsz év körül nagyon simán megy a barátkozás. Itt is csak az történt, ami természetes. Alig telt bele néhány perc, már föltártam kényelmetlen helyzetemet. És egy sápadt, szőke, kicsit szeplős, kicsit gúnyosan selyp, borotváltarcú, nagyfejű fiatalember nyílt szívvel ajánlotta föl, hogy amíg nem találok jobb lakást, aludjam nála. Kétágyas szobája van és a másik ágy üres, mert a volt lakótársa, Szász Endre, éppen mostanában költözött át Kolozsvárról Nagyváradra.

Az ajánlatot hálás szívvel elfogadtam. Így lettem a lakótársa Török Gyulának, aki később Pestre került, két szép regényt írt, nevet szerzett és az ég tudja, hová verekedte volna föl magát, ha az 1918-as spanyoljárvány el nem viszi szegényt.

A pillanatnyi helyzetet úgy oldottam meg, hogy télikabátom húsz koronáért, ott helyben, eladtam a főpincérnek. Ebből a pénzből kifizettem a két tojást, a debrecenit, a cigarettát és a hotelt. Mert az csak természetes, hogy amikor megérkeztem, nagyralátóan a város legelőkelőbb szállójában, a Newyorkban vettem ki szobát.

Igy tehát az eredeti terv, az érettségi, a tanulás, minden komoly programmal együtt megsemmisült. A Kovács Dezsőnek küldött levelet ki sem vettem a zsebemből. (El is vesztettem később, át sem adhattam soha a címzettnek.) A legközelebbi föladat az volt, hogy a télikabát árából megmaradt tíz koronát mi módon lehetne beosztani úgy, hogy az egész hónapra elég legyen, amíg az új kosztpénz megérkezik hazulról.

A dolog könnyűnek látszott az olyan gyakorlott ifjak részére, amilyenek mi voltunk Török Gyulával. Új barátom kialakudta a házigazdánál, hogy az üres ágyért ágyneművel nyolc, ágynemű nélkül hat korona havi »nachzicc«-et kell fizetnem.

Török megkérdezte gúnyos selypségével:

- Hogy akarsz: »így«, vagy »úgy«?!

Édesen nevtünk. Persze, hogy ágynemű nélkül akartam. Vulkanizált, papendekli-kofferem áthoztam a Newyorkból, minoritautcai szobánkba. Lakótársam megemelte a táskát, amely nem volt nagyobb, mint egy félkövér lexikonkötet.

Elismerően mondta:

- Jó nehéz. Hallod-e, ilyen sok holmid van neked?

Megcsináltuk az ágyam. Matrac sem volt az ágyban, erre a szerkesztőségi darabonttal rengeteg makulatúrapapírt hordattunk át az »Ujság« redakciójából, amely ott volt a szomszéd házban, szemetes udvar sötéten ásító mélyén, úgy, ahogy az egy rendes ellenzéki, vidéki laphoz illik.

Derékaljnak rengeteg ujságpapírost raktunk az ágydeszkákra, ugyancsak régi nyakkendő-félékkel összekötözött ujságpapírból szerkesztettünk paplanfélét. Párnám nem volt. Török följajánlotta a maga párnájának a felét, amit úgy értett, hogy egyik nap én, a másikon ő aludjon a lapos párnán, amelyben nem lúdpehely lehetett, hanem mamsörte és olyan görcsös volt, mint egy sovány lócsontváz.

Visszautasítottam a párnát, azzal, hogy a vízszintes fekvés higiénikusabb, az okos japánok is csak egy kerek fadarabot tesznek a nyakuk alá, amikor alusznak. Viszont nem fűtöttünk, hideg volt. Fáztam az ujságpapírpaplan alatt, bármily rossz hővezetőnek tartja a fizika a papírt. Nem bántam tehát, ha a barátom, amikor már lefeküdtem, mindenféle tárgyat, ládákat, könyveket, kosarakat, sőt székeket rak rám azon az alapon, hogy a »súly is melegít«.

Nem volt itt semmi baj. A nyomorult, repedt ablaküvegű, homályos hónaposszoba teli volt könyvvel. Török akkor olvasta Sorel francia történelmét, mind az öt ott volt éjjeliszekrényén. Részint lapozgattunk benne, részint takaróztam vele, éppúgy, mint Rousseau Társadalmi szerződésével, amíg egy régi kiadású vastag bibliát párnának kezdtem használni, japán módra, a nyakam alá.

Végtelen irodalmi beszélgetéseink túlnyúltak a hajnalon, már világosodott odakint a téli reggel, amikor elfújtuk az ágyaink közé tett éjjeliszekrényen az embertelenül bűdös konyhai petróleumlámpát.

Mint Pestről érkezett, jólinformált gavallér, cikket írtam a magyar főváros színházi és társasági életének utolsó eseményeiről. Mit kellett azt tudni Gombos bácsinak, az »Ujság« kiadótulajdonosának, akitől Török ötkoronát csikart ki az írásműért, hogy a benfentes szerző az »Ujság« makulatúrája közé ásva alszik egy csupasz ágyban, bár csakugyan Pestről jött,

azért hónapok óta nem volt színházban és a »társaságot«, meg, még kívülről sem látta, hiszen régen nem is járt olyan utcákban, ahol a társasághoz tartozó emberek meg szoktak fordulni.

Hanem a dolog még sem ment sokáig. A tél, abban az esztendőben olyan csontigató hidegrohammal köszöntött be, ami még Erdélyben is ritkaság. A helyi sajtó farkasokról írt, amelyeket az éhség vakmerősége egészen a Külmonostori-út viskói közé kergetett. Hát farkasokat nem láttunk. De lavórunkba csakugyan belefagyott a víz és a lélekzetünk úgy látszott a csukott szobában, mintha szivaroznánk.

Hiába hencegtem és mondtam önmagamnak és másoknak is, hogy csak az edzés kedvéért járok télikabát nélkül. Erdély moszkvai jellegű decembere nincs berendezve olyan fiatal-emberek számára, akik elhuszonegyezik a kabátjukat. Veszedelmesen meghültem és könnyezve-nyálazva, mogyorónyira dagadt mandulával, égő garattal, a láztól átforrósodott testtel, ágynak estem. Jött egy nap, hogy nem tudtam föltápáskodni a makulatura-papíros sírból. Török - képtelen fényűzésszámba ment volna, hogy egészségesen ilyesmire gondoljunk - fát hozatott hús krajcárért. Befűtött, amire orrfacsaró füst töltötte meg a szobát. Kölcsönként egy penészszagú, kopott nagykendőt a házigazdánktól, amibe úgy belekötötte a fejem, nyakam, vállam, mintha vénasszony lennék. Rumosteát hozatott a Newyork kávéházból, becsület-szavával garantálva, hogy az üres edényt rendesen visszaküldjük. Végül is az lett önfeláldozó ápolásának következménye, hogy megkapta tőlem a bajt. Neki is le kellett feküdni, mondjuk, hogy negyvenfokos lázzal, amelyet csak úgy érzés szerint, fülünk zúgásáról és az arcunk tüzességéről állapíthattunk meg, mert hőmérőnk honnan lett volna? Hanem tényleg nagyon betegek lehettünk. Lehet, hogy tüdőgyulladásunk volt. Mivel ha jártányi erő van bennünk, okvetlenül fölkeltünk volna, hiszen alig volt a halálnál kevesebb, dermesztő szobánkban feküdni, hiányos ágyainkban, a külvilágtól elszakadva, egy krajcár nélkül.

Nem is tudom, meddig fekhettünk? Miért nem kérhetett Török valami előleget a szerkesztőségben? De tény, hogy minden segítség nélkül, ingyen, gyógyszer, jóformán táplálék nélkül, pusztán ifjúságunk erejével győztük le a betegséget, amelyről még ma sem tudom, mi volt alapjában véve?

A házigazdánk, egy pesszimisztikus kedélyű, öreg nőiszabó, félt tőlünk, mint a tüztől. Azt hitte, valami ragályos betegségünk van, messzi elkerült bennünket, még csak nem is válaszolt, amikor átkopogtunk hozzá a falon.

Kétszer volt látogatónk. Egyszer egy orvosnövendék, aki az egyetemi kör bankettjéről, a zsardinetből, hozott prezentbe egy gerezd malagaszőlőt. Emlékszem rá, hogy megszámloltuk a szőlőszemeket, úgy osztottunk meg testvériesen. Aztán átjött a szerkesztőségi szolga, amikor a barátom már a negyedik napja feküdt. Székely parasztfiú volt. Bejött a szobába, egy csomó havat hozott be a patkós csizmáján. Vigyorogva állt meg az ágyaink előtt:

- A Gombos úr kérdezteti instállom, hogy mikor jön be már a hivatalba a szerkesztő úr...?

...Mégis meggyógyultunk. Ahogy visszaemlékszem, éppen a rekonvaleszcens időszak volt a legkellemetlenebb. Amikor a lázaink már elmúltak és csak a tehetetlenségi nyomaték folytán voltunk már ágyban. A szakállunk kinőtt. Elúntuk egymást, miután minden témánkat kibeszéltük a legkisebb rejtett gödörig. És amilyen mértékben gyógyultam, olyan fokban vált egyre kínosabbá, hogy nincs mit szívnom. Nem volt sem cigarettám, sem szivarom, sem pénzem, hogy legalább egy kis pipadohányt hozathattam volna, mert volt egy háromkrajcáros, kávéházi cseréppipám. Régi, gazdag idők emlékeként, a hetekkel előbb elszítt cigaretták és pipák megkeseredett zöld füstje összegyűlt a soha nem szellőztetett szobában, mint valami felhőzet, hogy alig lehetett látni tőle a plafont. Mit tehettem volna dohány utáni sóvárgásomban? Kétségbeesett találékonysággal székre álltam és megpróbáltam szippantgatni a magosban lebegő, kihűlt dohányfüstgomolyagokból.

Aztán magától kioldódott a görcs. Apám minden kérés nélkül, pusztán ösztönből, vagy szélességből, vagy talán csak azért, mert eltévesztette a dátumot, előbb küldte el a havipénzemet, mint járt volna. Jött a postás, ötven koronát tett le ezüstbugerekben az asztalszögletre.

Percekig, szinte hipnotizáltan néztük a tompán csillogó ezüstitornyocskát. Ez volt az igazi varázsszer. Gyógyultan ugrottunk ki az ágyból. Neki a lavórnak. Megmosdottunk, emlékszem rá, hogy a szappan alig habzott a metszően éles vízben, amelyben jégdarabok úsztak. Volt a Minorita utcában egy proletároknak való, szűk, kis, légyponos-tükrű borbélyüzlet. Oda bementünk, hogy lekapartassuk kéthetes szakállunkat. Valami csodaszzerű édes érzés fogott bennünket körül, ahogy leültünk a székre és a viaszosvászonámlán hátratámasztottuk a fejünket. Percekig nem értettem, hogy mitől van ez a mennyei érzés? Aztán rájöttem: két hét sarkvidéki fagyoskodása után, most éreztem először kályhai meleget, amelyet egy izzóra fűtött kis »Meidinger« árasztott a sarokból, vaslapján kék lábasban bugyburékolgatva a borotválkozáshoz való melegvizet.

A mozgás, a friss hideg fölébresztette üresen alvó gyomrunkat:

- Olyan irtózatosan éhes vagyok, hogy cigarettázni sincs kedvem! - mondtam és eldobtam a kezemben füstölgő memfiszt, mert cigarettát természetesen rögtön hoztattam a borbélyinassal.

A Fő-tér sarkán állottunk. Kemény, tiszta hidegben, teljesen kék ég üveg fényei alatt. A gyönyörű templomon, a nagy tér közepén, Mátyás király fekete, vas-lovasszobrán és köröskörül a régi házakon mindenütt vastag, fehér hórétég hermelin díszítése, ami a járda szélén tornyokba kapart hórétésszalaggal együtt egészen oroszországi jelleget adott a városnak. Oroszországi jelleget és tündéri jelleget. Volt valami tündéri, csillogó, becsületes és vidám a pirosra csípett arcokon, amelyek mosolyogva bukkantak föl a fekete bársonybőrsüvegek alatt. Az emberek járásában is volt valami derülten tapintatos, meleg vonás, mintha az emberek itt mind kedves rokonai lennének egymásnak. Nem hiszem, hogy lenne a világon máshol hely, ahol a trafikos jólelkűen belészólna a szivarválogató idegen munkájába:

- Azt lelkem, azt vegye ni, azt a pettyest. Kopogtassa meg csak végit, vaj szelel-é?

És mintha ez a meleg tanács, csak a kezdete lenne mindennek. Az idegen szinte azt érzi, hogy talán ki sem kellene fizetni azt a szivart. Odaadnák egy szép pillantásért, még ebédre is meghívják az embert, csak neki kéne támaszkodni a pultnak, ott maradni öt percre, diskurálni a melegtől duruzsoló kis boltban.

Tanácskoztunk:

- Ha a »Csizmadiaszínbe« megyünk, ketten megebédelünk nyolcvan krajcárból. De ha nem sajnálod a pénzt, menjünk a Newyorkba. Úgysem láttál még soha életedben olyan úri helyet! - mondta egy kicsit sóváran Török Gyula, aki normális, egészséges állapotban a »sovány...« nemtudommicsodának nevezett kifőzőhelyen volt abonálva ebédkosztra.

Természetesen nem sajnáltam. És természetesen megint kiderült, hogy a pénzt nem érdemes sajnálni.

A békeidők kolozsvári Newyorkja csakugyan az ország egyik legjobb, legüribb, legápoltabb étterme volt.

Építésével, tejüveg plafonjával hasonlított valamennyire a pesti Hungáriához. Nem volt egészen világos, finom homály uralkodott benne a téli délben. Az asztalok majdnem földig érő, hófehér abroszokkal megterítve. Virág az asztalokon, ezüst, kristály, szép porcellánok. Tökéletes pincérek mozogtak csöndben az asztalok körül. Az evés élvezetének megnevesedett szertartását fejezte ki a zajtalan, szinte templomi hangulat, erdélyi fűszereinek és nyugal-

mának méltóságos illatában. Mélyen bementünk a puha, piros futószőnyegen a terem közepe felé, üres asztalt kerestünk.

Egyszerre Török odaköszönt valahová:

- Jónapot kívánok, professzor úr. Nincs asztal. Idetelepedhetünk?

- Kérem. Nagyon fogok örvideni! - felelte egy szemüveges, szőke fiatalember és udvarias mozdulatot tett, hogy helyet adjon magamelltt. Kistermetű ember volt, borotvált arca is olyan volt, mint egy dacos, pisze, élénk kis fiúé, akire tréfából magas gallért és szűk, fekete zsakettet adtak. Volt benne valami tanári a ruhája miatt, és valami művészi, ahogy a haját viselte. Nem a modorával, vagy a külsejével, valami mással követelte meg a figyelmet és a tiszteletet. Valahogy sugárzott belőle a jelentékenység. Török megsúgta, hogy Fehér Lipótnak hívják és nemrégén jött Kolozsvárra elfoglalni az egyetem matematikai tanszékét.

Leültünk.

Az étterem egyik sarkában néhány asztal bordószínű girlanddal volt elválasztva a többiektől.

- Mit jelentenek ezek a zsinórral elválasztott asztalok? - kérdeztem kíváncsian.

Török élénken magyarázni kezdte:

- Ez az elkerített hely, ennek a finom étteremnek egyetlen hibája és szégyenfoltja. Ez bizonyítja, hogy még mindig Ázsiában élünk itt. Én zselaki Török vagyok, igazán nem proletárdühből beszélek. De az már mégis csak a legpéldátlanabb szociális képtelenség, hogy egy szűkebb társaságnak joga legyen egy nyilvános, polgári étteremben kizárólagossági joggal lefoglalni és elkeríteni öt négyzetmétert, egyszerűen azon a címen, hogy ők mágánások.

Békíteni próbáltam:

- Talán bért fizetnek érte.

- Dehogya fizetnek! - ágaskodott barátomban a dzsentrí góg és ujságírói nyugtalanság. - Éppen az a disznóság, hogy nem adnak érte semmit és mégis minden úgy történik, ahogy akarják. Egyszer valamelyiküknek eszébe juthatott, hogy nekik külön hely dukál. Persze a vendéglős mingyárt hasra esett, kihalította nekik azt a szögletet. Tisztára feudális ízű dolog, az embernek kedve volna cikket írni róla...

A bordó zsinór által elhatárolt terület felé néztem. Úri társaság ült a hosszú asztalnál. Két egyforma ruhájú fiatal leány, egy öreg dáma, egy barnára sült arcú huszártiszt és egy magas-termetű öreg úr, akinek nullásgéppel volt rövidre nyírva a haja. Patriarchális egyszerűségű és mégis elegáns emberek voltak. A két lány feszesen, illedelmes, egyenes háttal ült a székén, szerényen lenézve a tányérjába, a testvérin egyforma ruhában, mint Tolsztoj Szonjája és Natasája. Az öreg hölgy, mint a sárkány, figyelte őket. A szürkehajú gavallér kényelmesen szivarozott és ujságot olvasott. A barna tiszt kifelé kacérokodott, a zsinóron át, a polgári világba.

- Kik azok? - kérdeztem kíváncsian.

Török magyarázni kezdte:

- A Teleki kontesszek. Az az öreg Bethlen Bálint, a tiszt, azt hiszem, valamelyik Szentkereszthy...

Most egy sovány, zsakettes, fehérbajuszú, kedves, öreg úr lépett hozzánk. Mély tisztelettel meghajolt, amely egy árnyalattal ázsiaibb ízű volt az európai üzletember udvariasságánál. Viszont, igazi családias érdeklődés nyilatkozott meg benne, ahogy kérdezte:

- Hogyan ebédelték az urak?

- Remekül! - felelte a barátom. - Csak az a kár Taussig bácsi, hogy magánál minden olyan rettenetes drága.

A zsakettes öreg úr atyaián mosolygott:

- Sokszor megmondtam már, szerkesztő úr, hogy hajlandó vagyok a szerkesztő úrnak, sőt az összes ujságíró uraknak egészen kedvezményes árakat csinálni. Csak egy szót szóljanak.

Török békétlen, bár mosolygó modorban válaszolt az ajánlatra:

- Köszönöm. Nem tartok igényt ilyesmire. Sőt, minden kivételes kedvezést, amely túlmegy az illendő határokon, a kar nevében is visszautasítok. Inkább azt ígérje meg, Taussig bácsi, hogy kihajítja innen azt a piros zsinórt. Nem bírom nézni.

Taussig bácsi mosolyogva pillantott a bordószínű girland felé, amely mögött a feszes leánykák ültek, aztán visszafordult a rebellis fiatalemberhez és szelíden mondta:

- Óh, szerkesztő úr, mi van ebben? Mindenütt a világon úgy van, hogy az ismerősök szeretnek egymásközt lenni. Jelöljenek ki maguknak a szerkesztő úrék is helyet ebben a teremben, azt is szívesen körülkerítem ugyanilyen piros zsinórral.

Erre nem lehetett mit válaszolni. Taussig bácsi győztesen vonult el, udvarias meghajlással az asztalunktól, tökéletes bizalmat ébresztve bennem személye és konyhája iránt.

Amikor fizettünk, megfigyeltem, hogy a professzor piros jegyfüzetet nyújt át a főpincérnek, aki apró cédulákat szakít ki a füzetecskéből. Ez helyettesítette a Newyorkban az abonómát. Húsz koronába került egy ilyen bérletfüzet és azt hiszem, huszonöt korona ára szelvény volt benne. Emlékszem rá, legmagosabb anyagi ambícióm az volt abban a pillanatban: én is olyan viszonyok közé kerüljek valaha, hogy kényelmesen vásárolhassak a jövedelmemből minden héten egy ilyen piros jegyfüzetet.

Amikor már a feketekávénál tartottunk, mintha léghuzam támadt volna a hirtelen kinyitott ajtóból, magas, elegáns, előkelően energikus fiatalasszony lépett be a homályos étterembe. Hosszú, gyors, angolos lépésekkel végigsuhogott a parkettre fektetett keskeny, piros szőnyegen. Nemcsak a ruháján, a válltartásán, a profilján látszott, hogy odatartozik a bordó zsinóron túlra. Arra is ment, egyenesen, biztosan, szinte forradalmasítva agresszív előkelőségével magakörül a levegőt.

Már messziről mosolygott az elkerített hely vendégei felé. Mennyire látszott rajta, hogy szépsége, mosolya, egész létezése csak azoknak szól, akik ott ülnek, szellős magányukban. A hangja fesztelen volt, világosan érthető a mi asztalunknál is, mintha a jövőbeli asszony tulajdonának érezné az egész belátható világot, amint köszönt, sajátos, egy kicsit r-es, nagyon magyaros és ugyanakkor érezhetően idegenes kiejtéssel, mint aki sokat beszél francia vagy angol nyelven.

A tiszt és az öregúr udvariasan fölállt, a leánykák illedelmesen abbahagyták az evést. A heraldikus jelenség leült az idős dáma mellé, húzogatni kezdte fekete glaszékesztyűjét.

- Ki ez a leírhatatlan orchidea? - kérdeztem Török Gyulát.

- Bornemissza Karola báróné. Hogy tud bejönni! Az ember egyszerre összezsugorodik. Semminek érzi magát. Én legalább úgy ülök most itt, ideragadva a székhez, mint egy hernyó. Mintha fölösleges lennék. Miért is vagyok a világon? Becsületistenemre mondom, meg vagyok sértve, úgy tudott elmenni előttem. Egész komolyan mondom, megértem a francia forradalmat, amikor egész csomó arisztokrata asszonyt nyakaztak le, konkrét vád nélkül, azt hiszem semmi másért, mint hogy a jakobinusok irígységét kihívta a megjelenésük! - magyarázta a barátom, mintha elfelejtkezett volna róla, hányszor emlegette előttem nemesi büszkeséggel »zetelaki« előnevét.

A matematika fiatal professzora csillogó szemüvegével az elkerített hely felé nézett:

- Engem nem bosszant ez. Sőt egészen praktikusnak tartom ezt a piros zsinórt. Az erdélyi arisztokrácia nagyon szép fajta. Jól esik rájuk nézni. És ha külön ülnének, összevissza az asztaloknál, elmosódnának, keresgélni kellene őket. Így együtt találja őket az ember. Csak arra kell fordítanom a fejemet.

Sajnos, nem olyan volt a sorsom, hogy ezután sűrűn együtt lehettem volna Kolozsvárott Fehér Lipóttal, de erre a pár mondatára jól emlékszem. Mert hosszú időn át megszoktam környezetemben a minduntalan megismétlődő, szenvedélyes, pártállásfoglalást. És újszerűnek tűnt, magasabbrendűnek, meglepőnek ez a kényelmes politikamentesség.

Török Gyula mást vett észre abban, amit a fiatal tudós mondott. Egy kicsit keserűen jegyezte meg selyp hangján:

- A professzor úr egészen úgy beszél, mint egy művész.

A fiatal egyetemi tanár élénken, szinte bocsánatkérő kedvességgel jegyezte meg:

- Csakugyan. Lehetséges, hogy egy kicsit meg vagyok mérgezve. Bevallom, hogy majdnem többet foglalkozom zenével, mint matematikával.

*

Apámnak igaza volt, amikor azt mondta, hogy nagyon meg fogom szeretni Kolozsvárt, amelyben klimatikus gyógyhely jelleget találtam. Mintha ózont, havasi gyantaillatot, fodormentát inhalálnék, a torkom, a fülem, a nyelvem rohamosan tisztulni kezdett attól az idegengyökerű, nagyvárosi argótól, amelynek képei és szókötései mindenén túl, talán még cinikussá is teszik az embert.

Kolozsvár az anyám városa volt, pedig ő nem volt erdélyi, hanem Szabolcsból származott. És mégis Kolozsvár említése mindig azokat a húrokat érinti bennem, amelyeken anyám emléke szólal meg. Ő színésznő volt Kolozsváron, abban az időben, amikor még nem volt mozi és a német filmoperettek primadonnái nem foglalták le maguknak a teljes színházi közérdeklődést. A színház akkoriban még nemcsak szórakoztató üzem volt, hanem valami nemzeti, kulturális, szinte hősiességű dolog. Anyám heroinákat játszott, a szerepkör minden árnyalatából. - A Szókimondó asszonyságot, Fedórát, Évát, Stuart Máriát. Homályosan emlékszem fényes ruháinak selyembrokát- és aranyszöveire, amelyeket otthon varrtak meg. Az üveggyöngyökre, amint fölfűzés közben lecsorogtak az asztalról és én szedegettem csillogó szemüket a földről, amikor még nem is nadrágot, hanem szoknyácskát viseltem. Beszíva a város tiszta illatát, sejteni kezdtem, hogy milyen fontos és ünnepezt személy lehetett anyám. A »Színház Hősnője!«

Minduntalan ismeretlen emberek állítottak meg, öreg urak és öszülő dámák, akik Erdély szíves beszédmodorának stílusában, szinte egyformán így kezdték:

- Már bocsásson meg lelkem, hogy idegenül feltartóztatom, de tudja-é, hogy én magácskát annakidején kis gyermekkocsiban tologattam a Sétatéren...

Voltak, akik röviden letegeztek a családi ismeretség jogán:

- Nagy tisztelője voltam anyádnak, fiam. Bámulatos teremtés volt, soha nem lesz nekünk többet olyan Ember tragédiája előadásunk, mint amikor még ő alakította benne Évát. Persze, nagy gondolatai voltak. Szokása volt, ha egyedül haladt az utcán, magába beszélni. Csak ment, mozgott a szája. Ilyenkor olyan szórakozott volt, hogy szinte semmit sem vett észre, ami vele történik. Például egyszer mögötte mentem a Farkas-utcán, amikor elejtette a táskáját. Klaccs! Nagyot csattanva hullott a táskák a földre. Meg se hallotta. No, felkaptam én, szaladtam vele utána. - Művésznő kérem, el tetszett ejteni a táskáját! - Megfordult, rámnézett, mintha nem tudná, mit akarok, mint az alvajáró, úgy nyúlt a holmija után. Én meg láttam a

szemin, hogy ki tudja, miféle felhőkből húztam alá a táskával. Erre nem vártam, hogy megismerjen, vagy megköszönje. Ügyesen, csendesen behúzódtam előle a Bánffy-ház kapumélyedésibe, hadd maradjon magába, ahogy szereti.

Megismerkedtem Gyalui Farkassal, az Egyetemi könyvtár igazgatójával. Kis fotográfiát mutatott, amelyen együtt volt levéve apámmal, meg Korbuly Józseffel. Kérdezte, tudom-e, hogy két évig együtt barátkozott, újságíróskodott apámmal Kolozsváron? Leírta apám lakását az Óvárban, beszélt szokásairól, hogy inast tartott. Lapjának, a »Magyarság«-nak lendületes indulásáról, amely azzal kezdte, hogy Jókai Mór eredeti regényét közölte folytatásokban. Hallottam apám híres párbajairól, amelyek abból támadtak, hogy az »öreg« élesen megleckéztette újságjában a mágnásokat, mert néhány arisztokrata azt a vastag tréfát eszelte ki, hogy egy inasukat felöltöztették frakkba és elküldték a meghívójukkal valami nőegylet báljába, forgassa meg az inasuk kedve szerint a polgári úriasszonyokat...

Aztán egyszerre csak, mintha hirtelen jutott volna eszébe, olyan szenvedélyesen tárta ki Gyalui Farkas a két karját, hogy a manzsettája kifutott a kabátujjából a kezefejére. Vérmesen mondta, szinte dühösen:

- És aztán van neked sejtelméd arról, miféle asszony volt anyád? Kolosszális, barátom! Olyan európai szellem volt. Daudet-t fordított, barátom. Ki hallott akkor francia irodalomról? Nem kaptad meg a hagyatékában a kézírását?! - És olyan hevességgel rázta meg öklét, mintha egyenesen rám akarna rohanni túláradó temperamentumával.

Egy este, örményesen sárgaarcú, feketebajuszú, sovány ember jött oda hozzám a »Tháliában«. Éppen biliárdoztam egy Szokoly nevű diákkal.

Bemutatkozott:

- Csiky Sándor tanár vagyok. Tedd le, kérlek, a dákót.

- Nem lehet, - feleltem - mert az feladásnak számítana, ki kellene fizetni a biliárdpénzt, pedig vezetek, megnyerem okvetlenül a partit.

A sárga-fekete arcú ember gyakorlottan kérdezte:

- Hány poén hiányzik? Kilenc? No, azt kivárom! - és felült a szomszéd biliárdasztalra, úgy beszélte tovább, amíg mi csattogtattuk a golyókat:

- Hetek óta kutatok utánad, mióta tudjuk, hogy itt vagy a városon. - Ezt a lökést ne rekuzéra játszod, nem tudsz te húzni, játszod triplára, egész kis falssal - erőszakosan kivette kezemből a dákót, megcsinálta a karambolt, aztán tovább folytatta. - Anyám anyádnak jó barátnője volt, anyádnak is, meg Zsófi néninek is. Téged mi karon hordoztunk. Anyám küldött utánad. Hát most megkaptalak. Nincs ellenkezés. Viszlek haza, mihozzánk vacsorára.

Vasárnap este volt. Egy krajcár nélkül álltam. Legfeljebb ott ehettem volna vajat, vagy tojást, vagy virslit a kávéházban - hitelalapon. Mégis szabódtam, hogy így nem illik, úgy nem illik. Rösteltem magam. De a fekete ember nem engedett. Karonfogott, kivitt brachiummal a kávéházból.

Végimentünk a Deák Ferenc-utcán, le a Fő-téren, a Bánffy-palota során, három híres Bánffy-palota is van Kolozsváron, aztán a Hintz-patikánál átmentünk a másik oldalra, be a Wesse-lényi-utcába.

- Na itt lakunk! - mondta az örményarcú ember egy kapu alatt.

Szép, kókusz-lábtörő volt a küszöbön. Az ajtó rézkilincse ragyogott. Levertük magunkról a havat. Bementünk. Az előszobában édes vaníliaillat fogadott. Biztosan a konyhából jött, valami sülttészta tepsijéből.

- No, anyám, itt van a druzám, elhoztam! - mondta a kísérom, aki végre eleresztette a karomat, mintha már nem kellene féltennie, hogy elszököm.

Kedves arcú, finom, öreg hölgy előtt állottam. Kezet csókoltam. De ez kevés volt. A fehérhajú dáma az arcomat is megcsókolta. Aztán odavitt a terített ebédlőasztalhoz, a lámpa fénykörébe:

- Lássam csak. Micsoda ember lett belőle? - a vállamra tette a két kezét, úgy vizsgálta az arcomat. Végtelen, mély, zsongító meleget éreztem. Egészen régi, gyermekkori emlékeimből, lassan, egyre tisztulva, egyre ismerősebben merült föl Csiky néni alakja. Megismertem. Visszaemlékeztem a keze szorítására, ahogy a kezemet fogta, amikor sétálni vitt, egész kicsi koromban. Visszaemlékeztem a hangjára, ahogy búcsúzáskor anyámnak, vagy nagymamának mondta annakidején, a hízelgő erdélyi dialektusban »Táj lelkem!« Bútordarabokra, szófoszlányokra emlékeztem vissza, láttam magamat egész kicsinek, fehér pikészoknyában. A torkom összeszorult. Nem tudtam szólni. Némán néztem körül a tágas, langyos ebédlőben, amely hasonlított a mi régi ebédlőnkre. Az asztal is olyanformán volt megerítve, virággal, vizeskancsóval, örök-dugós borosüveggel, nikkellal karika a szalvétákon. Csak hogy itt zongora is volt. Schumann dalai a kottatartón. A falakon Feszty körképének egyik reprodukciója. Alatta fotográfiák. A fotográfiák közt három nagyon régi fényképe édesanyámnak.

Csiky néni elsárgult irkalapokat mutatott, amelyeket én firkáltam teli valamikor. Eltette gyermekes kriksszkraszaimat. Most ellágyulva szedte a papirosokat elő. »Hogy tudott rajzolni lelkem! Szokott-e még most is rajzolgatni?!«

Nem éreztem magamat idegennek az asztalnál, amelyhez telepedtem. Gyöngybojtos házisipkával a fején, egy öreg úr ült mellettem, aki bölcs latin idézeteket mondott vacsora közben. Szemben egy fiatal lány, akihez a zongora és a Schumann-kotta tartozott, azontúl nagybajuszú druzám. Nem emlékeztem, micsoda családi összefüggés volt az asztalnál ülők közt? De ez nem zavart. Szinte azt éreztem: Csiky néniék sokkal jobban tudják, hogy ki vagyok én, mint én saját magam.

Mozogni mertem, beszélni, hozzányúltni nyíltan a tálhoz. Még azt is tudom tisztán, mi volt vacsorára. A téli idényhez képest pulyka kompóttal, vastagételnek (Erdélyben a főzeléket vastagételnek hívják sokfelé) majoránnás krumpli. Végül megjelent az előszobai vaníliaillat magyarázata is egy óriási tál csőrege alakjában.

Egész este anyámról, Zsófi nagymamáról és igazi nagymamáról beszéltünk. Gazdag, új részleteket hallottam anyám hősies és szomorú életéről. Rokonokról és barátokról érdeklődtek, akiket jóformán nem is ismertem. Szemrehányásokat kaptam, hogy miért kellett utánam küldeni, úgy illett volna, hogy magamtól keressem föl házukat. Csiky néni napokat kötött ki, amikor okvetlen nála kell ebédelnem, kíváncsiskodott, hogy miféle ételeket szeretek. »Páholybérlok vagyunk - magyarázta - C. bérletünk van. Minden kedden. Emelet, ötös páholy. Oda is eljőjön...« A latinidézetes öreg úr csöndesen, egy ideálisan szép, pettyes médiát tett elém az abroszra, szivarvágókéssel és gyufával együtt:

- Tessék, instállom. Tudom, hogy a szivarosember maga szeret bíbelődni a rágyujtással.

Szivaros embernek osztályozott udvariasan az öreg úr. Honnan tudhatta szokásaimat, amikor még annyira nem látszottam embernek, hogy gyöngye szakállamnak elég volt, ha hetenként csak egyszerűen borotválkoztam.

Az egész vacsorának valami álomszerű, mesébevaló jellege volt. Szinte személyes jelenlétét éreztem anyámnak. Rendkívüli hatalmát, ahogy finom kezével halála után is elintézi, hogy legyen számomra egy-két meleg hely, ahol tisztább levegővel szívhatom teli a tüdőmet.

Ilyen dolgokon át nőtt százszorosára a ragaszkodásom Kolozsvár iránt. Kezdtém nagyobb biztonsággal és öntudattal járni az utcán. Fölfogtam, hogy sokszor mennyire nem bolondság ez az elnyűtt szó - szülőföldem. Ebben a városban vannak, akik ismernek, ha baj történne velem, kocsni gázolna el, vagy tifuszba esnék, nem lennék talán egészen elhagyatott.

*

Török Gyula is elszerződött Szász után Nagyváradra. Otthagytam a Minorita-utcai szobát. Körmeny Kálmánnal költöztem össze, a klasszikus profilú Liliommal, akivel számtalan véletlen és kártyázás, színházi pedigrém, és közös szegénységünk, bizalmas barátságba kevert. Borzasztó kicsi szobánk volt a Király-utcában, egy oleanderes udvar mélyén. Olyan parányi szobánk, hogy az ágyon kívül csak a mosdónak betett szék és egy gyereknek való kurta díván fért el benne a szűkmellű szekrényvel együtt. A díván és az ágy szorosan összetolva, merőleges szöveget alkotott egymással. Egy párnánk volt. Ketten egy párnára tettük a fejünket Körmenyvel. És hogy egy kicsit kinyújtózhassam, amikor lefeküdtünk, kinyitottuk a díván végiben álló szekrény ajtaját, bedugtam a szekrénybe, a ruha közé a lábam éjszakára.

Félig-meddig Török helyett, jobb pót-erő híján, bekerültem az »Ujság« szerkesztőségébe. Harminc forint havifizetésben állapodtam meg Gombos Ferencsel, a lap kiadójával, aki nagyon egyszerű, de rendkívül józan ítéletű, okos polgár volt.

A pesti ujságíróknak fogalmuk nincsen, mennyi kinnal jár vidéki zurnalisztának lenni. Az emberre rászóznak három riport-reszortot is. Le kell szaladgálnia a lábát, örökké permanenciában lenni, fülelni kávéházi beszélgetésekre, mit mond egyik városi úr a másiknak, hátha »helyi anyaggá« lehet bővíteni a pletykát.

Nem is bírtam a versenyt két kollégámmal. Szégyenkezve kellett éreznem, hogy csak lógós vagyok Zágoni István mellett, aki csontsárga, szívós kis székely volt, megült Kolozsváron, fészket vert magának, azóta alpolgármesternek is megtették a városban. Harsányi Zsolt meg éppen annyit dolgozott, hogy szédület rágondolni. Ő volt a lap oszlopa. Vezércikket írt, fölvette az éjjeli telefont, kultúrriportot csinált, tördelt, szerkesztett. Azonkívül majdnem egész terjedelmében megírta a »Színházi Ujság« című hetilapot (ebből a kis, kolozsvári Színházi Ujság-ból fejlődött ki a mostani Színházi Élet). És még mindig volt ereje hozzá, hogy a kuli munkán túl, néha olyan verset vagy prózát írjon, amely csak önmagának szólt, vagy nekünk, legszűkebb barátainak, lázadó csillogással mutatva meg, mit csinálna, ha nem színá el ez a tintarabszolgaság az idejét, amelyben a sok írástól, kis hús-púp nőtt a jobbkeze nagyujján, ahová a tollat szokta szorítani.

Harsányi nagyon szép fiú volt. Szilárd orra és álla makacs akaratot és büszkeséget fejezett ki. Nyelveket tanult, nem csinált adósságot. Imponált nekem. Azonkívül szerettem is, mert a kabátalanság idején nekem adta az überciherjét. Ezüstszürke kabát volt. Végig azt viseltem Kolozsváron, egészen addig, amíg a sok használatból úgy megvékonyodott, és szertefoszlott, mint a pókháló.

Harsányi Incze Sándorral lakott a Deák Ferenc-utcában. Együtt csinálták a »Színházi Ujság«-ot. Azt hiszem, fiatalabb lapkiadó nem szerepelt még az országban Inczénél. Hiszen ő is húsz év körül járhatott akkoriban. És már multja is volt. Volt egy rendes, felnőtt, politikai napilapja, amely egyhavi fennállás után tökefölmorzsolódás miatt becsületben megszűnt. Incze elevenebben mozgott a higanynál. Mintha több példányban lett volna jelen a városban, az ember szinte egypillanatban látta kijönni a Biró-patikából, berohanni a Kikakkerbe, Janoviccsal sétálni a színház előtt, holott talán egyik helyen sem volt, hanem otthon aludt, vagy a rikkancsokat ellenőrizte, vagy éppen Tordán volt, vagy Besztercén, esetleg valami egészen elképzelhetetlen helyen tárgyalt nyomdahitelért.

Rendkívüli, tervcsináló optimizmus jellemezte. Igaz, hogy a szerencséjére sem panaszkodhatott. Ez a szerencse egészen apró vállalkozásaira is rányomta a bélyegét. Például néhányszor bukészivarban biliárdoztunk. És mindig megnyerte a partit, holott biztosan én játszottam jobban. Hát nem szerencse ez? Bár egy kis pechje is megnyilvánul itt, mert ha nyert is, még mindig nem kapta meg tőlem a szivarokat.

Én néha-néha írtam abba a régi Színházi Ujságba, amely flachgépen készült és nem szolgált az olvasónak színes klisékkel és karácsonyi ajándékokkal. Mégis virágzott, mert helyénvaló, korszerű ötlet szülte. Kolozsvár imádta a színházat. És a publikum boldogan olvasott el minden betűt, amely kedvenc színészeiről mondott valamit.

A színház-láz benne volt akkor mindenkiben. Magam is őrzöngtem érte, hogy színházi dolgokról írhassek. Beteljesedett boldogság volt tehát, amikor az »Ujság«-tól átkerülhettem Herczeg Jenő kollégám lapjához (milyen átkozott hálátlanság, hogy elfelejtettem a címét) és reszortjaim közé megkaptam a színházat is.

Új munkahelyemet egy ambíciózus falusi magyar kisnemes, péchujfalusi Péchy Pál politikai törekvése alapította. Baczur Gazsi-bajuszú magyar volt, zsinóros, fekete dolmányt és cugos cipőt viselt. Fokossal a kezében jött be a környékből Kolozsvárra, képviselő szeretett volna lenni, választás előtti időben csinálódott az ujság, a propaganda alátámasztására.

Édes, kis provinciális vállalkozás volt. Mindössze egy keskeny bolthelyiség a Deák Ferenc utcában, szemben a Grand-kávéházzal. Az üvegkirakat belső oldalát bemeszelték, hogy ne lehessen az utcáról belátni a »redakcióba«. És bent, a keskeny bolthelyiségben együtt volt minden: szerkesztőség, kiadóhivatal, expedíciós-osztály. Még a nyomda is. Éjjel, mialatt a másnapi színikritikát fogalmaztam, ott járt dübörögve, két méternyire az asztalomtól, a bolt végében, a régi kerek gép. Így főtt kisüstön a lap. Kicsi méretek, de óriási remények között. Egészen miniatűr fizetésem volt, de tágítani tudtam a kereteken. Szerkesztőm nem tartozott a merev emberek közé. (Pedig most tréfából »gonosz« Herczegnek hívják az Otthonban.) Elég volt könnyörögve ránézni, már nyúlt a nadrágzsebéhez, esküdözve, hogy »ez az utolsó«.

Ennél a lapnál látta el a városháza és a külpolitika munkakörét Lengyel Ernő, aki akkor a kolozsvári egyetem kötelékeibe tartozott. Nagyon fiatal volt még, de nem hiszem, hogy más lett volna, mint amilyen most a Pesti Naplónál. És sajnáltam, mert láttam, hogy műveltsége és ambíciója miatt olyan kinnal mozog provinciális határaink között, mintha egy hadihajót egy lavór vízbe tennének.

A kolozsvári színház, amelynek kritikusa, habitüéje, barátja és ellensége lettem egyszerre, abban az időben kitűnő intézmény volt. Sok minden járult hozzá, hogy azzá váljék. Legelsősorban a bőség, amely két forrásból: az igen jelentékeny állami szubvencióból és a jómódú kolozsvári publikum rajongásából táplálkozott. Főképp ez a két körülmény tette lehetővé, hogy az igazgatónak, Janovics Jenőnek rendkívül szervező talentuma, munka-morálja és ambíciója olyan színházat teremtsen Kolozsváron, amely mindenféle szempontból kiállotta a versenyt, sőt a programmja változatosságát tekintve, talán még érdekesebb is volt édesanyjánál, a pesti Nemzetinél. Kenyeret keresett és ezenkívül kétféle hivatást teljesített egyszerre. Mert az operett mellett a műsor teli volt nemcsak a hivatalból ápolandó klasszikusokkal, hanem egész csomó olyan modern darabbal is, amelyek progresszív művészi szándékokat árultak el, és minden pesti mult nélkül, mindjárt Kolozsváron kerültek színre. Azt hiszem, ilyen volt például Maeterlinck Mária Magdolnája is, amelynek igen kitűnő előadására még most is világosan emlékszem.

Csakhogy a színház nagyon kényes üzem. És nincs a világon olyan igazgató, akinek ne lenne ellenzéke. Ebben egyforma Párizs Reszege-Süly-Sáppal, mind a két helyen természetes az intrika, a külső és belső torzsalkodás. Így Kolozsváron is volt egy elégedetlen balpárt, amely

szorgalmasan kereste a kákán a csomót. Én azonban akkoriban meggyőződéses mameluk voltam. Igazán minden zsold vagy egyéni érdek nélkül. Önzetlenül és mélyen szerettem a színházat, amely voltaképp igazi otthonom volt. Jólesett, hogy olyan fesztelenül járhatok folyosóin. Az elsőemeleti cukrászdában, ahol Károlyi cukrász csemegéit árulták a szünetben. Lent a földszinten, a kulisszák között, az öltözőkben. Hogy olyan szabadon mehetek be előadás közben is a bordószín homályba borult nézőtérre, mint egy fiatal családtag.

Hanem aki sokat jár színházba és az őt érzeke ép, annak okvetlenül bele kell bonyolódnia valami női dologba. Én is belekeveredtem volna biztosan, ha nem őriz meg a gyávaságom és ha nincsenek szakadatlanul olyan anyagi gondjaim, amelyek megaláztak önmagam előtt és el is foglalták egész akaraterőmet. Hiszen még így is elkezdett bennem pöntyögni valami, ahogy a zenekar stimmel, mielőtt komolyan játszani kezdene. Milyen komikusan pikáns kényszer az ilyen vallomás, ennyi idő után. De mivel nem ártok vele senkinek, hát elmondom inkább, hogy egyszerre két színésznőbe kezdtem olyan szerelmesféle lenni. Bizony, egyszerre kettőbe, amíg az ember fiatal, győzi fantáziával. Az egyik Hettyey Aranka volt. Nem is ismertem, sokkal nagyobb úrnő volt, semhogy a színe elé juthattam volna, sőt még ma sem ismerem személyesen. Az tetszett rajta, hogy olyan magas és hajlékony. Valami liliomszerűt, a jó racet éreztem rajta. Borzasztón tetszett, ahogy a ruháját viseli, a kezét tartja, a nyakát emeli. Francia társalgási darabokban a »veszélyes« asszonyt játszotta. El tudtam hinni a személye körül felkorbácsolt indulatokat. A másik »ügy« Dezséri Gyulának, a zseniális, öreg színésznak a nevelt leánya, Dezséri Emma volt. Ez a dolog úgy kezdődött, hogy egyszer azon kaptam rajta Dezséri Emmát, amint valami unalmas darab fásasztó előadása alatt, ahelyett, hogy a színpadra figyelt volna, megbujva a nézőtér utolsó sorában, egy kis könyvecskét próbált olvasni a sötétben. Odalestem, hogy miféle könyv az, amely miatt így vakoskodik egy fiatal vidéki színésznő. Puskin »Anyegin«-je volt. Ez felgyújtotta a képzeletemet. A lelki finomságnak, a művészi érzékenységnek gazdag adományaival ruháztam föl a sötétben olvasó leány személyét. Igaz, hogy Dezséri Emma különben is olyanféle volt, amelyet én szeretek. Nagyon fekete. Feketehajú, feketeszemű. Olyan feketebőrű, ami szinte zöldet mutat lámpavilágnál. Vele már messzibbre jutottam. Megismerkedtünk. Egyszer együtt fagyaltoltunk a Thália-kávéház terraszán és egyszer hazakísértem a Jókai-utca és Búza-utca sarkára. Nem hiszem, hogy sejtette volna, milyen módon érzek iránta. Ezt egy mozdulattal, egy szótaggal nem árultam el. Egész úton színházi dolgokról beszélünk. Legtöbbet arról, hogy kellett volna helyesen kiosztani a Sasfiókot.

Szóval remekül éltem. Kártyáztam, biliárdoztam, tüzes fiatalemberekkel vitatkoztam, színházi kritikát írtam, egy kicsit olvastam, egy kicsit szerelmes voltam, éppen csak annyira, hogy langyos legyen körülöttem a levegő. És mégis, bármennyire szerettem környezetemet, - itt olyan hosszú sor portrét tudnék közölni, hogy még a kísérlete sem férne el ennek a kisszabású visszaemlékezésnek a keretében - kezdett fásasztani fél-tétlen életem.

Édes dolog volt ott lenni. Viszont nem láttam semmi célját, hogy miért vagyok éppen Kolozsváron? Hiszen vizsgáról szó sem lehetett, a Kovács Dezsőnek szóló protekciós levelet elvesztettem. Már az apám is tudta, hogy végleg elujságtam magamat. Nem leveleztünk. De tudtam, hogy nem haragszik. Valaki, aki Pestről jött és találkozott velem, elmondta, mennyire büszke, hogy nem kérek pénzt. Bevallom, erre én is büszke voltam. Úgy éreztem, hogy emiatt valami egyenrangúságféle kezd fejlődni köztünk. Nem, mintha túlságosan sokra becsülném a pénzt. Hanem, mert arra gondoltam, hogy az »öreg« most már valahogy inkább vehet ember számba, amióta nem látszom olyan teljesen tehetetlennek.

Jött egy szerencsés kártyás-passz. (Nekem ne szidják a kártyát, igaz, hogy sok gyilkos keserűséget okozott sorsomban, de sokszor szét is törte koldus bilincseimet.) Összenyertem annyi pénzt, amennyi elég volt vasúti jegyre Budapestig, sőt vissza is, ha a vállalkozás szeren-

csétlenül végződik. Elhatároztam, hogy fölrandulok Pestre, meglátogatom az apámat, akit nagyon szerettem volna már látni. Vagy lehet, hogy talán nem is rajtam, hanem rajta mult a dolog. Talán eszébe jutottam, kíváncsi lett rám? Csakugyan, ha visszagondolok, nem is bennem volt a cselekvés forrása. Valami vonzott, valami tőlem messzi fekvő és mégis hozzám tartozó, mint a vasat a mágnes.

Kicsit még maradtam. Nem olyan könnyű dolog Kolozsvárról elmenni. Éppen ősz volt. Erdélyben az ősz csodálatos. A Sétatér már rozsdaszín díszébe borult, de a Szamosban még lehetett fürödni. Szinte olyasmit éreztem, hogy hűtelenség elmenni. Miért? - kérdezte bennem valami csalódottan és fájdalmasan. Húztam, halasztottam a dolgot. Belekapaszkodtam mindenbe, amibe lehet. Terminusokat adtam magamnak: ha holnap este is nyerek, elutazom. Nyertem. Megvárom a »Pippa táncol« premierjét. Lezajlott. És még mindig ott ültem, zsebemben a nyugtalankodó pénzzel, amely kalandra izgatott.

Egy este megláttam Körmendy Kálmánt (már nem laktunk együtt), konflison ült, amelyik éppen a Minorita-utcából fordult ki. Koffer volt a kocsi bakján. Megállítottam:

- Hová mész?

- Pestre! - felelte ideális színészi baritonján a barátom.

- Miért?

- Családi ügyben. Két nap szabadságot kaptam »Jenőtől«.

- Na várj egy kicsit - mondtam lángragyulva. - Megyek veled.

Gondolhatják, hogy nem kellett sokat pakolnom. Tíz perc múlva már ott ültem Körmendy mellett a konflisban. A Newyorkban kértünk egy pakli kártyát. Csucsáig kettesben huszonegyeztünk. Akkor a római arcélű Liliom, mivel nyereségben volt, rávonta a lámpára az ernyőt. Behúzódtunk a reszkető kupé két sarkába, aludtunk.

Hajnalba érkezünk Pestre. Elmentünk a klasszikusan békebeli Hungária-fürdőbe, a Dohány-utcában. Befizettünk minden gyönyörbe. Megmasszíroztattuk magunkat, haját nyirattunk, manikűröztettünk, odaadtuk a ruhánkat vasalni. A fehér fürdőköpenyben, mint két fiatal római, fölmentünk a közismert liften a büffébe. Virslit és lazacszendvicset ettünk, aludtunk két órát a templomi csöndességű, homályos, nagy pihenőteremben.

Délre járt, amikor lekerültünk a rosszszagú, szűk Dohány-utca nyüzsgésébe. Hallottam a körüti villamosok csöngetését. Kolozsvár havasi lehellete, lassúbb ütemű, nyájasabb mozgása után úgy éreztem, mintha nem más városba, hanem valami messzi, egészen más égtáj alatt fekvő, másfajtajú országba kerültem volna vissza.

Tudtam, hogy apám megint a rendes helyén lakik, a Margitszigeten, a Kis-szállodában. Kis batyúmmal konflisba ültem:

- A Szigetre! - mondtam foghegyről a kocsisnak.

*

Szerencsém volt. Mindenféle szempontból kitűnően érkeztem. Apám már ébren volt, éppen reggelizett, felkönyökölve az ágyban, amikor váratlanul rányitottam az ajtót. A zsaluk kitérve, vidám napfény, őszzagú meleg árasztotta el a rendetlen szobát, amelyben a ruhaszekrények ajtajai nyitva voltak, az asztal ferdén állott, egy szék föl volt borulva, mintha földrengés rázta volna meg az épületet.

Apám is »jó pásszban« lehetett, biztosan nyert az éjjel, mert az éjjeliszekrényén a szivarhamu közt nagyhalom bankó feküdt. Sőt az ágy előtt, a föld is teli volt pénzzel, forintokkal és koronákkal, ahogy az ezüst kigurult hanyagul ledobott nadrágjának a zsebéből.

Biztosan nem is annyira én, inkább a pénz, a napsütés, a reggeli utáni optimista hangulat csinálta, hogy apám olyan kitörő örömmel fogadott, amikor meglátott az ajtóküszöbön.

Széttárta karját:

- Hahó, Sándor! Nahát, ez kísérteties! Becsületesre mondom, megálmodtam az éjjel!

Magához ölelt, összecsókolódtunk. Újra éreztem, mint a Damjanich-utcában, apám ébredésének jellegzetes illatait. A kávé- és szivarillatot, a paradívíz szagát. Láttam a párna csücskén egy kávécséppet és láttam a széttört kifli morzsáit a tálcán. A távollét csakugyan sokat használt nekem. Ezer kis jelből éreztem, hogy apám sokkal jobban szeret, mint bárkikor eddig az életben.

- Mutasd csak magad! - mondta és félelmes, zöldesbarna szemét összehúzza, vizsgálni kezdett.

A nap éppen a szemébe sütött a nyitott ablakon át. Hunyorgatott.

- Nem látlak jól. Eridj csak oda a szoba közepére. Sétálj fel és alá egy kicsikét.

Sétálnom kellett a szoba közepén. Apám úgy vizsgált, felkényőköelve az ágyban, mint egy versenylovat. Meg volt elégedve velem. Észrevettem minden apróságot:

- Jó kondícióban vagy. Jó gúnyád van. A hajad is jól van megnyírva!

Megnézte a cipőm, az ingem, a nyakkendőm. De hát én éppen nagyon rendben voltam, újdonság-újdonság kistafírozva a kártyanyereségekből. A nyakkendőm nem tetszett neki. Rögtön le is vétette:

- Ott a kaszniban van egy setétbarna kravátlí. Kössed fel azt. Ilyen pettyes kravátlíval nem ülök veled egy asztalhoz.

Mialatt a nyakkendővel bíbelődtem, megkérdezte:

- Hol a cókmókod?

- Itt.

- Hol? Mi az az itt?

Egy kicsit megszeppentem, hogy túlmerész voltam.

- Itt a szállodában. Itt vettem ki szobát arra a pár napra, amíg itt vagyok. Nem olyan drága. Bőven van mindenre pénzem. És nem szeretnék nagyon messzi lenni apától.

Az »öreg« szemében volt egy kis humoros csillogás, ahogy rámnézett a trabukó füstjén keresztül:

- Neked pénzed van?

- Van! - feleltem önérzetesen, mintha nem is lenne úgy, hogy ha ez a pár forintom elfogy, mehetek vissza Kolozsvárra, élni tovább a levegőből.

- Mutasd! - mondta kíváncsi hitetlenséggel apám.

Volt vagy százhusz koronám. Akárhogy húzódoztam, muszáj volt előkaparni és megmutatni.

Az »öreg« úgy nézte a markomban a pénzt, olyan bámulva, mintha nem akarna hinni a szemének. Végre jókedvűen elmosolyodott. Csöngetett a szobalánynak:

- Viki. Ide a dívánra vessenek ágyat a fiamnak! - és rámutatott a púpos, biedermeier kanapéra, amely valamivel hosszabb volt, mint a Körmendy-féle, viszont kiflialakú.

Az öreg felöltözött. Csak úgy, a hálóingre (kénsárga hálóinge volt) a kabátot. Papucsban jött le ebédelni a vendéglő nyitott terraszára, amely üres volt jóformán. A nyári szezon már elmúlt. A tömeg elmaradt. Csak a legfinomabb életművészek jöttek ki, gyönyörködni az októberi Margitsziget hervadó pompájában.

Tudom, hogy Varsányi Irén ebédelt kint, arra is emlékszem, hogy fehér blúz volt rajta. Sőt az óra különös fontossága miatt azt sem felejtettem el, hogy Szóts Pál és Farkasházy Zsigmond ültek még oda az asztalhoz.

Pénzt éreztem a zsebemben. Tudtam, hogy rosszabb dolog nem történhet, ha elvesztem apám kegyeit, mint hogy vissza kell utaznom, a szegényekhez oly jóságos Erdélybe, tehát valamivel függetlenebbül mertem viselkedni, mint régen. Sőt, amikor fizetésre került a sor, olyan mozdulatot tettem a főpincér felé, mintha én is fizetni akarnék.

Apám jókedvű fölháborodással utasított rendre, aztán diadalmas nevetéssel fordult a felnőttekhez:

- Mit szól hozzá, Irén? Ez a taknyos a zsebéhez mer nyúlni, amikor velem ebédel!

A »felnőttek« rámnéztek:

- Hány éves vagy? - kérdezte Farkasházy.

- Tizenkilenc multam! - feleltem elpirulva.

Sokféle érzés dolgozott bennem. Zavarba ejtett, de büszkévé is tett, hogy a közfigyelem rám irányult. Viszont a lelkem mélyén bántott, valami felszínes hiúságot éreztem abban, hogy apám olyan hangosan dicsekedett velem. Éreztem, hogy ebben van valami hazugság a részemről. Hiszen én nem vagyok sem olyan önálló, sem olyan jómódú, mint ahogyan apám beállított társasága előtt. Úgy éreztem, hogy becsületes dolog lenne feltárni mindenki előtt valódi helyzetemet. Hanem persze, nem mertem megszólalni. Hagytam, hogy úgy bánjanak velem, mint egy acélos, a pályáján energikusan és sikeresen előretörő fiatalemberrel. Csak magamban sóhajtottam, mennyire nem felelek meg annak, ahogyan rámnéznek. És lemondón gondoltam rá, hogy talán már holnap el fogok párologni Pestről. Mindenesetre jóval hamarabb, mielőtt bárki is, főképp apám észrevegye, hogy éppen olyan tehetetlen vagyok, mint régebben.

De a sok izgalom és szorongás dacára is szép volt az egész nap. Az ebéd. És utána a pihenő a kis szálloda miniatűr hidegvízgyógyintézetében. Elhallgattam, hogy a napot gőzfürdővel kezdtem. Talán csak a hatásos mondat kedvéért: »egyenesen a vonatról jövök, bocsásson meg apa, hogy így össze vagyok gyűrve!« Most rögtön megihattam ennek a fél-hazugságnak a levét. Likacsosra voltam ázva a Hungária forró medencéjétől, gőzkamrájától, a vállam még mindig fáj, úgy megropogtatott egy herkulesi masszőr. És az apám ellentmondást nem tűrő parancsára újra meg kellett fürödnöm. Nem szólhattam egy szót sem. Be kellett másznom a jódszagú fakádba. Rám bocsátották a forró vizet, a gőzt, a tuszt. Ott is megragadtam rettentő markaival a viaszosvászon kötényű fürdömester. Habban, forróságban, gőzben úsztam. Sikáltak és dögönyöztek. Pedig álmos voltam és elázott. Szerettem volna egy órácskát aludni, valami száraz helyen.

Fürödtünk, pihentünk, szivarra gyujtottunk. És beszélgetés közben titkos örömmel jöttem rá, hogy többet tanultam és láttam Kolozsvárott, mint képzeltem volna. Egy kis eredeti magyar földrajzot tanultam, valami sejtelmem támadt a politikáról, ahogy az erdélyi társadalom fel van építve, a havasi paraszttól, aki igába kötött fekete bivalypárja mellett cammog be a Monostori-úton a városba, egészen a piros zsinór négyszögébe foglalt mágnásokig.

Apám hallgatott, figyelt. Mintha valami jutalmat adna, úgy jegyezte meg szivarja mellől:

- A beszéded nagyon megtisztult. Vigyázz! Ne engedd magad elrontani.

Hat óra lett. Konflisba ültünk, ledöcögtünk az Otthonba. A kapu előtt búcsúzni akartam:

- Kezít csókolom. Holnap délig ugye, nem látom?

Az »öreg« egy pillanatig habozott, aztán, mintha elvetné a kockát, kimondta:

- Gyere be!

A savanyú Dávid a régi barátság halvány mosolyával vette el kabátom a ruhatárban.

Ez roppant karrier volt. Mint apám vendége, szinte egyenrangú félként léptem be a zsibongó nagyterembe, amelyben füst volt, villanyfény és számtalan kártya-párbaj a nyüzsgő asztaloknál.

Nem tudtam tájékozódni. Zavartan köszöntem jobbra-balra. És nem tágítottam egy lépést sem apám sarkából. Talán megszánt, talán a terhére voltam. Nem tudom már. De egyszerre csak odafordult a körülöttünk csoportosuló társasághoz:

- Miért nem kártyázik valaki ezzel a fiúval?

Végre hosszú keresgélés, mosolygó húzódozás és kapacitálás után egy korán kopaszodó, nagyfejű fiatalember hajlandónak mutatkozott, hogy kaszinózzon velem.

Nyujtotta a kezét:

- Reich Jani vagyok.

Leültünk. A pincér elénk tette a táblát, krétát, a selyempapírba csomagolt, tisztított francia kártyát. Ennek az eseménynek volt valami vicces jellege, valami csemegeszerűsége. Az emberek mosolyogtak, egész sor kibic verődött össze a hátam mögött.

Én akkor már remekül tudtam kártyázni. Muszáj volt megtanulnom. Rákényszerített az irgalmatlan szükség. Nemcsak az ászokat és a pikkeket, vagy a nagykaszinót tartottam számon. Tudtam minden kártyáról, mi van kint, mi van bent? A partnerem legkisebb reflexe pontos kémjelentés volt a számomra. Szerencsém is volt, nyertem. És három parti után, amikor a fölényem észrevettem, elbizakodott kunsztokat csináltam. Brillírozni akartam a nézőközönségem előtt, meg aztán éreztem is, hogy az ellenfelem normális ravaszsága semmi az én farkas-nyomorban edzett tudományomhoz képest. (Úristen! Hányszor lenyúzták később a bőröm, minden tudományom ellenére.) Az antrémnak óriási sikere volt. A kibicék összesúgtak a hátam mögött. Nevettek, helyeseltek, csúfolódtak a partneremmel, hogy egy gyerek »levágja«. Hírvivők mentek apámért, hogy jöjjön, nézze meg, mit csinálók?

Az »öreg« jött. Büszkeségtől dagadozva állt oda a hátam mögé. Nem láttam, csak közelségének melegét éreztem, mintha a nyakamba lehellt volna valaki. Hallottam a hangját:

- Nem ismerem ezeket a francia-kártyás játékokat. Mondjátok, tud a fiú?

Krúdy Gyula is ott volt kibiceim között. Föltornyosodva a magasba, féloldalt billentett fejével. Mintha a plafonról ereszkedett volna le mély hangjának elismerő harangkongása:

- Hosszú kötélre lehet engedni a gyereket!

Apám százszor annyira örült neki, hogy nyertem, mint én magam. Diadalmasan hurcolt körül mindenfelé az óriási teremben. Csoportról-csoportra eldicsekedett vele, hogy mi történt, mintha Isten tudja, miféle nagy dolog lenne.

Jutalmul egész nap együtt maradtunk. A Pannóniában vacsoráztunk, már nem emlékszem, hogy kikkel? Aztán a Newyork kávéházba mentünk, ahol hajnalig ültünk együtt Gárdonyi Gézával.

Amikor végre hazaértünk és lefeküdtünk, kiflibe hajlítva magam a díván alakjához, elgyöngyülve és mámorosan a sok élménytől, reszkető aggodalommal megkérdeztem:

- Sok lesz, ha egy hétig Pesten maradok?

Apám eloltotta a nap utolsó cigarettáját az éjjeliszekrény márványlapján, megitta a tejfehéren felhőző altatót a félpohár vízben. Kicsit gondolkozott, aztán rám nézett:

- Nincs értelme, hogy visszamenj Kolozsvárra. Nincs perspektívája. Jó volt, hasznos volt, de elég volt.

Ez boldoggá tett. A nap sikerét éreztem ebben a mondatban. Viszont ezerféle aggodalom tört föl bennem, hogy megint csak a nyakába esem, ahogy lelepleződik régi ügyetlenségem. Elszoruló torokkal mondtam:

- Igen, apa. De miből fogok én itt megélni?

Az öreg elkattantotta a villanyt. Már a sötétben felelte:

- Miből? Majd csak valamiből. Azt hiszed, én tudom, hogy miből élek?

Csönd volt, sötétség. Aztán hallottam, ahogy apám elfészkei magát a párnán. És megint a hangja:

- Na szervusz, fiam. Aludjunk!

*

Ottragadtam apámnál. Egy szobában lakni vele, nagy büszkeség volt, de nem volt egészen kellemes. Mégpedig azért, mert rabszolgai módon hozzá kellett idomulni lefekvés és fölkelés dolgában. Amikor ő bevette az altatót és eloltotta éjjeliszekrényén a villanyt, rám nézve is befejeződött a nap. Vége volt. Még csak nem is olvashattam. Ha tudtam, aludtam, ha nem, szöszmötölés nélkül kellett feküdnöm a kiflialakú dívánon. És addig tartott az éjszaka, amíg ő föl nem ébredt. Viszont ha ő fölébredt, föl kellett kelnem, akármennyire szerettem volna még heverészni. Nem tűrt az ágyban.

- Az is disznóság, hogy én fekszem - mondta, törökösen pöfékelve szivarjából, - de két vetetlen ágy már egészen útálatossá teszi ezt a szobát.

Gyermeki ragaszkodásomnak jól esett, hogy alkalmazkodnom kellett. Hanem már kezdtem egy kicsit férfi lenni, önálló szokásaim fejlődtek. Dolgaim támadtak este. Idegessé tett, hogy annyira nem vagyok a magam ura. És amit lehetetlennek tartottam volna még három héttel előbb is - nemcsak, hogy nem elégített ki ez a tökéletes együttlét, hanem nyomasztott, sőt életreszította bennem a kritika parázsát. És halkán, gyáván, alattomosan, de nagyon szívósan elkezdtem szabadságharcomat apám néhány tirannusi szokása ellen.

Valami külön, kis szobát szerettem volna. Mindegy, hogy hol, de egyedül. Föltettem sunyi módon a kérdést, mintha színtiszta gyöngédségből fakadna:

- Nem zavarom én apát? Mindig félek, hogy hortyogok álmomban.

Apám gyanútlanul nézett rám, aranybarna török arcával. Melegen mondta:

- Olyan csöndesen alszol, mint a nyúl. Néha félek, hogy meghaltál.

- És ha köhögök? - makacskodtam tovább. - Reggel néha köhögni szoktam.

- Csak köhögj nyugodtan! - felelte az »öreg«. - Engem nem bosszant az olyan lárma, aminek a forrása nem ellenszenves... - és egyszerre egészen más, aggódó hangon folytatta, megfeledkezve a maga dolgáról. - Nem szeretem, hogy köhögsz. Felviszlek Bálint professzorhoz. Bár nem hiszem, hogy komoly dolog lehetne. Olyan mellkasod van, mint egy bivalynak! - le kellett vetnem a kabátom. Apám komolyan nekifogott, hogy kikopogtassa a tüdőhangjaimat. Szerette hinni, hogy nagyon ért orvosi dolgokhoz.

Íme, így változnak a körülmények. Egyszerre milyen felső pozícióba kerültem. Azt hiszem, a legtöbb apa és fiú között bekövetkezik az az állapot, amelyben a fiatalabb learatja természetes győzelmét. De én biztosan hibás vagyok abban, hogy túlságos hiún, túlságos elégtétellel éreztem meg ezt a kettőnk között beállott stratégiai átcsoportosítást. Ha igazán jó fiú vagyok, észre sem lett volna szabad vennem hatalmam gyarapodását.

*

Apró munkamorzsák adódtak. Cikkeket írtam a »Magyarország«-ba. Lehetett valami egészen jelentéktelen sikerem. Mert Szakács Andor, aki akkor a lapot szerkesztette, a harmadik-negyedik cikk után sokszor jóformán csak azt nézte meg, hogy mennyit ad ki nyomtatásban a kézírás, és nyomban kiutalta a honoráriumot. Még ma is emlékszem Szakács kézmozdulatára, ahogy előveszi íróasztala fiókjából a piros utalványfüzetet, ahogy a tollat bemártja és nyugodt, tiszta írásával kitölti a cédulán a rubrikákat.

Azt hiszem, minden szellemi erő kifejtésben van valami azonosság. A jó írók, - ha már csinálják - rendszeren jól is kártyáznak. Itt csak apám kivétel. Neki szegénynek sejtelve sem volt semmiféle játékról. És mégis játszott, pedig biztosan tudhatta, hogy kész prédája mindenkinek, aki kártyázni ül le vele. De már Mikszáthról azt hallom, hogy zseniális tarokkista volt. És a magam tapasztalatai is nagyon megerősítik ezt a föltevést. Sokat kibiceltem Krúdy Gyulának. A Nyírségi ködök írója, ahogy a ködök finomságait megérezte, olyan éles ösztönnel tudta követni a kártya titkos érverését. Fölötte ült a kártyának, mint a felhő. Nyomasztotta a partnert, fenyegette sötét nyugalma. A pénz mégis csak nagy dolog lehet, hogy azért annyian akadtak, akik nyerni mertek tőle. Aztán rengeteget ültem (negyed-részt kibicpénerért, háromnegyedrészt tiszta vonzalomból) Szép Ernő oldalán, amikor kaszinózott. Ő nagyon elkényesedett. Félek is, hogy megharagszik, amiért hozzá merek nyúlni ilyen belső dologához. Holott csak azért teszem, mert ez is hozzátartozott életemhez. Szeretem Szépet, biztosan azért emlékszem húsz év előtt viselt ruháira, a nyakkendői színére, vitézkötéses bundájára, cizellált, ezüst cigarettatárcájára, amelyben purzicsán volt. Akkori időimnek legjobb percei közé tartozott, ha együtt ültünk és nyertünk valami civiltől. Szép is mesterialt játszott. Amilyen kicsi, olyan ügyes. A játékának alapanyaga finom volt, mint a brüsszeli csipke, akár a versei, teliszórva számtalan ötlet élő sziporkájával.

*

Elmult néhány hónap. Kezdett a felnőttek közt való jelenlétemnek csemegeyszerúsége vesztetni vonzerejéből. Mind gyakrabban történt, hogy savanyúan néztünk egymásra apámmal. Nahát, itt volt megint az állóvíz, kellemetlen, pocsolyszerű áporodottságával.

Ekkor fordulat következett a sorsomban. Dungyerszky György, az a párbajsebhelyes-arcú, kékszemű, bácskai úr, akiről már beszélünk korábban, meghívott a birtokára. Minden zsák megleli a maga foltját. Mert a dolog alapjában véve úgy állt, hogy Dungyerszkynek végtelen falusi magányában szüksége volt valami titkár és barát félére, akivel beszélgethet is, meg akire rá is bízhat néhány apró, elintéznivaló dolgot. Ennekem meg éppen remekül adódott, hogy végre valami tennivalóm akad, pláne olyan, aminek még egy kis pompás lustaság színe is van. Így kerültem lassanként mind jobban a bácskai milliomos szárnyai alá, akit a rövidség és az igazság kedvéért, ezentúl »Gyóko«-nak fogok nevezni.

Persze, ez nem történt úgy, hogy leszerződtem hozzá személykörüli alkalmazottnak. Minden az első meghívásból fejlődött természetesen, símán, zökkenők nélkül. Egyre sűrűbben mentem le a Bácskába, egyre hosszabb ideig maradtam odalent. Míg végre valóságos otthonommá vált a kölpényi kastély sarok-vendégszobája, mahagóni bútoraival és ágyával, tükrös szekrényével, amelynek a tetején, karton kalapdobozban, ott volt Gyókö fekete viaszos-vászonhúzatú, lószőrforgós ulánuscsákója.

Nyár volt, amikor először lementem a Bácskába. Jól emlékszem az ókéri vasúti állomásra, ahol az állomásfőnök üveggömbös kertjének kerítése mögött várt a kölpényi hintó. Sárga, homokfutó, fedetlen hintó volt, Kölber híres gyárából. Minden eszembejut most írásközben. A két, piros pej amerikai telivért Sztrelának és Frolának hívták. A görbehátú öreg parádéskocsist Jóskának.

Talán hét kilométer volt az út Ókér és Kölpény között. A fekete föld viola reflexzet vetett, izzott a délvidéki nap az árnyéktalan úton, amelyen a por is elsenyvedt szinte a hőségben. Trappolt a két piros amerikai. Keresztülmentünk Sóvén, egy kövérré hízott, tiszta sváb falun. Végre az utolsó kanyarodónál ott volt Kölpény. Az utcakezdő cigányputrik. Aztán maga a hosszú utca. Az eperfák és ákácok árnyékában a kis házak kerítése, köcsög a kerítéseken, tavalyi, sárga kukoricafüzérek a tornácok alatt.

Parasztasszonyok jöttek ki a kerítéskapukon. Köszöntek a hintónak. Mindegy, hogy kit hoz. A kastélyba hozza. A kastély! A falu közepén, a tágas piacon, amelyen libák gágogtak, díszes kerítése mögött, színes virágágyakkal az előterében, büszkén világított fehér homlokával az úri ház.

Csikorgott a kavics a kerekek alatt. Olyan homokos feljárója volt a kastélynak, mint Pesten a színházaknak. A lépcső alatt párologva állt meg a két pej telivér, a habos zablát harapva.

Gyókö kint várt a teraszon, drapszín bricseszben, lovaglókamásliban. Marcona arcán a nyár veritéke és barnasága. Megölelt, mintha az öccse lennék. Aztán mindjárt ugratni kezdett:

- Na, kíváncsi vagyok, hogy fogod bírni a falut? Mert itt nincsen ám kávéház, teli skriblerrel.

Körülnéztem. A teraszról látni lehetett a piac óriási négyszögét, oldalt a kastélyhoz tartozó gazdasági udvart az istállókkal. A két szögleten a két szép templomot, a paplakot, a község-házát, az iskolát, az utcatorkolatokat. Dél volt. A nap mézszínű aranyában mozdulatlan forróság. Csak néhány légy zizzenő szárnya. Legyek és sárga, csíkos potrohú darazsak döngése. A csoportok felől vaníliaillat, a gazdasági udvarról kocsikenőcs szaga és trágyaszag vegyült a termékenységtől vastag levegőbe. Teleszívtam a tüdőm a természet meleg erejével:

- A fenének kell kávéház. Torkig vagyok a kávéházzal.

*

Csakugyan, remekül »bírtam« a falut. Addig mindig városban éltem, azt sem tudtam, mi az a falu? Pompás szórakozás volt, amíg megismertem új környezetemet. Mi az, hogy falu? Milyen emberek élnek ott, milyen szokásokkal? Hogy függ össze a pap a jegyzővel, a jegyző a néppel, a nép a boltossal? Hogy ragyog a megyei adminisztráció élén az alispán? Mit jelent a főispán politikája? Ki a belügyminiszter? Mi függ a földművelésügyi minisztériumtól? Mi a hatalma, joga és kötelessége egy adósságmentes nagybirtokosnak? Mi a komló? Mire való a kender? Hányszor kell kapálni a kukoricát? Miféle trágyák vannak? Mi az a traktor? Mennyi a napszám? Mikor hasznos a szeszgyár? Mit jelent, amikor a járási szolgabíró kiszáll a község-háza előtt a bricskájából?

Lassanként tájékozódni kezdtem a végtelen síkságon, amely repülőgépről nézve, különböző gabonatóbláival olyan lehetett, mint egy óriási sakk. Láttam a tavasz angol-zöld arcát, a

virágzó gyümölcsfák fehér viharzásával. A nyarat, aranyló búzamezőivel és a tropikusán megnőtt kukoricákkal. Tudom, milyen az ősz, amikor jön a tarlók borostás szürkeségével. Hogy teszi el magát a természet pihenni, télen, a hó hermelinje alá. Hogy süllyed ilyenkor, délután négyre sötétbe a falu. A sötétben, derengő hó homályban csak egy sárga csillámon világít a kocsmá ablakában a pálinka.

Gyókö hálósobájában volt a család védőjének, Szent Györgynek, aranylapra festett képe. A pópát (azt hiszem Jócó volt a keresztnéve) Gyókö néha meghívta ebédre. Mindig egyedül jött a pópa, a felesége folyton betegeskedett, vagy talán csak szégyelte magát. Szakállas, nagy, viaszpirosszájú, szép, falusi ember volt a pópa, mint egy megédesített arcú Rasputin. Bejött a kastély halljába. Selyemkalapját alázatosan letette a sarokba. Lüsztér reverendájából előhúzta a zsebkendőjét, törülgette izzadt homlokát.

- Fene meleg van. Nincs eső. Odasül minden...

Ebédhez ültünk. És a pecsenyéig, rám való tekintettel magyarul folyt a szó. Aztán az első pohár bor után, - hiába volt a ház ura Park-klub tag, magyar nagybirtokos, tartalékos ulánus tiszt, pajtása a Trappverseny-egyesület dzsentrí urainak, hiába hordott angol ruhát és Prix-féle fehérneműt - a vér, a fajta, a leküzdhetetlen benső elintézte, hogy egyszerre csak elkezdtek szerbül beszélni. Eleinte egy szót sem értettem abból, amit mondanak. Kikapcsolva a dolgaikból, ezer mérföldnyire kerültem tőlük ugyanannál az asztalnál. Unatkoztam és nehezteltem. De nem éreztem semmi támadást a nyelvükben az én másféle nációm ellen. Szerettem a szerbeket. A sovány, fekete parasztokat. Volt bennük valami nyílt és bátor. Férfihomlokot visel ez a naptól elszenesedett színű nép. Jól esett, amikor félremagyarázhatatlan apró jelekből észrevettem, hogy ez a rokonérzés kölcsönös.

Bácskai multság! Hát ezt is tudom, hogy micsoda. Ismerem a vad hangulatot, amikor a duhaj ordítás elnyomja a cigány hegedű vinnyogását. Amikor pertu lesz mindenki, összecsókolózik és összevész. Hányszor láttam az asszonyok egér-menekülését, becsukózkodásukat a szobájukba, amikor a férfiak már elveszítettek minden zabolát. Milyen neveltség, amikor a jegyző négykézláb megy haza az utcán, meszes kabáttal. Hogy válik mákonnyá az ital, hogy alszik el a legerősebb is, ráborulva az asztalra, amelyen az összegyűrt abrosz csupa borfolt, kidöntve a tócsákba a sótartók piros-fehér só és paprika kúpja.

Sok ilyen borlehelletű hajnalt értem meg, amikor aztán a katzenjammeres házon másnap délig nem nyitották ki a zsalukat. De mégis a legtöbbit józan és munkás volt a nap. Aludttejjel és veszfáliai sonkával kezdődött. Folytatódott nagy kocsikázásokkal a kövér, kétezer holdon. Kimentünk az amerikai ménésbe. Hallatszott messziről a boxba zárt fedezőmén szerelmet követelő csődörnyerítése. Kint a korlátban pedig, a hosszú füben, méltóságosan nagy hasat eresztve legelésztek az anyakancák ideges kiscsikóikkal az oldalukon.

Ültem a kocsin. Néztam, hogy veszekszik Gyókö ispánnal, kertésszel, ménésmeisterrel. Fürödtem a zsilipnél a Ferenc-csatornában. Néha lementünk egészen a Dunáig, ahol nádasai és vadvizei közt szétterülve hömpölygött a hatalmas folyó, mintha a pesti kőpartok és hidak vaskapcsai közül kiömölve, kényelmes sóhajjal nyújtóztatná szét hullámain.

Milyen könnyű dolgom volt. Neveket adtam a versenylovoknak. Megfogalmaztam néhány privát levelet. Elmeséltem a kényelmes nagyúrnak azoknak a könyveknek a tartalmát, amelyekre kíváncsivá tettem. Politizáltunk. Pasziánszot raktunk. Észre sem vettük, már elmúlt a nap. Lámpát kellett gyújtani, amelyet körülroptak nyáron a vacsoravesztő pillék.

Tíz órakor már kész éjszaka volt. Csillagos éggel, nagy csenddel, tücsökciripeléssel. Gyókö ásított, nyújtotta a lábát a kis segédinasnak, hogy fűzze ki a cipőjét. Visszavonultam én is a mahagóni fényű sarokszobába. Meggyújtottam az éjjeliszekrényen a két gyertyát. Mosdottam.

Aztán odaálltam a polchoz, néztem a könyveket. Válogattam, melyiket vegyem hálótársnak az ágyba?

A Dungserszkyek birodalma valóságos külön ország volt a Dél-Bácskában. Sokezer hold elszórva Szenttamás, Kölpény, Dunacséb, Újvidék, Törökbecse határán. Szenttamáson a mag. Az ősi ház puritán udvarával és puritán bútorával. Ez volt a vagyonalapító ős rezidenciája. Gyóko apja, az öreg Dungserszky Lázár, hatalmas termetű aggastyán volt. Kurtára nyírt, fehér hajával, rettentő vállával mozdulatlanul ült az asztalfőn. Körülötte evett a család. Ő már esztendőök óta nem vacsorázott. Este kellemes, de nem hasznos enni. Az öreg úr pedig soha nem az élet kellemes oldalát választotta. Biztosan ettől lett hallgatásában is olyan félelmesen tiszteletet parancsoló alak, mint Rettenetes Iván.

Hallottam, hogy Ischlben találkozott Ferenc Józseffel, a királlyal. Hosszú ideig sétáltak, beszélgettek. Megkérdeztem:

- Milyen ember a király?

- Öreg! - felelt egyetlen szóval Dungserszky Lázár. Látni lehetett rajta, hogy ez a király-találkozás milyen jelentéktelen epizód üzleti útjai mellett, amelyeket a megyében tesz, kopott, fekete hintóján, a bakon bocskoros parasztkocsissal, fáradhatatlanul, hajnaltól estig, esőben, égető napban. Mintha muszáj volna vásárokra járnia, mintha nem is ő lenne a nábob, akinek D. betűs sleppjei száz vagón búzával úsznak a Dunán.

Egyszer ő vitt be Kölpényről Újvidékre. Úgy ültem baloldalán a kopott hintóban, mintha egy havas hegycsúcs vetne árnyékot reám. Végiggondoltam, milyen roppant vagyon ura. Önkéntelenül felsóhajtottam:

- Úgy-e, nagyon nehéz gazdaggá lenni?

Az öreg nábob méltóságos mozdulattal megigazította térdén a fakult pokrócot:

- Nem nehéz. Ha az ember akarja és rászánja az életét. Persze egy kis szerencse is kell, hogy kikerüljünk a rossz üzleteket.

Áhítatosan mondtam:

- Úgy-e, sohasem tetszett rossz üzletet csinálni?

A hatalmas öreg benyúlt két ujjával a mellénye zsebébe, előhúzta fekete zsinóron függő arany remontoár óráját, megmutatta:

- Ez volt a legrosszabb üzletem.

- ?!

- Azt tudja, úgy-e, hogy régen csak kulcsos órák voltak. Külön kellett bedugni a kis lyukba a kulcsot, hogy felhúzhassuk az órát. Aztán valaki kitalálta ezt az újfajta szerkezetet, hogy nem kell kulcs, rajta a sróf az órán, azon lehet felsrófolni. Mindig sok bajom volt a kulccsal, elvesztettem, untam babrálni vele. Mindjárt megvettem hát ezt az órát, amikor divatba jöttek a remontoár-szerkezetek. Persze, minden újdonság drága. Ez is nagyon drága volt. Túlfizettem. Ma is bosszant, ha eszembe jut. Miért nem tudtam várni? Hat hónap múlva megvehettem volna feléért.

Visszacsúsztatta a zsebébe az órát. Elhallgatott. Aztán elaludt. Hozzászokott, hogy hosszú utakon a kocsin muszáj pihenni. A rossz bácskai út gödrein nagyokat zökkent a hintó. De az óriási testű, öreg bosnyák fejedelem vasból lehetett, a feje sem biccent félre a nyelvharaptató döccenőkön.

Gyóko édesanyja a legtöbbet Újvidéken volt. Ha odamentünk, ebéd előtt, meg délután, néha angehnt játszottam vele krajcárban. A nyolcvanesztendő, fejkötős dáma, józanul, kitűnően

kártyázott. Ép volt, jókedvű, még pápaszemet sem viselt. Mindig én nyertem egy-két-három koronát. A végén már feltűnt ez a fantasztikus szerencse, figyelni kezdtem és észrevettem, hogy a partnerem leteszi a talónba a vélét, eldugja az aduit, szóval úgy játszik, hogy veszítsen.

Megsértődve toltam félre a kártyát:

- Engedelmet kérek, miért tetszik úgy csinálni erővel, hogy én nyerjek?

Mint akit rajtacsíptek, hamiskás, békítő mosollyal felelte, kacsintva öreg szemével.

- Hagyja csak. Tudom én, milyen jól esik néha a fiatalembernek a pénz.

Hát persze, hogy meg kellett őket szeretnem az ilyesmikért, bármilyen messzi esett tőlem az életük.

A sok Dungyerszky-szállás között talán a legnagyobb szabású Dunacséb volt, a szakállas Dungyerszkynek, Gyóko öccsének, Gedeonnak a rezidenciája. A kastély körül (úgy tudom, a Bezerédyektől vették) nagy, ápolt park terült el, gereblyézett utakkal. Fényűző virágágyak a parkban. A sűrű fák lombos fészkeiben finom kerti bútorok. Gyóko agglegény-háztartásában Zsuzsa néni főzött, egy öreg szakácsnő. Itt szakács volt. Nagyobb, válogatottabb vendégjárás hemzsegtette a házat, mint Kölpényben, bár ott is sokat megfordultak a megyebeli urak. Dunacsébnek azonkívül a ház asszonya adott különös ragyogást. Dungyerszky Gedeon felesége egy tekintélyes óbecsei ügyvéd leánya volt. »Hölgy«, ahogy ezt a szót régi, sugárzó jelentőségében kell érteni. Az is lett belőle. Ma Dungyerszky Dóra, Mária királyné udvarhölgye. Biztosan kitűnően tölti be pozícióját. Olyan finom volt, rezervált, szinte illatos, lelkének úri tartalmától, hogy az ember örült, ha a legkisebb szolgálatot tehette neki. Jólesett a kesztyűjét fölemelni, közelebb adni hozzá az asztalnál a sőtartót. A pusztaság közelségétől lovagiasabbnak érezte magát az ember. Tisztán emlékszem fehér alakjára, ahogy a kertben áll és szép arcát a napernyő selymén keresztül megszínesíti a nyári fény.

*

1914 nyarán egyedül voltam Kölpényben. Gyóko kiruccant valahová a környékre, vagy Pesten volt, nem emlékszem már. Magános vasárnap, estefelé, egyedül ültem a kastély teraszán és valami lótenyésztési könyvet olvastam, amikor átjött a jegyző.

Törekvő, sváb fiatalember volt a jegyző. Szőke, Vilmos császár-bajusza majdnem fehér:

- Baj van, pajtás. Ki tudja, mi lesz belőle? Sürgöny jött, hogy meggyilkolták a trónörökös-párt!... - és elmondta a szerajevói tragédiát, már annyit belőle, amennyit egy szűkszavú, hivatalos távirat nyomán tudni lehetett.

Zavartan néztünk egymásra. Nem voltunk politikusok, mégis tisztán éreztük a dolog jelentőségét, lent a Bácska csücskének e kicsiny falucskájában. Magyar cigaretta füstölt a számban, a zsebemben magyar gyufa volt, a kezemben magyar könyv, a terasz kőpárkányán a szombat délutáni pesti ujságok. Mégis valami nyugtalanító fogott el. Mintha a hátam mögött, a búzakoszorús, szláv szentkép mögött egy egész tenger mozdult volna meg.

A magas kastély-teraszról keresztül lehetett látni a piacon. Láttam a pópát, amint végigmegegy az utcason, aztán viaszpiros szájával, szakállasan megáll a községháza előtt, a tér túlsó oldalán. Jött a másik pap is. Hozzácsatlakozott. Beszélgetni kezdtek. Ez furcsa volt. Tudtam, hogy normális körülmények közt nincsenek egymással jóban. A jegyző követte a szemem irányát. Különös mosollyal mondta szőke bajusza alatt, odamutatva a madártávlatban diskuráló emberpárra:

- Biztosan *arról* beszélnek. Már tudják...

*

Nem olyan atmoszféra volt ez, amelyben falun lehetett volna maradni. Elpárologtam, mielőtt észrevették volna. Pesten éltem végig az utolsó hónap hitetlenségét, aggodalmát, frivol tiipelgetését, ujságizgalmait.

De mit beszéljem el én is, hiszen mindenki tudja, hogy tört ki a háború végül, a mozgósítás menetrendi zúrzavaraival, az eldugott ezüstpénzzel, a kék-sárga papírkétkoronásokkal. Hogy jött divatba egy új szín, a katonák friss csukaszürkéje, derekukon a vadonatúj, kincstári bőrszíjakkal.

Én is éppen katonaköteles voltam. Sőt már el is mulasztottam a sorozást a béke felelőtlen lustaságában. Pótsorozásra álltam. Be is vettem gyönyörrel. És mint kolozsvári születésű legényt, elskatulyáztak az egérszürke parolis, 51-es kolozsvári gyalogezredbe.

Féltem a bakaságtól. Apám is jobban szerette volna, ha a tűzerekhez vagy a huszárokhoz vonulok be. Meg is néztem Tiller kirakatában, hogy milyen csinos a valódi, hadi huszár-fölszerelés. De ahhoz, hogy kivegyenek a szürkeparolis gyalogezredből és átosszanak valami más fegyvernemhez, el kellett volna intézni egy csomó hivatalos dolgot. Kérvényezni itt, folyamodni ott. Fölmenni a honvédelmi minisztériumba. Beszélni ezzel. Előszobázni ottan. Mi azonban nem voltunk olyan délelőtt fölkelni szerető emberek. Tolódott a dolog az egyik napról a másikra. Még az önkéntespertli ügyét sem intéztük el. És egyszerre csak itt volt a bevonulás terminusa. Még örültem neki, hogy nem kell lótni-futni, szaladgálni, hanem az »öreg« nyakába szakad egész katonai ügyem elrendezése. Gondoltam, lemegyek szépen Kolozsvárra, beöltözöm, ahogy kell, úgyse maradok sokáig baka, megteszi az »öreg« a szükséges lépéseket egymagában.

Észre sem vettem, már lent is voltam Kolozsváron. Ott álltam az ötvenegyesek Hunyadi-téri laktanyájának udvarán, bakkancsba-kékbe. Fekete-sárga zsinór a nadrágomon, kétfejű-sasos rézcsatt az übersvungomon.

A háború már derekasan folyt. A kaszárnya homlokzati része kórháznak volt berendezve. Jöttek a sebesültszállító vonatok. A gang, az udvar, mintha valami rettentő virág hajtott volna ki, teli vércseppes vattadarabokkal, gézfoszlánnyal, ahogy a bakák közül egyik-másik elhajigálta a régi kötést.

Ennek már a fele sem tréfa. Bizony becsíptek. A hadsereg óriási gépezete összetörte az egyéniségem. Ámbár, fütyülök az egyéniségemre. Az nem nagyon zsenírozott, hogy milyen hatalma van fölöttem egy paraszt frejternek. Megérdemli, ha csillagot tudott szerezni. Hanem a kényelem és a tisztaság keservesen hiányzott. Az utolsó másfél évben megszoktam a kényelmet, az esztétikus környezetet. És régen, legnagyobb nyomor-korszakaimban is irtóztam más ember testi közelségétől. Most aztán besavanyítottak. Maga a pokol volt a mancsaftcimmerben hálni, ahol két szalmazsákot összetoltak, hogy három baka férjen el a két strózsákon. Az én helyem egy kajlafülű, szilágymegyei legény, meg egy cigány katona közt volt. A szilágymegyei fiú összekuporodott, mint a sün, úgy aludt. De a cigány fázott, - mert már tél volt - hát egészen mellém gurult a pokrócával, hozzám tapadt, a testem melegét keresve. Sokszor szinte fölvisítottam idegességemben a hosszú, kínos, álmatlan éjszakában. Nem tartok számat kivételekre. Őszintén szerettem bajtársaimat a cúgban, szilaj szemükkel a partiumbeli magyarokat és a jámbor, hunyadmegyei, román legényeket, akik kétségbeesetten törték kókusz fejüket, hogy bevegyék a német vezényszavakat, meg a fegyver alkatrészeinek elnevezéseit. Magam is teli voltam bajjal, de azért görcsöt kaptam a nevetéstől, ahogy cigány ágytársam próbálta a délutáni iskolánál kinyögni ezt a szót »Verschluss«. Hanem ez nappal volt. Éjjel a mellemre feküdt az ingre-gatyára vetkezett emberek sűrű kipárolgása. Negyvenen voltunk a szűk cimmerben. A földön sehol egy talpalattnyi szabad hely. Mindenütt szalmazsákok, pokrócok, a rukkolás fáradtsága után görcsösen alvó arcok. Hortyogó szájak, szuszogó orrok. Valóságos Daumier-rajz az ablakon befehérlő éjjeli hófényben. A fejünk fölött

megmozdultak a szögre akasztott ruhák, valami zörrent a propiték között, ahogy patkányok kutattak a polcon prófunt után. Bolhák csíptek. Sokszor azt meséltem később tréfából, hogy ezek a bolhák akkorák voltak, mint egy alma, látszott, hogy húzódik össze a muszkljuk, amint ugrásra készen el akarnak pattanni a falról. Hát ez vicc, túlzás. De az már sem nem vicc, sem nem túlzás, hogy az ilyen kaszárnyai bolhát akkorára tenyésztí a jómód, hogy szinte súlya támad. Nem hinném, hogy csak az én rémlátásom volt, de hallottam, mintha borsószem hullott volna valahova, hogy koppan a bolha, ha valami kemény tárgyra, például a pléh-csajkára pattan.

És a szag! A szag! A penész, mész és keserű testszag a cimmerben talán még elviselhetőbb volt, mint a fertőtlenített folyosók karbollehellete.

Sokszor támadt olyan érzésem, hogy nem bírom tovább. Még öt perc és megbolondulok. Hát nem bolondultam meg. Sőt, messziről visszatekintve látom, hogy nem is volt egyéb véresre kapart idegességem, mint jogtalan finnyáság. Mit ugráltam? Miféle címen követeltem magamnak jobb körülményeket, mint milliányi társam? Mi voltam? Ki voltam? Haszontalan semmiség. A hadsereg roppant szempontjából még akkora érték sem, mint a legutolsó cigánybaka, aki legalább megtesz annyit, hogy örül a reggeli zupának és a déli marhahúsnak, amit kioszt a szakács.

Hanem ez mind későbbi okoskodás. A tény mégis csak az, hogy átkozottul szenvedtem a kaszárnyában és két-három kétségbeesett levelet is írtam apámnak: csináljon már valamit, hogy emberibb viszonyok közé kerüljek.

Még csak választ sem kaptam. Magyarán mondva, az »öreg« benne hagyott a szószban. Mindössze annyi történt, hogy időről-időre küldött, helyesebben küldetett néhány koronát egy rózsaszínű pénzesutalványon, amelyen nem volt soha egy szó szöveg sem.

Más ember, aki önérzetesebben tudja fölfogni magánérdekét, mint én, egész életre való neheztelés-anyagot talált volna ebben a dologban. Én azonban még csak rossznéven sem tudtam venni az »öreg«-től, hogy ilyen kutyamódon elhanyagol. Nagyon jól tudtam, hogy történik az ilyesmi nálunk. Elképzeltem, hányszor határozhatta el apám, hogy: nahát, holnap fölkel, elmegy, elintézi a dolgom. Aztán mindig történhetett valami. Későn feküdt le. Rossz idő volt, jó idő volt. Valami látogatója jött. Sürgős írnivalója akadt. Eszébejutottam, elfelejtett. Végül a jelenvaló élet egyre jobban előretolakodott és elhomályosított előtte engem, mégis csak messzi voltam, nem hallotta a hangom, nem láthatott testi valóságomban.

Végül is, mit hányhattam volna apám szemére? Éppen olyan voltam, mint ő. Képtelen arra, hogy valamit elintézzek. Miért szaladgált volna a dologomban az »öreg«? Hiszen én magam sem tettem a saját ügyemben egy lépést. Nem idegen helyen voltam Kolozsváron, a város teli ismerőssel. Csinálhattam volna valamit. De nekem csak annyira terjedt az erőm, hogy panaszkodjak a Thália-kávéházban, ha a szolgálat lehetővé tette, hogy pár órára kiszabaduljak a kaszárnyából.

Egyébként, mint egy jámbor hülye türtem és tettem, amit tenni muszáj. Sőt katonaságom második hetében elhatároztam, hogy soronkívül bekéredzkedek a legközelebbi marsba és kimegyek a harctérre.

Nem akarok senkit tévedésbe ejteni vitézségemet illetőleg. Ez nem volt vitézség. Egyszerűen nem bírtam a kaszárnyát. A szagát, az ízét, unalmát és szabadságellenes szabályait. Arra gondoltam, hogy a front biztosan sokkal érdekesebb. Akármit kell csinálni, legalább szabadlevegőn vagyok. Olyan lelkiállapotban voltam, amelyet a legjobban mégis a pesti argóval tudok kifejezni: »Hogy elesem?! Hát mondják már; el fogok esni!«

Kilestem az alkalmas órát, amikor a századom legrokonszenvesebb tisztje volt a napos. Besettenkedtem hozzá a századirodába. Szabályszerűen jelentkeztem.

A hadnagy - egy-két évvel lehetett idősebb nálam - rámnézett:

- Mit akarsz?

Elmondtam, hogy soronkívül szeretném beosztatni magam a legközelebb induló mars-kompanyába.

A fiatal tiszt szárazon kérdezte:

- Mikor rukkoltál be?

Kicsit csalódtam. Őszintén szólva, olyasvalamit vártam, hogy legalább meg fognak dicsérni. Készültem is titokban valami hatásos válaszra. De semmi ilyen dolog nem történt. Az iroda fejfájdítóan melege volt fűtve, nagy bükkfahasábok az izzóderekű, kis vaskályha mellett. Rossz, unalmas, hivatal-hangulat. A tintafoltos íróasztal mögül savanyúan nézett rám a szürkeparolis fiatalember.

Kiábrándultan feleltem:

- Két hete.

A hadnagy gondolkozott egy pillanatig. Megvakarta az orrát, aztán bosszúsán mondta:

- Szóval még nem vagy kiképezve?! Akkor várj a sorodra, amíg kiképeznek. Nem tudunk odakint gyakorlatlan embereket használni.

Szabályszerűen össze kellett volna ütni a bokámat és kitakarodni a szobából. De én csak álltam, hápogtam. Végül nagy kinnal kinyekeregtem valahogy, egy csöppet sem katonás módon, hogy nem olyan katona szeretnék lenni, aki csak porszem a többi közt, egyetlen szám a millióban. Kivételes szolgálatra jelentkezem. Küldjenek csak ki a menetszázaddal. Bármit megteszek, akármilyen veszélyes legyen.

Bevallom, nem tudtam, mit csináljak, mire vállalkozom? Ha nagyon kutatok magamban, a kaszárnyai élettől való fizikai iszonyodáson túl, romantikus természetem is kínozott, hogy újra visszakapjam valahogy az egyéniségemet, amelyet a katonaság kollektív gépezete összetört. De a fiatal hadnagy szak-szempontról ítélte meg azt a naívságot, amit összedadogtam. Talán arrogánsnak is ítélte, hogy olyasvalamit kívánok, amire ő maga esetleg borzongó idegességgel gondol.

Mindenesetre volt benne egy kis méreg, ahogy rámnézett. Nagyobb hajam volt, amint az katonáéknál szokásos. A mantlim rendetlen, a derékszíjam ferde, a gombjaim homályosak, a rendes, suvikszos, feszes katonabakkancs helyett, a sok strapától haldokló, fűzős civilcipő a lábamon. Egészben véve, valami boldogtalan, művész-jelleg lebeghetett rajtam. Ordított mindenemről: nem való vagyok az ép, egyszerű, hasznos parasztlegények közé.

A szürkeparolis fiú hozzáfogott, hogy jobban megnézzen. Végül - be kell ismerni, hogy nem egészen alaptalan irányban tapogatózkodott - megkérdezte:

- Mi vagy te civilben? Cigányzenész?

Melegebbre pirultam szégyenemben, mint a tüzes kis vaskályha. Halkan feleltem, mintha bűnt vallanék be:

- Ujságíró.

A hadnagy meghökkenve, csaknem utálkozva kapta vissza a fejét. Nem tudta, milyen álláspontot foglaljon el a mesterséggel szemben? Gondolkozott. Fölállt. Odament a sarokba,

kinyitotta a kis Meidinger-kályha lángot lehellő ajtaját. Saját, úri kezével rakott a tűzre. Törte a fejét. Hagyott kínlódni a görcsös haptákban. Végül felémfordult. Most már nem tegezett, de a magázásán éreztem, mennyire fölébreszthettem az idegességét:

- Ugyan kérem, menjen innen, amíg jó dolga van. Hagyjon békén ezekkel a marhaságokkal!

Hát engedelmeskedtem. Mit csinálhattam volna? Délután ötig csavarogtam a végtelen kaszárnyaudvaron. Ötkor kimentem a városba. Parlagi Lajosnál, a színház titkáránál volt a civilruhám. Átöltöztem civilbe. Lementem a Thália-kávéházba, odaültem Janovics Jenő mellé, aki Farkas Sándor operaénekesével dominózott. Apatikusan kibiceltem félnyolcig. Akkor átmentem a színházba, ahol még mindig megvolt a régi szabad ántrem. Az »Erdéslány«-t adták. Végignéztem az első felvonást. Visszamentem Parlagiékhoz, újra magamra öltöttem az angyalbőrt. Kilenc órára megint a laktanyában voltam. Még fizettem a kintinban egy gyors törkölyt a kápláromnak. És tíz perc múlva lefeküdtem a szalmazsákra, a cigány cimbalomhordozó és a nagyfülű szilágymegyei legény közé.

A cimmerkommándáns elfújta a babszemnyi kis gyertyát. Megindult az alvás nagyüzeme, negyven ember hortyogó kórusán. Kölnivizes zsebkendőt terítettem az arcomra. Eszembe jutott, hogy talán jó lenne, ha a hadseregben külön fegyvernemet létesítenének az olyan kétségbeesett, fél-értékű emberek számára, akik, mint én, nem elég szilárdak, hogy kibírják a komoly cselekvés előtt szükséges fáradalmakat. A hortyogás egy pillanatnyi szünetében még hallottam, hogy egér kapar a polcon prófunt után. Aztán ájulásszerű, süket álomba hulltam.

Másnap lázasan ébredtem. Úgy rukkoltam ki napokon át, fokozatosan emelkedő forróságokkal. A hét vége felé a Bükkben voltunk gyakorlaton. Délben, amikor már hazafelé készültünk, elszedültem és orrabuktam a havas domboldalon. Valami keserű-meleget éreztem a szájam-ban. Piros lett a hó, ahol az arcom feküdt. A cúgkommándánsom, Purv Demeter szakaszvezető, fölemelt, leporolta rólam a havat, lecsatolta a torniszteremet, elvette a puskám. Kétméteres, békebeli altiszt volt a Purv, a negyvenéves, havasi férfi bivalyerejének teljességében. Pehelyként vette hátára a maga fölszerelése mellé az én cakumpakkomat is. Az intésére két legény lépett mellém a cúgból. A két szilágymegyei magyar fiú megfogott jobbról és balról. A hónom alá nyúltak, föltámasztották a derekamat. Életemben nem tapasztaltam tisztább gyöngédséget és barátságot. Pedig számontartották, hogy nem vagyok az osztályukhoz tartozó. »Pardón, fiatalúr, nem szorítom így a derekát?« Nem szorították. Csupa finomság volt, a beteggel való bánni tudás ösztönössége, ahogy lesegített a meredeken a két szilágysági földműveslegény.

Most már komolyan beteg voltam. De azért nem jelentkeztem maródira. Nagyon félttem a kórháztól. Azt még rosszabbnak gondoltam, mint a kaszárnyát, ahonnan mégis csak ki lehet menni pár órára mindennap. A cugom nem tűrte, az altisztjeim, hogy úgy maradjak szolgálatban, ahogy vagyok. A szakaszvezetőm összesúgott az őrmesterrel. Raportra stimmeltek.

Reggel nyolckor jött be a kaszárnyába a kapitány. Bement az irodába, kijött az udvarra, cigarettázott, a főhadnaggal beszélgetett. Azalatt a raportosak ott álltak a nagy hidegben, sorban a falnál. Lett tíz óra, mire hozzánk jutott a kapitány. Odalépett az első emberhez, a háta mögött két altiszt meg az a hadnagy, akinél én a marsba kéredzkedtem. Dadogott a sok ijedt »melde gehorsamt«, repült a büntetés: egy napos arest, kétnapi, ötnapi, tíznapi kaszárnyafogság, sötét bűnökért, rozsdás fegyverért, kimaradásért, leszakadt mantligombért.

Végre elémlépett a kapitány. Aktív tiszt volt. Szőke, cvikkeres férfi. Olyan közel lépett hozzám, hogy éreztem friss borotválkozásának borbélyillatát. Az ideges ember sokszor hajlandó valami istenit látni abban a fölöttesében, aki a sorsát a kezében tartja. Én is szinte vallásos rettegéssel néztem a tisztre. Irigyeltem még a fodrászt is, aki a pufnijával a púdert fölrakta erre a szimpla, polgári arcra.

A kapitány végignézett, azután oldalt villant a cvikkerje:

- Mi van ezzel az emberrel?

Az őrmester jelentette:

- Beteg és nem akar maródira jelentkezni.

Ez egy kicsit újszerű panasz volt. A kapitány összehúzta a szemét:

- Mi bajod?

Megjelent lelki szemein előtt valamelyik katonakórház szűk vaságyának rabsága és erőt adott, hogy elég keményen és szabályszerűen jelentsem: nem érzem magam betegnek.

Az őrmester azonban a törzsaltisztek bizalmasságával közbeszólt. Elmondta esetemet a Bükkben, hogy rukkolás közben elszédültem, hogy a szobaparancsnok fél, hátha valami ragadós betegségem van.

Most a hadnagy is odalépett a kapitányhoz. Sűgött valamit. Láttam az arcán, hogy megismert. A kapitány rosszkedvűen fordult felém. Megint végigvizitált. Biztosan észrevette ő is rajtam azt a haszontalan művész-civil vonást, amely nem volt büntethető, holott minden igazi katona biztosan azzá szerette volna tenni a háború kollektív megmozdulásának idején.

Elfintorította az orrát és így rendelkezett:

- Egy altiszt azonnal kísérje át ezt az embert az első századhoz, az ezredorvos úr elé.

*

Ilymódon kerültem az ezredorvos elé, aki civilben pesti belgyógyász volt. Kiderült, hogy nagyon le vagyok romolva, aktív tüdőcsúcshurutom van. A civil élet, az irgalmas tudomány megfogta a féllábam és kezdett kifelé húzni a hadsereg vaskeretei közül. Kórházba kerültem. És boldogan konstatáltam, hogy fölösleges volt annyira rettegnem ettől az intézménytől. Azt a katonakórházat, ahová engem vittek, a Hunyadi-téri Tanítók Házából alakították át új céljai számára. Vöröstéglájú modern épület volt, széles, világos folyosókkal, sok ablakkal és levegővel. A kórház vezető főorvosa: dr. Lukács Hugó, szocialista és művészhajlamú ideggyógyász-specialista, egyik első híve a pszichoanalitikus módszereknek. Katonai parancsnoka: Indig Artúr főhadnagy (a »Torockói menyasszony« Indig Ottójának édesapja). Kevés aranyosabb és jóságosabb civilt ismertem, mint ez az öreg, sárgaparolis főhadnagy. Valami olyan csinoság és honettség volt rajta, mint egy vénkisasszonyon. Olyan pedáns volt a ruhájára, olyan jószívú volt, olyan naív. Marokszám tömte a betegeket cigarettával. És a lábát lejárta, hogy kihúzhasson a bajból egy sebesült bakát, aki egyszer részeg dühében kezét mert emelni reá. Az irodában, egy zenekedvelő, sánta őrmester társaságában, Nagy Imre ült, az »Ojság« kitűnő humoristája, Kass Endre ujságíró kollégám (hová a pokolba tudott eltűnni), továbbá az a bizonyos öttevényi Nagy Lajos, akit valaha szakállban ismertem meg és aki leberetválva emlékeztetett a fiatal Novellire. (Mellesleg szólva, színésznövendék is volt, mielőtt ujságíró lett volna belőle.) Azt hiszem, eléggé éreztettem már az atmoszférát, hogy az olvasó megnyugodhasson: ilyen emberek között nem történhetett semmi bajom. Volt a Tanítók Házában egy nagyon csinos önkéntes-szoba. Képeslapokból kivágott Rubens- és Van Gogh-reprodukciókkal a falon. Hat fehérre festett vasággal, hat könnyebben sebesült, vidám fiatalemberrel. Ezek közé kerültem. Kártyáztunk, könyveket kölcsönöztünk egymásnak, viccversenyt rendeztünk, kompótért intrikáltunk, kiszökdöstünk a városba, bab- és lencsevacsoráinkat odaajándékoztuk a duplagyomrú, sebesült parasztleányeknek. Még kaprisz-párnánk is volt a figyelmes Molnár Irma kisasszony jóvoltából, aki az önkéntes gondnoknői tisztet töltötte be.

Remek élet volt. A civilből katonaruhába öltözött doktorok tudták, hogy ki fia-borja vagyok? Nem kellett szólnom, könyörögnöm, protekciókat keresnem, az egész testület minden tagja, akinek a sorsomhoz a legkisebb köze volt, egyöntetűen úgy találta, hogy nem való vagyok katonának. Biztosan elég lett volna, hogy kiszuperáljanak, a tényleges bajom: lyukas tüdőm, örökös lázasságom és rendkívüli idegességem. De a biztonság kedvéért minden orvos, aki csak hozzám ért, pusztán barátságából megajándékozott a reszortja betegségével, föl, egészen a legsúlyosabb szervi szívbajig. Így aztán haza is küldtek a szuperen. Addig pedig lógtam a Tanítók-kórházában. Olvastam, malmoztam az őrmesterrel. Este Nagy Imre védnöksége alatt kivonultam a városba. Beethoven-muzsikát hallgattam kedves házaknál. Teáztam ugyancsak kedves familiáknál. Eljártam néha szegény Szeszák Ferenc szobrász műtermébe bohém-összejövetelekre. Civilbe öltözve politizáltam a Kikakker-kávéházban olyan magasrangú katonák asztalánál, akiktől a századom tisztjeinek sorsa függött. Végre elérkezett a szabadulás hivatalos pillanata.

Évek múlva, amikor már a tapasztalataim kellő távolságba kerültek, fölfogtam, mennyire nem gyerekjáték volt a magyar parlament hosszú küzdelme, amellyel a honvédség kereteinek kibővítését követelte. Ma már tudom, mi a tartalma ennek a szónak: »Honvédség«. Láttam az én féreghelyzetemben, hogy mennyire megköt egy hadsereg formájában szervezett népet, ha nem a maga nyelvén vezénylik és nem a saját szimbólumai alatt kell harcolnia. A kétfejű sasos rézcsatt igen dekoratív volt a derékszíjakon, a fekete-sárga is nagyon esztétikus színösszetétel. De, hogy tudjon velemenni ezekkel a dolgokkal az olyan tömeg, amelynek igazán nem vált vérévé sem ez az alak, sem ez a szín?

Hanem azért megilletődve gondolok a Monarchia tragikus ármádiájára. Igazi, egyöntetű lelkesedés, céltudatos mozgás nem is lehetett benne, heterogén összetételénél fogva, és mert vezetősége alapján véve alája volt rendelve a nagy német vezérkar prepotenciájának. Annál nagyobb dolog hát, annál kitűnőbb nevelésre és férfiasabb tulajdonságokra vall, hogy ideális ambíció nélkül, pusztán kötelességtudásból olyan becsülettel és szívóssággal állotta meg helyét egészen a legutolsóig.

Végül, ahogy én be tudtam vallani, ismerje be legalább a sok lógós, bujkáló, dekkoló, az előnyösen elhelyezett kedvezményesek, a monturdepókban ásító és hadtápállomásokon lapuló ügyesek szédületes rajával együtt, hogy ebben a bánatos ármádiában megvolt a hajlam arra, hogy keresztülengedje szitáján azt a pelyvát, amely semmi módon sem akart közösséget vállalni sorsával. Nem tudom, hogy magyarázzam meg: úgy éreztem, mintha valami süllyedni készülő roppant hajó, fájdalmas ködkürtje dudált volna utánam, amikor katonaruhámat végérvényesen visszaszolgáltattam az ezredraktárnak. Én nem tettem semmit. Meg sem mozdultam. Maga a hadsereg volt, amely mammut ormányával - ahogy az elefánt meg tudja keresni a porban a tűt - fölemelt és félrehárított újtábol.

Sokszor hallottam azóta embereket dicsekedni vele, hogy milyen ügyesen bújtak ki a háborús szolgálat alól. Én nem vagyok sem harcias, sem katonás. A békét szeretem és a szabadságot. Sohasem vágyakoztam snájdig bricseszek és aranyzsinórok után. A háborút sem találom áldásos mozgalomnak, mégis örökké szégyelni fogom, csökkent értékem érzem benne, hogy nem voltam komolyan tagja annak a szerencsétlen legyőzött k. u. k. ármádiának, amely oly nyomtalanul elmerült a világban, mint a Titanic az Óceánon.

Amikor visszaérkeztem Pestre, apám kitörő lelkesedéssel fogadott. Én tudtam, hogy szeret, hogy aggódott értem, ha nem is írt. Ő viszont tudta, hogy én mennyire tisztában vagyok érzéseivel és természetével. Mostmár a Royalban lakott. Megint csak ágyat vetettek a szobájában, a dívánra. Grandiózusan beszélgettünk az első éjszaka. Megtudtam, hogy Pista és Jancsi öcsém már tűzértiszt és kint van a fronton. Illés pedig - tizenhétéves volt - most készül soronkívül bevonulni.

Pest nagyon furcsa volt akkor. Valami duzzadt, lázas, beteges lüktetést mutatott. Bővében volt minden, aminek nem volt értéke. Az emberek nyakig úsztak a papírpénzben, a műkávében, a falevéllal töltött, német cigarettában. Mindenki milliomos lett. Egy ócska nadrágért annyi pénzt adtak, amennyiért valaha villát lehetett építeni Balatonkenesén. Viszont nem volt kenyér, hús és tej. Szórványosan megkezdődött az élelmiszerboltok előtt a szatyoros asszonyok ácsorgása. A színházak és a boltok zsúfolva voltak. A gyárak kéménye sűrű füstgomolyokat ontott. Zenék, dalok, viccek születtek. A felület remekül mutatott: mint a tüdővészesen a pirosság. Csak egészen kis jelek árulták el, hogy itt valami titkolandó dolog van, valami végzetes szerencsétlenség készülődik.

Hőfer szakadatlan győzelmeket jelentett. És a naív utca csakugyan a feszülő erő diadalmos boldogságát érezte, amikor fölvonulni látta az első, friss, csukaszürke-menetszázadokat, a halálszagú papírvirággal a bakák sipkáján. Pedig nem kellett sok fantázia hozzá, hogy az ember elképzelhesse: a másik oldalon, *odatúl*, ugyanez történik és az angol, francia, orosz, olasz vasúti vonalakon ugyanilyen friss-hús szállítmányok végtelen sora vándorol a frontok földhányásai felé.

Ebben a normán kívüli állapotban, amelyben keresett cikk lett multunk legelhanyagoltabb portékája, a betű is, Lázár Miklós megalapította a »Déli Hírlap«-ot. Apám személyének varázsa révén oda kerültem, mindjárt akkora fizetéssel, amire álmomban sem mertem volna gondolni. De még meg se kóstolhattam jóformán a rendszeres munka, a rendezett élet előnyeit és hátrányait, egészen úrrá lett rajtam a tüdőcsúcshurut, amelyet a katonaelet körülményei váltottak ki. A hőmérsékem állandóan 38 körül járt, lefogytam, szédültem, egyre többet köhögtem.

Betegség! Beteg emberrel törödni. Ez mindig apám specialitása volt. Most aztán fölkelt délelőtt. Elmentünk Bálint professzor klinikájára. A tanár megnézett, kikopogtatott. Aztán a vizsgálat végén - hozzám nem szólt egy szót sem - karonfogta apámat és félrevonta a sarokba. Halkan diskuráltak egy darab ideig. Kétségtelenül arról, mit kellene velem csinálni?

- Nagyon nagy baj van? - kérdeztem egy kicsit ijedten, amikor a professzor elbúcsúzott tőlünk a folyosón.

Az »öreg« ragyogó arccal magyarázta:

- Egészen egyforma a strukturánk. Te most szakasztott olyan állapotban vagy, ahogy én voltam a te korodban. Semmiség. Megúszod. Elmegy a Tátrába. Mondhatom neked, hogy irígyellek. Nincs a világon senkinek jobb dolga, mint egy jó módú tüdőbajosnak. Félek is, hogy túlságosan meg fognak hizlalni! - és ahogy egymásmellett mentünk, a szeme sarkából vizsgálni kezdett, mintha azt kutatná, hajlamos vagyok-e a hízásra.

Apám beszédéből egy mondat különösen érdekelt. Hogy »milyen jó dolga van a jó módú tüdőbetegnek«. Majdnem figyelmeztettem rá, hogy hiszen én nem vagyok jó módú. Aztán mégis csak lenyeltem, amit mondani akartam. Éreztem, hogy ebben valami igaztalan panasz lett volna a multakra vonatkozólag. Meg azt is éreztem, hogy ezentúl csakugyan másképp lesz. Körüllengett a talmi bőség illúziója, amely délibábjával csalódásba ejtett akkor mindenkit.

Bár, ami velem történt, nem is volt illúzió. Igazán jónak mondható körülmények között töltöttem sok-sok hónapot a Tátrában. Ó-Füreden és Lomnicon, a Grand Hotel és a Palace kényelmében.

Az »öreg«, ahogy mondani szokás, »teli volt pénzzel«. (Akkoriban ment a Magyar Színházban a Lyon Lea, ha behúnyom a szemem, ma is látom Gombaszögi Fridát fényes, fekete selyemruhájában és Ódry grandiózus rabbifiguráját.) Számolatlanul kaptam tőle a pénzt, a lap is kiutalta a fizetésemet. Dungyerszky Gyókö meg éppen olyan arányokban támogatott,

mellette töltött titkári működésem jutalmaképpen, hogy olyanféle bőségbe kerültem, mint egy milliomosfiú.

Finom ruhákat csináltattam és nagyon finom fehérneműket. A szegény, kövér Horváth Tutyutól, akinek nagyon peches lóversenyszezónja volt, vettem két szíjas, angol bőröndöt. Elsőosztályú vasúti bérletjegyem volt, hálókupét váltottam (életemben akkor először) a Tátragyorsra. Krúdy Gyula utazott velem együtt. Azt mondta, hogy ideges és ki szeretné magát aludni. De én azt hiszem, csak az a baja volt, hogy pénze van, ami nyugtalankodott a zsebében.

Kiszálltunk Poprád-Felkán a vonatból és míg a tátrai villamos indulására vártunk, beültünk a vasúti restaurációba egy krigli sör mellé.

Napos reggel volt, a pályaudvarról tisztán látszott a Magas-Tátra kéklő hegygerince. Krúdy ismerte a csúcsokat. Az a Jégvölgyi-, az a Szalóki-, az a Gerlachfalvi-, az a Lomnici-csúcs, magyarázta és óriási lusta kezének roppant mutatóját fölemelte a távoli csúcsok felé.

Körülöttünk a nyaralni tóduló úri közönség csicsergett. Persze, csupa pesti. Hegyvidéki túristának öltözött, síkföldi kereskedők, szvetterben és cvikkerrel az orrukon. Knickerbokerek, börberik, szíjon lógó kodakok, elegáns útikosztűmben hangos nők. Zsivajgó gyerekek és egész fürtökben fiatal lányok, akik akkoriban kezdték el soványra tenyészteni magukat.

Krúdynam egyre jobban nem tetszett ez az egyveleg. A kezefejével megtörülte habos bajuszát, a roppant hegygerinc lábánál elterülő, ködös tájék felé intett és a honvágy melegével mondta:

- Arra van Késmárk.

Ez az ő édes vidéke volt, amerre a vörös postakocsi utazott az őszi pasztellszín hangulatában, csendesen álmodó kisvárosok macskakövein.

Addig kínzott, amíg fiákért fogadtunk és elindultunk Késmárkra.

- A Grand Hotel nem fut el, - magyarázta egy kicsit ellenséges gúnnyal, dörmögő basszusán Krúdy - holnap is el tudunk oda jutni.

Nem bántam meg a kirándulást. A bükk magasságköréből a fenyvesek régiójába jutottunk. Gyönyörű erdei utakon ment a fiáker. És maga Késmárk is, mint a tündérregében, úgy bontakozott ki, meghatóan kicsiny arányaival, finom fatemplomával, a tiszta, kis zipser házak között.

- Na, végre, itt a fogadó! - szólalt meg Krúdy Késmárk főutcáján. - Telepedjünk meg egy órácskára.

Behajtottunk a »Freier«-vendéglő udvarára. A kocsis kifogott, zabos-tarisznyát akasztott a lovai fejére. Mi pedig bementünk a ragyogóan tiszta, kis étkezőhelyiségbe, amelynek falait a versengő sörgyárok színes reklámjai ékesítették.

Ringlit rendeltünk, sört, zónapörköltet. Krúdy rettenetesen értette a liturgiáját az ilyen vendéglői tartózkodásnak. Már abban is szakértelem volt, ahogy a sós kiflijét eltörte. Élvezte, hogy annyira ismer itt mindent. Tudta, hogy a békésen söröző vendégek kik, kicsodák? Melyik tanító, melyik kereskedő, melyik hivatalnok a városonál, a teljesen egyforma emberek közül.

Úgy dicsekedett vele, hogy milyen jó a pörkölt, milyen friss a sör, milyen kövér a vendéglősné, milyen tiszta a pincérlány, mintha az övé lenne az egész fogadó.

Nagyon szerettem Krúdyt. Szerettem hallgatni mély hangjának dörmögését. De néhány óra múlva mégis örületesen elúntam magam, hiszen nem való volt az én ritmusomnak ez a hely. Pedig ott maradtunk egészen estig, sőt éjszakára is. Krúdy zseniálisan tudta húzni az időt.

Tízóraival, ebéddel. Kizaklatta lustaságából a szőke pincérlányt. Csakugyan olyan volt, mint a vörös postakocsi regényes utasa. A tekintetével odavonzotta asztalunkhoz a kövér vendég-lősnét, sőt magát a gazdát, Freier urat. Németül beszélt velük, holott nem tudott németül. Bólogatott, hallgatott. Nehéz szemének pillantásával kigombolta a szelid pincérlány nyakán a blúzt, aki elpirulva, reszkető kézzel tette elé a kriglit. Odaragadtunk. Sör sörre jött. A múltni nem akaró délután ólmos csöndjében végre is kitortem:

- Drága, jó Gyula bácsi! Menjünk már innen a frászba, hisz meg kell itt örülni az unalomtól!

Krúdy lassan, a sörtől való kábulat súlyosságával fordította rám tekintetét. Csöndesen mondta:

- Hallgass! Nem hallod, milyen szépen zümmögnek a legyek az ablaküvegen!?!...

Beesteledett. Megvacsoráztunk. Krúdy átfordult a sörről borra.

Tíz óra körül váratlanul fölállt. Fogta a botját:

- Na, gyerünk! Elég sötét van már hozzá, hogy lányok után nézhessünk odakint!

Csakugyan sötét volt. Tíz óra. Hadivilágítás a városon. Sehol egy lélek, sehol egy világos ablak. Végre egy pislogó gázlámpa alatt megláttuk a rendőr árnyékát. Krúdy odament hozzá és olyat kérdezett tőle, hogy a jámbor öreg rendőr kitátotta a száját bámulatában.

Mit cifrázzam? Ne ijedjen meg a nyájas olvasó, csupa erkölcsös dolog fog kijönni belőle. Krúdy azt kérdezte a rendőrtől, népies nyelvén nevezve a szót, hogy merre van Késmárkon az örömtanya?

A késmárki rendőrön látszott, hogy föl van háborodva és legjobban szeretne erkölcsi prédikációt tartani nekünk. De végül teljesítette, ami hivatalos kötelessége és megmagyarázta, merre kell mennünk.

Nekivágtunk a sötétségnek, amíg inkább ösztönből, mint ésszel, kijutottunk a város szélére, ahhoz a házhoz, amelynek falát világszerte csúnya ábrákkal szokták telefirkálni az utca-kölykök.

De itt nagyon sötét volt, nem látszott sem fal, sem kapu, sem lámpás. A fekete égen kis negyedhold, mint egy fehér ostyahártya. A fényénél éppen csak annyit lehetett sejteni, hogy valami furcsa, nyomott épülettömeg elé jutottunk. Rozzant, kis fahídon lehetett odajutni a kapu elé, mert árok, vagy patak, talán a Poprád eltévedt ága övezte körül az épületet.

Dörömböltünk a kapun, amire odamentről, az udvar kerítésén át, ébredő aprójószág lármája felelt. Libák kezdtek gágogni, tyúkok kotyogni. Végül izgatott disznóröfögés vette át minden fölött a vezényletet.

Már azt hittük, hogy rossz helyen járunk, amikor fény gyulladt odabent, a láncos kapu csikorogva kitarult. És az álomtól dagadtarcú asszonyon, aki a küszöbön állt, gyertyával a kezében, kétségtelenül megláttuk, - igen, ez az a hely, amit kerestünk.

Pedig inkább parasztasszony volt, mint rosszféle nő. Munkától eldurvult, darabos, nagy test. De az arcán, a papucsán, ahogy a kendőjét viselte, rajta volt valami abból a jellegből, amelyet a leghatalmasabban Maupassant látott meg a Telier-ház leányain.

A dagadtarcú boszorkány rosszkedvűen bebocsátott bennünket az udvarra, amely - amennyire a sötétben látni lehetett - olyanféle volt, mint egy kis falusi vendéglő kertje, primitív lugassal, festetten, kerek faasztalokkal.

A disznók röfögtek, a libák gáogtak. Egy másik gyertyaláng közeledett az udvaron. A gyertyafényben álmos, boglyas, ijedten kíváncsi, pepitaszoknyás, fél-paraszt lány, mezítláb. Megállt előttünk, zavartan féllábra állt, dörzsölni kezdte mezítelen talpával csupasz lábszárát.

Nagyon furcsa kezdett lenni ez az »amolyan« ház, amelyben, minden szokás ellenére, tíz óra után néhány perccel, már aludt az egész személyzet.

Kérdezősködtünk. Amire kiderült lassacskán, hogy jó helyen járunk. A ház az, aminek gondoljuk, de forgalom hiányában lassacskán átalakult önellátó testületté. Ki járjon az erényes zipser vidéken az ilyen helyre? A diákot kicsapják, ha megcsípi. A tanár fél a diáktól. A tisztviselőnek nincs pénze. A boltosok fiai huszonegyéves korukban házasodnak. Vigéc erre alig vetődik. Végül jóformán egészen elszoktak a vendégtől. És mert élni csak kell valamiből, ápolt, kis veteményeskertet csináltak az udvarukból, tyukászattá fejlesztették a majorságukat. Zöldséget, csirkét, tojást szállítanak erre-arra. Inkább csak ebből élnek. Korán fekszenek, korán kelnek. Maguk kapálnak, gyomlálnak a tulajdonukon. Jól vannak, boldogok. Az egyik nyitott ajtón be lehetett látni valamelyik lány kamarácskájába. Fehérre volt meszelve a fal a szobácskában, búboskemence a sarokban, tarkadunyhás ágy, az ágy fölött rózsafüzér a falon.

Ezen a helyen csak vasárnaponként, alkonyatkor van egy kis mozgás, amikor eljönnek táncolni egyet a bátrabb iparoslegények. Nagy szenzáció volt hát a mi érkezésünk. Egyre gyűlt a sereg az udvaron. Mind boglyasan, kendősen, mezítláb. A mesterség öreg harcosainak vitriolmarta arcán harag látszott. Már meglelték nyugalmukat, minek bolygatják őket fel ebből a nyugalomból? A fiatalabbak bámultak álmos szemükkel, mint a borjacska.

Tanácsstalanul néztünk egymásra.

- Mit lehet itt csinálni? - kérdezte Krúdy dörmögő hangja.

- Van kugli! - felelte az egyik veterán gránátos és mindjárt föl is lobbantotta a kuglinál a karbidlámpa lángját.

Hát kugliztunk. A borjacskák állították a babákat. Mennydörögve, csattanva repült a golyó a dob deszkáján. Fölvertük az egész környéket. Húsz kutya kezdett egyszerre ugatni a fekete estében.

Amilyen egy helyen megülő ember volt Krúdy, az ördög tudja, meddig maradtunk volna ottan. Csakhogy nem volt bor. Mindössze szódavizet, vagy kracherlit tudtak adni. Olyan langyos, pirosra festett folyadékot, üveggolyósnyakú flaskákban.

Ettől Krúdy fölháborodott. Otthagytuk a fantasztikus házat ásítózó leányaival. A kendős Ftataetea, aki bebocsátott bennünket, föltette utánunk a kapuláncokat.

Visszamentünk a fogadóba. Igazán szép, tiszta, fehér volt az ágy, fodormenta illatú. Lefeküdtem. És a nyári, nyitott ablakon át álombasüllyedésemig hallottam Krúdy dörmögő diskurálását. Ő lent maradt az udvaron a csapossal, aki kinyitotta az ajtót.

Nem tudom, mit tudott csinálni egész éjszaka? Talán ivott, mulatott a csapossal? De úgy találtam reggel az ágyában, ahogy nagy dorbézolás után szokott lenni az ember. Le se volt vetkőzve rendesen. A nappali, keményített, plasztrónos ing volt rajta, kezén az összetört, bivalyszem-gombos manzsetta. A gyertyacseppes éjjeliszekrényre kiszórva a holmija. Ő maga hosszú testével oldalt feküdt az ágyon, hortyogott iszonyatosan, a térdje közé fogva a paplant.

Alig tudtam lelket verni beléje:

- Gyula bácsi, az Isten szerelmére, induljunk már innen valahova!

Kinyitotta a félszemén súlyos pilláját. De az arcát nem mozdította a párnán, úgy dűnnyögte fél arccal, fél szájjal, ellenségesen, egész világa és zsenije, gyilkos város és mondénség gyűlöletével:

- Te csak eridj. Nekem nem kell a Tátra. Én még mulatok itten egy kicsikét, aztán visszafordulok hazafelé.

Még jobban befelé mozdult, ropogott rajta a kemény ing, mintha egy ledöntött jegenye hengeredne meg. Annyit megtett, hogy elbúcsúzott.

- Na, szervusz!... - aztán elaludt. Egy darabig még ott álltam. Néztem és sajnáltam hatalmas, sápadt fejét a párnán. Végül mégis otthagytam. Nem jó csatlós vagyok az ilyen borban úszó kalandozáshoz.

*

Ilyen intermezzo után jutottam végre a Tátrába. A roppant hegyek oldalában, a szakadékok közelségében, amelyben tajtékzó vízesések sisteregnek, a felhők fölött, a beláthatatlan fenyvesek között, első pillanatra szinte impertinensnek tűnt előttem a vad természet testébe plántált civilizáció. A ledöngölt vörösföldutak, a virágágyak thujaszegélyei, a bazárok, kávéházak, a cifra villák mind, mintha valami tolokodásról fecsegték volna. Nem is láttam jól hirtelenében, kiké ez a hely? A betegeké, vagy a szórakozást kereső gazdagok sajátították ki maguknak?

Összekeveredik itt minden. Divat, gazdagság, vidámság. Friss pisztrángot sütnek a kis kocsmá teraszán. Este tánczene száll és parfüm az erdők gyantaillatában. Könnyelműség, flört, kacagás, teniszlabda repül a napsugárban. De százlépésnyire ettől, az újfüredi, régi szanatórium balkonsorán és nyitott teraszain száz meg száz nappali fekvőhelyet lát az ember, pléddel és párnával. Megannyi mind külön kis csatamező, amelyen valaki birkózik az életéért. Köhintést hallani, krákogást. Mintha savanyútejzságot kellene ideképzelné a svájci stílusban épült házcsoporthoz. És milyen félelmesen tűnnek föl az erdőbe vágott széplaki úton a sportkosztűmben sétáló baszedovosok kiduzzadt szemükkel, mintha tágramereszthenék rémületükben a szemgolyóikat.

Én nem voltam olyan nehéz eset, hogy az igazi betegek közé kerüljek. Éppen csak tessék-lássék feküdtem néha délelőttönként. Aztán barnára sütvény a havasi naptól, belekeveredtem az örömbé. Nem is volt más dolgom, minthogy a passzióimat keressék.

Nem mondom, hogy rossz élet volt. Nagy varázsa van annak a gondtalan lustaságnak, amelyben az is óriási munkának számít, ha valaki elszánja magát, hogy megnyiratkozzék. Jó dolog ácsorogni a hotel kapuja előtt, a plateaun, várni, hogy miféle nők érkeznek? Kettesben sétálni a tarajkai úton. Beljebb húzódni valakivel az útról az erdő homályába, leülni a fenyőtűszőnyegre és csokolózni. Várni az ebédre hívó gongot, megnézni az asztalon a francia menükártyát. Megfürödni és átöltözni estére. Bridzsezni vacsora után. És végül éjjel lábujjhegyen settenkedni a hotel sötét folyosóján valami szoba felé, ahol parfümmel bepermetezve, kigyult füllel leskelődik a kilincs mozdulására az a mindenre elhatározott, okos nő, aki éppen csak annyit akar az embertől, mint amennyit az ember kíván tőle.

Ebből a szempontból az anyag gazdag. A kellemes, kis láz, a sok nappali fekvés, a mestersegesen bő táplálkozás fölcsigázza a vágyat. Mit kezdjen az éjszakájával az olyan elkényeztetett asszony, aki nappal nyolc órát szundikált a heverőszékén? Természetes dolog, hogy ilyenkor simábban megy a könnyelműség. Csak éppen szerelemre nem szabad gondolni. Ez valami más. Valami szenvedélyes viselkedés ez, amely a beteljesedés után már el is mult, már más után bizserog, sokkal inkább szerencsétlenül, minthogy erkölcstelennek lehetne nevezni.

A szerelemtől ott is csak félték. De a sok példa, a lustaság, a bőség, az ifjúság, mégis ébren tartotta bennem a kíváncsiságot, hogy lássam, mint húzza le négyszemközt a harisnyáját az a hölgy, aki olyan hűvösen és tartózkodóan ül finom kosztűmjében a hallban, mintha arról sem tudna, hogy test is van a világon.

Legelső ifjúságom naív diáknymoraiban, amikor a tisztelettől haldokoltam egy jó kesztyű előtt is, mindig úgy képzeltem, hogy a gazdag és előkelő nők közelébe roppant nehézségek árán, a halálos szenvedély kivívásával lehet csak jutni. Rá kellett jönnöm, hogy az a bizonyos ügy a magasabb régiókban is éppen olyan egyszerű, mint lent a mélyvízben, ahol már ismertem a halászatot. Éppen csak meg kell tanulnia az embernek a modor és módszer néhány formáját. Tűrni, azt kell ebben a női világban. Eltűrni az elviselhetetlenül unalmas »lelkivilágokat.« Lenyelni az affektációt. És alárendelni a férfiúi szabadságot annak az elkényeztetett igénynek, amely vak és elbizakodott hozzá, hogy az ember arcán meglássa a kétségbeesett kifejezést, »torkig vagyok veled, eridj már innen!«

Mindebből ne gondolják, hogy valami nagy nőcsábász voltam. Szó sincs róla. Több pechem volt, mint szerencsém, sőt sokszor igazán kómikusan jártam. De az olyan párosodásra berendezett Noé bárkájában, amilyenek a luxusfürdők hoteljei szoktak lenni, még a púpost és a bénát is eléri a siker. Nekem is volt hát néhány sikerem, amelyeket azonban inkább a hely természetrajza, mint egyéniségem varázsa magyaráz.

Nem akarok hálátlan lenni a ritka, finom pillanatok iránt. De legtöbbször olyan kényelmetlen utóíz maradt a számban, mintha rossz ételt ettem volna.

Mikkel dicsekedhetem? Ilyenekkel például:

Hajnali negyed négy. A hölgy, aki éppen szóban forgott, még ott ül a szobámban, az ágyamon, éjjeli köntösben. Mezítelen lábáról negédesen a szőnyegre ejtette kis papucsát. Merengve nézi lakkozott körmét. Vészterhes pillanat, látszik, hogy mindjárt megszólal, valami »lelki dologban«, pedig én már igazán nagyon szeretném, ha elmenne. Szeretnék fogat mosni, hálóinget öltetni, lefeküdni rendesen, tudom, hogy kilenc órakor felkölt a tenisztréner. Drukolkok magamban, hogy a hölgy is álmosodjék el. De ő nem álmos, olyan friss, mint a csíz. Persze, délután hatig aludt. És még csak nem is beteg, makkegészséges, érzem, úgy kétvállra tudna fektetni, hogy nyekkennék belé.

Végre megszólal, a semmibe révedezve, mintha roppant mélységből és messzeségből hozná szavait:

- Szenzációs! Én, így, ahogy hallja, minden idegszálammal Alfrédbe vagyok szerelmes. És mégis magával lettem jóba. Mivel tudja ezt megmagyarázni?

Magamban ezt gondolom: »Először is hazudsz. Másodszor bánom is én Alfrédet, hiszen tudom, hogy - bármi történt - rá éppen úgy fütyülsz alapjában véve, mint énram, nem törödsz te senkivel a világon sajátmagadon kívül. Harmadszor, azt sem bánom, ha igazat mondasz, nagyon álmos vagyok, eridj már, az ég szerelmére, vissza a szobádba, hajnalodik, még meglát valami koránkelő szobalány, amikor végigsettenkedsz a folyosón«. Ezt szeretném felelni. Dehát ezüsttel tanultam enni, kényszer rajtam az udvariasság. Minélfogva abból a hangnemből válaszolok, ahogy ő kezdte.

Itt nincs segítség. Bele muszáj esnem abba az alaptalan és hosszú diskurzusba, amely »lelkivé« próbálja tenni a történeteket.

Végre elmegy, miután melegre ülte az ágyam és elvette a fél éjszakámat.

Délelőtt már levelet kapok tőle a teniszgrondon. Hat, sűrűn írt, kibetűzhetetlen oldal. Miért nem mondta el éjjel? Miért nem hív félre most? El sem tudom olvasni az írását, mi az ördögöt akarhat? Úgy nyomaszt az egész, mint a rossz idő. Délben nem tudok rendesen ebédelni. Ott ül az étterem másik sarkában, köteles vagyok érzelmes pillantásokkal telegrafálni vele. Húsz apró megbízást ad. Szerezsek neki spirituszt, mert nem lehet kapni a telepen. Törhetem a fejemet, honnan szerezzek? Poprádról? Kassáról? Uzsonna után sétálni akar, amikor én Weisz bácsival szeretnék alsózni. Rátelepedik a szabadidőmre. Untat, emészt, idegessé tesz. Végül,

két hét után, egy diadalmasan kiválasztott pillanatban úgy mutatkozik előttem, annak a bizonyos Alfrédnek, vagy akár másvalakinek az oldalán, hogy látnom kell: el vagyok ejtve. Hiszen nagy megkönnyebbülés, annyi bizonyos. Egye meg a fene az egész dolgot. Hanem olyan gyöngé az ember, hogy mégsem esik jól. Fáj, meg van szúrva egy kicsit a hiúság. Az ember huszonöt éves korában olyan igényes, azt szeretné, ha minden nő naftalin közé tenné el magát utána.

Ezek nem jó dolgok voltak. Mindig kényelmetlenül éreztem magam, mint akit hónaljban vág a kabátja. Éreztem, hogy nem jó, amit csinálók és mégsem tudtam szakítani a szokásaimmal. Azt hiszem, a tétlen élet együttjárója ez. Muszáj mindenkinek lezúlleni, aki nem csinál semmit, pláne, ha gazdag.

*

Ahogy a hónapok multak, egyre nyugtalanabbá lettem. Az ember hamar megszokja a bőséget. Nekem őszinte pillanataimban még lelki furdalásaim is voltak, hogy a grafikonom olyan magától mozgott föl a nélkülözésből a jómódba. Nem tettem semmit érte. Nem vittem keresztül terveket, jóformán el sem határoztam semmit soha. Valami egészen kis mozgást végeztem, mint aki nem úszik, éppen csak fönt szeretné magát tartani a vízen. Néha megdöbbenve bukkantam rá, hogy még mindig nincs semmiféle célom. Sőt, nemcsak célom, alapjában véve vágyam sincs. Nem akarok semmit elérni. Nem is vagyok kíváncsi a magam dolgaira, sokkal jobban érdekel, ami rajtam kívül, körülöttem, más emberekkel történik.

Általában mindig elégedetlen vagyok magammal. De sokszor szinte tűrhetetlenné fokozódik bennem ez az érzés. Akkor is úgy volt, hogy minden ok nélkül kiestem az egyensúlyomból. Nem bírtam a hegyet, az időt. Dühített, ha meleg volt, átkozódtam, ha esett az eső. Idegességemben összeveszttem a barátaimmal.

Volt a hotelben egy fiatal szobaleány, akit megszoktam és szerettem. Az egyszerre eltűnt. Kérdezősködtem, hogy hova lett? Elmondták, hogy meghalt. »Tüdős« volt titokban szegényke. Csakhogy az ilyen prolinak semmi az a kis láz, amit a gazdagok rémülten néznek a hőmérőn. A lány nem panaszkodott. Vikszelte a padlót, mosta az ablakokat, porolta a szőnyeget. Egyszer aztán nem tudott fölkelni. Mire az orvos megnézte, már vége is volt. Láttam feküdni, mielőtt elvitték, a szuterén cselédszobájában, ahogy a társnői felöltöztették, vaságya elé odakészítve kis koldusmotyóban minden holmija, amit majd örökösei kapnak. Hogy a szeme ki ne nyíljen, két régi rézkrajcáros volt a pillájára téve, mintha odatúl is fizetni kellene majd a révnél. Néztem: szabályos ember volt, mint a többi. Keze, lába, haja, viaszba dermedt arcán finom orrocaska. És egyre képtelenebbnek éreztem, hogy erről a telepről, amely éppen az ő betegsége elleni küzdelemre van berendezve, hízókurzusokkal, kvarclámpákkal, számtalan orvosság minden raffinériájával, úgy kell elmennie, hogy kísérlet sem történt a megmentésére. Bár igaz, hogy ő szegény, még csak ki sem merte nyitni a száját, amíg élt, hogy segítségért kiáltson.

Nem akarom azt hazudni, hogy a lány halottaságánál hirtelen rádöbbsentem életem céljára. Az ilyesminél sokkal cselekvőképtelenebb vagyok. De az valóság, hogy egyszerre egészen ellenszenvessé lett előttem, önmagammal együtt, a hely. A márvány a mosdómon, a selyemplüm az ágyamon. Valami prostituáltat éreztem az egész vidéken. Mintha a nap, a hegyek fenyeveseinek gyógyító lehellete ki lenne sajátítva, valami szűkebb klikk számára, hogy ne csinálhassa azt, amit csinálni tudna.

Nem hiszem, hogy jobb lennék, nagylelkűbb és emelkedettebb bárkinél. Inkább rémület fogott el, vagy kétségbeesés. A földöncsúszó gyöngeség érzése. Nem a jóság, a sorsközösség önző átérzése tette, hogy annyira szolidáris voltam a halottal.

Megszólalt az ebédre hívó gong. Beültem a nagy étterembe, ahol virág volt az asztalokon. De a falat nem ment le a torkomon. Visszaloccsantottam a kanalat a levesbe. Végigsiettem az üveges, fedett folyosón, föl a recepcióba. Megkerestem a titkárt.

- Drágaságom, csináltassa meg a számlámat. El kell utaznom.

Kis ezüstgyopár volt a vidám fiatalember gomblyukában. Gyanútlan derűvel fordult felém:

- Na, ne beszéljen?! Ilyen hirtelen? Miért?!...

- Sürgönyt kaptam! - hazudtam elpirulva.

*

Amikor visszaérkeztem Pestre, a Monarchián már mutatkoztak a feloszlás jelei. A »pacifizmus«, amely még nagyon bátor állásfoglalás volt egy évvel előbb, kezdett jó politikai üzlet lenni. Mint a spirochéta a vérben, a mindenfajta élelmiszer-jegyek szaporodása, világosan mutatta az ország állapotát. Nagy esemény volt egy igazi babkává. Ismerőseim körében jóformán csak Beöthy László szívott már egyiptomi cigarettát. Csakhogy mindez a baj még mindig belé volt ágyazva abba a mesterséges, lázas duzzadtságba, amely a gombamód szaporodó vállalkozások hemzsegésével, a hadigazdagok rajának boldog arcával, szinte megtévesztő életerőt mutatott.

A »Déli Hírlap« roppantul megnőtt közben. Százezres példányszámú, hatalmas, fürge, élehangú lap lett belőle Lázár parancsnoksága alatt, aki olyan volt, mint egy energikus kis vastuskó. Nem is tudnám már megmondani, hogy milyen pártárnyalatú ujság volt? Összezavar, hogy kitűnő redakciója olyan egymástól távoleső egyéniségekből volt összeállítva. Bár ez nem is fontos. Annyira sajtósága minden igazi ujságnak, hogy az élet leglényegesebb kérdéseiben pártokfölkötti.

A startnál Lendvai István írt sűrűn vezércikket. Bámultam rendkívüli készségét. Ki volt téve az óra eléje az íróasztalra, tíz perc alatt tudott egy fulmináns vezető cikket írni. Mindennap láttam Pető Sándor finom, mágnás-papos profilját. Én tudtam, vajjon ő tudott-e róla, hogy egyszerre három kiadóhivatali kisasszony volt belé szerelmes? Még a közepe felé is bejött néha Márkus László, mint a Niebelung-monda egy civilbe öltözött, szőke germánja. Valami sűrűbbet és súlyosabbat hozott magával, mint az ujságirodalom, ahogy hatalmasan letelepedett valamelyik szabad íróasztalhoz. Aztán egyre jobban az ellenzék felé csúszott a lap. A tokerámószerű Fráter Aladár, rejtélyes szemüvegével az orrán, kaján ötleteket eszelt ki az elvaduló cenzura ellen. Megszólalt a harcias Göndör, Pestre átstimmelt, dantoni hangon ostromolva a kormányt. Különösen szegény Szterényit. És észre kellett venni Róbert Oszkárt, aki hisztérikus görcsöt kapott, ha nem írhatott olyan szélső hangon a városi panamákról, ahogy kedve tartotta.

Végül elkapta az egész ujságot a tajtékozó politikai áradat. Lázár megszűnt szerkesztő lenni. Jöttek homlokegyenest ellenkező irányú hullámok. Fehér lett a lap, vörös lett a lap. Megszállták a Fabik-különítmény tengerészei, írt kongregációs szellemben, legutoljára pedig átalakította a kommün a címét Vörös Katonává.

Én nem sokat éreztem ebből a földrengésszerű ingadozásból. Ugyanúgy nem volt közöm a politikához, mint Melának és Gizinek, az ördögien ügyes gépírókisasszonyoknak. A szerkesztőség kevésbé színdús derékhadában húzódtam meg, nem is tudom már pontosan, kik között. Az esztétikusunkra, Kárpáti Aurélra, a derék Pusztá Bélára, a romantikus Barabás Lórándra, gentlemani gyorsírónkra, Molnár Kálmánra és a dadogó-hadaró Müller Menyhétre emlékezem csak világosan, hiszen velük a lap megsemmisülése után is maradt valami kapcsolat.

Azonkívül nem is voltam jelentékeny sróf a Déli Hírlap gépezetében. Kártyáztam, lóversenyre jártam. Olyan hanyag, lusta és bliccelő voltam, hogy más szerkesztő biztosan kidobott volna. Csakhogy Lázár »barát« volt, az apámé is, az enyém is. Megmaradt hát a személyes szigor területén. Összeszidott, üldözött, nevelt, ami végre olyan családívá tette az összefüggésünket, hogy amikor megvált a laptól és lement Balatonfüredre pihenni, félig-meddig otthagytam az állásomat és utána mentem.

Egészen régen, amikor csak egy ruhám volt, nagyon hozzátapadt élményeimhez az a ruha, amelyet éppen hordtam. Miután évszámokra nehezen emlékszem, úgy is határozom meg bizonyos korszakaimat: »amikor azt a barna seviott-ruhát viseltem«, »az az év, mikor az a csíkos ruhám volt«, satöbbi. - A Déli Hírlap idejében megszűntek a ruhagondjaim. Kezdtém tulságosan is visszacsinosodni. Ezt az érátk inkább az örök álmatlanság korának nevezhetném.

Képzeljék csak el: hajnali ötkor-hatkor jártam haza, holott reggel fél nyolcra már bent kellett lennem a redakcióban. És még hozzá a Margitszigeten laktam, egészen a legvégső csúcsán, a nagyszállodában, a szerkesztőség pedig a Röck Szilárd-utcában volt, valóságos kirándulás az út. Azt mondhatná valaki, hogy miért is mentem haza? Hiszen ilyen módon nem tölthettem még egy órácskát sem az ágyban. Nem is töltöttem. Sokszor csak tíz percet értem rá aludni. Csakhogy, mint gyakorlott lump, jól tudtam, hogy nem ér semmit, idegen helyen, fotőjben, dívánon, vagy összetolt székeken szundítani. Az ilyesmi csak összetöri az embert. Mérhetetlenül fontos az egész nap hangulatának szempontjából, hogy az ember hazamenjen, levetkőzzen és lefeküdjön a rendes ágyába. Ha csak öt percet van az ágyban, éppen csak annyi időt, amennyi idő alatt a panírozott szeletet megforgatják a zsírban, már az is sokat jelent. Kinyújtózott az ember, hálóinget, paplanmeleget érzett, pillanatra bele is ájult az álomba. És utána a tuss, szájmosás, fehérműcsere, az öltözködés egész szertartása azt szuggerálja a fáradt testnek, hogy itt rendes, reggeli fölkelés történik, rendes, álomban töltött éjszaka után.

Ha volt pénzem, konflist hozattam. Ez szerencsés eset volt, jól kialudtam magam a hosszú úton, a Szigettől a Röck Szilárd-streetig, szinte frissen ugrottam ki a szerkesztőség kapuja előtt a kocsiból. Konflis nélkül komplikált volt az ügy. Ébren muszáj volt lennem, amíg a hoteltől a szigeti lóvasút megállójáig gyalogoltam. De a lóvasúton már aludtam. Aztán megint következett egy kis éber-szakasz a hídon, a villanyosig. Majd a villanyoson újra alhattam. Nem baj, ha zsúfolva volt, tudtam aludni, mint a denevér, az állóhelyek bőrfülén lógva. Miattam zökkenhetett a kocsí, lökdöshettek, préselhettek, én csak aludtam, talán még hortyogtam is. A kalauzok már ismertek, tudták, hogy bérletem van, nem ébresztettek föl, csak ahol le kellett szállnom, a Nemzeti Színház sarkánál.

Hanem persze ez mind kevés volt. Így aztán egész nap megragadtam minden alkalmat, amikor aludni lehet. Aludtam a szerkesztőségben, aludtam délben a korzón, aludtam a babámnál, a borbélynál, aludtam riportközben Wlassics előszobájában, sőt még kártyaközben is aludtam egy verset, amíg a partnerem osztott. Csak éppen éjszaka nem tudtam aludni, tizenkét óra után mindig éber lettem, mint a pitypalaty. A végén apámat is megijesztettem ezzel a szokással. Egy ferblipartiban játszottam vele és elaludtam hívás közben, három alsóval a kezemben. Az »öreg« megrázta a vállam, ijedten mondta a kompánia felé.

- Én még ilyet nem láttam! Nónája van ennek a fiúnak!

*

A háború vége felé két új taggal frissült föl a Déli Hírlap szerkesztősége: Zilahy Lajossal és Egyed Zoltánnal.

Egyed is Erdélyből származik, Désről. Ismerem a pedigréjét. Tudom, hogy az apja milyen szilaj ember volt, egyszer puskát fogott valami nagy grófra, aki az önérzetében megbántotta. Az informátoraim szerint a nagyapja meg éppen olyan rabiátus hírben állt, hogy mindenki

reszketett tőle a városkában. Magyar dolmányban, fokossal járt a legidősebb Egyed, az emberek letértek előle a járdáról a kocsútra, ha észrevették arcán azt a pulykanyak vörösséget, ami azt jelentette: na, megint haragos kedviben van az öreg. Így hát nem csodálkozom az unoka duhajságán. Ez nála nem felvett modor, akarnámkodás. Ilyen őszintén százfokos spiritusz Egyed, éget is, gyógyít is. Ilyennek született, nem csinálódott rája biztonsági fék. Még nekem is muszáj volt egyszer verekedni vele, pedig, azt hiszem, szeretjük egymást. Igaz, hogy szinte már a dulakodás alatt ki is békültünk és egy konflison mentünk haza, a Margitszigetre.

Zilahy, úgy tudom, Bécsből jött hozzánk a Röck Szilárd-utcába, valami katonai alkalmazásból. Uniformisban volt, gondolom, zászlós. Emlékszem a ruhájára, extra blúz volt rajta, fehér nadrág, sárga, gombos félcipő. Sovány fiú volt, nagyon öntudatos és jómodorú. Hamar »földolgozta« magát a lapnál. Nekem legjobban tetszett geszti riportja, amelyben megírja, hogy őrzik bihari lovaslegények a meggyilkolt Tisza Istvánt, aki utolsó éjjelét tölti otthon, a kastély hálószobájában fölgravatolva. Akkoriban nem volt divat Tiszát szeretni. Valósággal megragadott hát, hogy Zilahy olyan nyíltan és bátran meri kifejezni vonzalmát az idők szelének iránya ellen. Később a mindent számontartó közvéleményben »fehér«-nek osztályozták Zilahyt e szép cikk miatt. De én azt hiszem, hogy nem politika volt a riportban, hanem talán a tragikum sötét szépsége vonzotta az író. Vagy inkább csak ugyanaz az emberi becsületesség működött benne, amelynek szent lelkétől eltöltve, e nehéz időkben, egyre merészebben és harcosabban ott látom Zilahyt a szegények és üldözöttek oldalán.

Minden szerkesztőségben kis kottériák alakulnak. Én Egyeddel és Zilahyval voltam akkoriban a legsűrűbben együtt a kollégák közül. Emlékszem rá, hogy az októberi forradalom éjszakáján nálam is aludt a Szigeten Zilahy. Reggel elmondta, hogy szokása ellenére, írt egy verset. Fel is olvasta. És az egész úton befelé a szerkesztőségbe, végig a versről beszélünk. Csak úgy mellékesen törődünk a forradalommal, amely akkor tört ki, frissen. Még egészen új látvány volt a röpcédulákkal teliszórt utca és a tisztek lecsillagtalánított gallérja.

Korábban, még, a háború dereka táján, amikor csak a foglalkozásom engedte, lementem a Bácskába Gyóköhöz. A Dungszerbesség abban az időben nagy kutyaszorítóban lehetett. Szerbek voltak fajukra, anyanyelvükre és vallásukra nézve. Az érzésük amoda húzott, az érdekeik pedig hozzánk kötötték őket. Meg kellett védeniük nagy vagyonukat, amely már méreteinél fogva is ki volt téve az államhatalom kezeügyébe. El kell ismerni, hogy ügyesen, becsületesen és nyíltan csinálták. Nem hízelegtek és alakoskodtak, szinte a hallgatásuk beszélt arról, hogyan éreznek. A lojalitásuknak inkább cikornyátlan tettekben adták bizonyosságát. Sok hadikölcsönt jegyeztek, a két fiú megválasztatta magát munkapárti képviselőnek. Amiben még valami őszinteség is volt. Elég közel állottam hozzájuk, sokszor hallottam a habzóan sovén, szláv-nacionalista Gedeont, Tisza Istvánról rajongani. Ezek a szerbek nem olyanok, mint akik színlelni tudnak. Ha mondta, hát érezte. Végre lehetséges, az ember szíve akkora, annyira mindenféle érzés elfér benne.

Érdekesek voltak ezek a késői bácskai látogatások. Nagy színjáték játszódott előttem. A rezón és szenvedély küzdelme, önkéntelen drámaisággal megrendezett jelenetekben. Sohasem fogom elfelejteni Gyókö kétségbeesett pillantását, amikor kénytelen volt néha meghívni az etapp-területen tartózkodó tiszteket búzakoszorús, Szent-Györgyös házába. Milyen vacsorák voltak, pópával, jegyzővel, katonákkal. Hogy ült ott a legveszedelmesebb titok a paprikás-csirke és a pezsgő fölött. Milyen halászapadt lett egyszer a házigazda arca, amikor egy gyanútlan, a helyi viszonyokban teljesen tájékozatlan német kapitány felállt vaskeresztes mellével a pecsenye után és (éppen a déli front volt aktuális) pohárköszöntőt mondott Szerbia pusztulására. Nem is tudom, mi történt volna, ha a döntő pillanatban B. úr, a zombori főszolgabíró, mintha csak mámoros pajtáskodásból tenné, be nem fogja a tenyerével Gyókö száját:

- Ne felelj ennek a németnek, öregem. Frankfurti ember. Meg sem értené, amit mondanál neki!

Egy nap bent voltunk Újvidéken. Vidám kompánia verődött össze az Erzsébetben. A meleg elől behúzódtunk a kávéház hűvös mélyébe. Igazi délelőtti hangulatot csináltunk. Ringlitt ettünk, söröztünk. Mindenféle ember volt a társaságban. Szerb, magyar. Ügyvéd, doktor, birtokos, haltenyésztő, patikus, huszártiszt, képviselő. Volt ott egy öszülő szerb ügyvéd is, már nem emlékszem a nevére, valami becéző néven szólították a barátai.

Ez az úr nem akart sört inni velünk, azt mondta, hogy pepszinje van. A pincér akkor rakta be éppen a rámakba a friss bécsi ujságokat. Az ügyvéd fogta a Pressét, elkezdett olvasni valami cikket, amíg mi ott cseveteltünk körülötte. Egyszerre csak láttuk, hogy sírva olvas, reszket a kezében az ujság. Borzasztó látvány, amikor egy bajuszos, meglett férfi sír. Megdöbbenve néztünk rá, elhallgatott a nevetgélés, koccintás.

A szerb ügyvéd felállt, letette az ujságot a székre:

- Bocsánatot kérek, nem tudtam uralkodni magamon! - mondta csendesen és hátrament a vízcsaphoz, hogy megmossa összekönnyezett arcát.

Észre kellett vennünk, hogy valamit olvashatott, ami ennyire fölzigatta. Fogtuk a lapot, hát láttuk, hogy hosszú cikk van benne a szövetséges seregek diadalmas szerbiai előnyomulásáról. Úgynevezett színes riport volt. Jótollú zszurnaliszta írhatta, szinte érzett belőle a felgyújtott faluk füstszaga, ahogy beléfullad véres sarába egy egész ország.

Így megtudtuk, hogy mi történt. Hosszú ideig csönd volt. Végre fölállt a huszár. Rendes, jó, zömök magyar neve volt. Az volt ő maga is; rendes, jó, zömök, magyar fiú. Odament az öreg fiskálishoz, aki még mindig a vízvezetéknel babrált a zsebkendőjével. Összecsetentette előtte a sarkantyúját. Aztán átölelte. De valahogy olyan furcsán, kedvesen, ahogy nőt szokott megölelni az ember. Meg is csókolta, majd hízelegve odaszorította friss, barna képét az ügyvéd nikotintól zöld, bajuszos arcához:

- Sose zsenírozza magát, kedves doktor úr. Nem szégyen sírni az ilyesmiért. Nagyon jól megértjük mi, milyen cudar dolog lehet, itt ülni velünk a napos oldalon, amíg odaát ázik az atyafisága az esőben!

*

Közben bekövetkezett a vég, annak a furcsa, lázas duzzadtságnak még zajosabb, még nagyobb prosperitást hazudó körülményei között. Minden többet ért, mint a pénz. Ázsiója volt a színházjegynek, a lisztnek, a szivarnak. Mindennek, ami valóságos anyag, megfoghatóbb érték annál a fikciónál, amit pénznek neveznek.

Az emberek hajmeresztő összegekben kártyáztak. Miután a legtöbb kaszinóban záróra volt, egész csomó gazdag civil vétette föl magát a hatósági kivételeket élvező Otthon-körbe. Nem tudom, minek nevezzem ezt az időszakot? A klub fény-érájának, virágkorának? Ez szempont dolga. Annyi azonban bizonyos, hogy az ujságírók akkoriban láthatták legvilágosabban a pénz szédítő áramlását, új, Esterházy-utcai fészükben, miután a régi, kedves, dohányutcai házat eladta a konjunktúrában összezavarodott vezetőség.

Biztosan nem magam vagyok, rajtam kívül millió, meg millió ember érezte a háború vége felé a friss levegő szükségét, idegesítő elkopottságát a régi jelszavaknak. Olyan szép volt az, amit a béke ígért. Béke! Szabadság! Csak éppen ezeknek a nagy illúzióknak a beteljesülésében volt valami kiábrándító. Nem is tudom, hogy mi? Talán a jóakaró, de érezhetően dilettáns politikai vezetésnek gyeplőt elengedő, nyugtalanítóan gyöngé és megint csak szónokoló, megint csak jelszavakon nyargalászó tehetetlensége.

Nagyon szerencsétlen természet vagyok. Nem tudok kritika nélkül együtt menni azzal az irányvonallal, amelyet az aktuális hangulat kijelöl. Például nem tudtam együttérezni a diadalmas német ármádia ércsörömpölésével, amikor sikereinek teljében kiásta a Champagne szőlőtőkéit és hosszú ágyúival a reimsi katedrális lövette. De amikor ennek a seregnek Romániában elhelyezett csapatrészei a beteljesedett fátum után fölkerekedtek, hogy bánatos sípszavukkal visszahömpölyögjenek távoli hazájukba, elhagyogatva újukon autóikat és hadiszereiket, meg tudtam indulni ezen a sípszón.

És Mackensen! Ha régebben találkoztam a fényképével illusztrált lapokban, halálfejes huszártábornoki díszéből, mindig valami középkorit és kegyetlent éreztem. De akkor este, amikor a kőbányai pályaudvaron láttam az öreg svédet, akit félig-meddig letartóztattak hatóságaink, végigfutott rajtam a hideg. Ujságírói kötelességem teljesítettem, riport volt, hogy megnézzem. A rosszul világított pályatesten egy messzi sínre volt kitolva a generális kocsija. A generálisé? Én csak egy szürke köpenyes, kemény öregurat láttam pillanatra megjelenni a kupé ablakában, akinek a szeme azt fejezte ki, hogy meg van sértve és nem érti, ami vele történik.

Ezt az esetet apámmal is megbeszéltem. Ujságoltam neki, hogy Mackensent, aki visszatérőben volt a keleti frontról, hazafelé, Magyarországon föltartóztatták útjában.

Az »öreg« összecsapta a kezét fölháborodásában:

- Ordinárság! Kinek a fejében születhetett meg ez a boldogtalan idea?!

Akkoriban a Rudas-fürdőben lakott az »öreg«. Klastromi cellához hasonló, puritán szobácskája volt. Fehérre meszelt falak, éppen csak a legszükségesebb bútorok. Szegény apám, milyen pompásan nézett ki, olyan igénytelen volt alapjában véve. Szivarban a legmagasabb vágya a trabukó volt, ételnek a szalonnát szerette a legjobban. Természetének egyetlen fényűzése, hogy szeretett lustálkodni, henyélni délig az ágyban, eregetni a füstöt. Ha lehet, ott is ebédelni - felkönyökölve a párnán. Nem fontos, hogy mit - szalonnát, azután inni rá egy sillerfröccsöt, feketekávézni, megint elszundítani, amíg a szobában ott zümmögnek körülötte alkalmi vendégei.

Ebből a szempontból ideális tanyahely lett a Rudas. Egy kicsit távolesett a főforgalomtól, nem dugta föl minden pillanatban az orrát valami alkalmatlankodó.

Aztán ott volt a házban a gőzfürdő. Az »öreg« felvette délben a szalmapapucsát, hálóingre az überciherjét, lecsoszogott a fürdőbe. Olyan volt ő is, mint egy török, milyen fajtának a budai basáik a Rudast építették. Állt a jó meleg bazenben, nedves törülköző a fején, mint egy turbán, kényelmesen locsolgatta a mellét. A gőzfürdői párás homályba kék-sárga-piros fényfoltokat vetett a kupola üvegablaka. Locsogott a víz, szállt a gőz, izzadt a forróságban a lyukacsosra ázott kőfal. Olyan volt a hely a déli órákban, mint valami szalón, összegyűjtve medencéiben az akkori magyar közélet nevezetességeit. Mindenki járt oda, aki a jót szereti. Bedő Móriccal andalgott a langyosban apám, vagy Wolfner Tivadarral, vagy pláne Wekerlével, aki kéjesen merítette belé tekintélyes testét a meleg hullámokba. Néztük, hogy pazarolja a tussok vízsugarát a kötényke nélkül fürdő Kállay Tamás. Őt nagyon szerette az »öreg«, majd mindennap figyelmeztetett rá:

- Nézd csak, micsoda jó figurája van ennek a Tamásnak. Ezt nem tudjuk utána csinálni, mi zsidók, hogy így megőrizzük a termetünket!

Hanem ez a Rudas-idő boldogságának utolsó pár hónapja volt.

Jött a kommün!

Szörnyű olcsó dolog volna most kritizálni az elmúlt időket. Nem is panasz vagy dicsekvés akar lenni, ha elmondom, hogy semmi módon nem találtam a helyem a bolsevizmus alatt. Az

a világ csupa hivatal és csupa szervezkedés volt. És én sohasem tudtam hivatalokban boldogulni, sem megszervezhető nem vagyok. Nem is volt még kenyérjegyet sem, mindössze éjjeli kimaradási engedélyt tudtam csípni magamnak. És csak az mentett meg az akkori élet sok kellemetlenségétől, hogy volt egy kis, jó, meleg, eldugott kékpénzem, amelyet még az »átkozott kapitalizmus« utolsó pillanataiban sikerült nyernem a még átkozottabbnak bélyegzett »Chemin de fer« nevű játékon.

Nyár közepe volt. Ernyesztő meleg Budapesten. Nekem ordíthattak a propagandaplakátok az utcán. Irtózatosan úntam magam a fülsiketítő lármában és izgalomban, amelyben alapjában véve minden úgy maradt, mint a régi világrend idején. Az ügyesek és az erőszakosak boldogultak, a slemilek lecsúsztak. A nők szerelmeskedtek, a tolvajok loptak, a stréberek stréboltak, éppen csak jól föl volt kavarva a fazék, az alja a tetejére, a teteje az aljára került.

Egyszerre csak ragyogó ötlet jutott az eszembe. Azért van nyár, hogy az ember nyaraljon. Fogtam magam, lementem egy sínautón Siófokra. Szabad portyázó voltam, semmiféle beutalásom a világon. Nem is kaptam sehol szobát. Mérgelődve álltam kofferem mellett a Hullám-szálló kapujában.

Hát amint éppen a legnagyobb kínban törtem a fejem, hogy mitevő legyek, kijön a hotelből Karinthy, fehér nadrágban, kackiásan, mint egy valódi fürdővendég.

Kiderült, hogy ott nyaral Siófokon, éppen a Hullámban lakik, kétágyas szobája van, megosztja velem, ha nem találok mást, egye meg a fene ezt a jegyrendszeres világot, amelyben cédulás engedély kell még a napsütéshez is.

A londiner mindjárt föl is vitte a szobájába a cókómókom. Mi meg elmentünk fürdeni, kellett vagy hatféle jegy a kabinhoz, meg a rongyos úszótrikóhoz.

Siófok nagyon érdekes hely volt akkoriban. Ott volt a második vörös hadtest főhadiszállása. A főhadiszállás egyik Pullmann-vagónjában lakott a hadtest vezére, Pogány József, egykori ujságíró kartársam. Sárga vászonból készült egyenruhát viselt az összes vezéri csillagokkal és stráfokkal. Mindig csodálkoztam rajta, ha láttam. Rendben van: előadták a drámáját a Nemzetiben, népbiztos lett, szónokolhat a parlamentben - de miért éppen tábornok? Micsoda furcsa lelki mozzanat révén ambicionálja, hogy generális legyen? Mi indokolja azt a napoleoni mozdulatot, ahogy a kezét hátrateszi kövér hátán, vagy ahogy bedugja elől, nyersvászonzubonyának a nyílásába? Alapjában véve félnem kellett volna tőle és inkább mulattam rajta titokban. Cudar dolog a hiúság, könnyen beleviszi még a legokosabb embert is abba a komikumba, hogy olyan pózt vegyen föl, amely nem is a lelkéhez, hanem inkább a testéhez, nevetető módon nem illik.

Ma sem értem, miféle erő tartotta fenn hadseregében ezt a vezért? Hiszen alkalmi, civil vendégein kívül, akiket meghívott sovány ebédjéhez a vonatára, nem volt senkije, csak egy fiatal adjutáns, aki sétáin féllépéssel követte, amint a fejedelmeket szokás.

Sajnos, nem sokáig gyönyörködhettem a Balatonban. Az a bürokrácia, amelynek örök kötelessége, hogy a felebarátait macerálja, fölfedezte, hogy nincs beutalásom a siófoki fürdőtelepre. Talán föl is jelenthettek valami buta fecsegésért, nem tudtam kinyomozni, mi van a dolog hátamögött? Elég az hozzá, hogy egy reggel, nyolc óra körül, amikor még az igazak álmát aludtuk Karinthyval a Hullámban, erélyesen kopogtattak az ajtónkon.

Nem is mondhattuk »szabad«, már be is lépett a küszöbön két borszíjas, revolvertáskás terrorista. Borzasan ültünk föl az ágyban, dörzsöltük a szemünket. Mi az ördögöt akarnak ilyen jókor?

Hát értem jöttek, öltözzem azonnal, visznek magukkal.

Ez messziről szerfölött vészes dolognak látszik. Meg is írhatnám úgy, ha kedvem lenne füllenteni és ha nem lenne itt Karinthy, aki tanuskodhatik, hogy az atmoszféra éppen nem volt fülledt. A terror gyermekei hol elvtársnak, hol szerkesztő úrnak szólítottak, még inkább én voltam az, aki fenyegettem őket. Vidám veszekedés közepette öltöztem. Húztam az időt, egy óráig fészülködtem, csakhogy szekírozzam a két legényt, akik a falnak támaszkodva vára-koztak.

Hanem végül mégis csak menni kellett. Egyenesen kikísértek a pályaudvarra, ahol már várt egy toloncolásra ítélt sorstársam. Egy Balogh nevű csillagatlan katonatiszt, akinek ugyanolyan bűne volt, mint nekem, cédula nélkül akart fürödni szegény a Balatonban.

Karinthy is eljött az állomásig. De már Pestre nem utazhatott velem. Részint nem volt pénze, részint neki meg Siófokra szóltak az ellátási jegyei. Azonkívül egyszerre két hölgynek is kurizált a telepen, de már csak az egyiknek a keresztnevére emlékszem, úgy hívták: Erzsi.

Mégis azt kell hinnem, hogy vagy velem, vagy Baloghhgal volt valami más baj is a beutalási szabálytalanságon kívül, mert egy vöröskatonát küldtek velünk, hogy kíséren föl Pestre és a Déli-vasút pályaudvarán adjon át bennünket valami nemtudommicsodának.

A vöröskatona famunkás lett volna, ha hagyják dolgozni. Sovány ember volt, rettentő nagy, száraz kézzel, olyan himlőhelyes arccal, hogy a kis hegedések a bajuszát és a szemöldökét is megritkították. Rosszkedvű természetnek látszott, hallgatott, ellenségesen nézett ránk. Ha cigarettával kínáltuk, nem fogadta el. Hiába próbáltuk a szívét meglágyítani panaszunkkal, hogy milyen disznóságot csináltak velünk ok nélkül, nem is felelt. Végül komolyan félni kezdtünk tőle, átkoztuk a malőrünket, hogy a világ sok jó embere közt éppen egy ilyen cvibakszáraz bestiát fogtunk ki magunknak. Már a végefelé közeledett az út, amikor a himlőhelyes vöröskatona a zsúfolt vagon egy csöndesebb helyére terelt bennünket. Megijedtünk, mit akar tőlünk ez az ellenszenves ember?

A famunkás ránknézett, fáradt proletárárcával:

- Mindjárt Budafokra érünk. Szálljanak ott le, elvtársak, bemehetnek a városba villamoson. Majd én azt mondom a pályaudvaron, hogy megszöktek.

Hallgattunk, gyanakodtunk, azt hittük, csapdába akar vinni bennünket az őrizőnk. Aztán egyszerre átéreztek, hogy nincs itt semmi baj. Ez a himlőhelyes munkás a legderekabb embereknek abba a fajtájába tartozik, akik nem szokták színeskedő szavakkal kísérni cselekedeteiket.

- Köszönöm szépen! - mondtam meghatottan.

Balogh becsületesebb lélek volt nálam. Aggodalmasan kérdezte:

- Igen ám, elvtárs, de nem lesz magának ebből baja?

Az őrünk megvetően félrehúzta himlőpusztította, fakó bajuszát:

- Maga csak sose féltsen engem, mert tudja meg, hogy velem mégse mernek úgy ugrálni, mint ahogy magukkal ugrálnának!

Ezen udvariasan nevtünk, ahogy a tanár viccén nevet a diák. És én megint megpróbáltam cigarettával kínálni.

Eltolta a kezemet:

- Legalább húszszor mondtam már az úton, hogy nem vagyok dohányos.

Jött Budafok.

Mielőtt leugrottunk volna, Balogh még odafordult a kísérőnkhez:

- Legalább a nevét mondja meg, hogy ha lehet, visszaszolgálhassuk elvtárs úrnak a szíves-séget!

A nagykezű famunkás legyintett:

- Mit koptassam a szám? Még elbeszélnek valahol, csak bajom lenne belőle! - felelte szárazon, aztán elment az ajtótól, eltűnt. A vonat is elindult, ott álltunk a budafoki állomáson, megszabadulva.

Hazacipeltem villamoson a kofferem, aztán elmentem ebédelni a Nemzeti Kaszinóba. Ugyanis a kaszinó nyilvános éttermének a konyhájában a bennfentesek kaphattak bécsi-szeletet, meg paprikáscsirkét, palacsintát, meggyeslepényt, persze rendes kékpénzért. Kint az étteremben tököt, gerslit, kukoricakenyeret ettek az avatatlanok. De hátul, a konyhában, jó világ volt. Ragyogóan meg volt terítve a hosszú konyhaasztalra. Ott lobogtak a közelben a tűzhelyek, sisteregtek a tepsik. Kedvessy úr, a tulajdonos, hófehér szakácssapkában járt-kelt intim vendégei között. Aznap éppen Németh Juliska ebédelte ott Barabás Lóránttal, meg az elegáns László Jóskával együtt. Ebéd után elmentünk a Fiume-kávéházba, ahol babkávét és tejszínhabot lehetett kapni titokban. Végül fölmerészkedtem az Otthonba. Hallgattam, mit beszélnek a kollégáim. Megtudtam, hogy a román támadás, amely röviddel előbb indult meg a felső Tiszánál, rohamosan terjed délfelé. A katonai szakértők arról suttoztak, hogy Szolnok, az egész Tisza-vonallal együtt aligha lesz tartható a rendes, szervezett hadsereggel szemben. A nagy változás előszele éreztetni is kezdte hatását. A polgáribb színezetű újságírók kacér pillantásokat kaptak néhány kartársuktól. Viszont el kell ismerni, hogy akadt sok hajlíthatatlan jellem is, akik idegesen, de elszántan várták a bekövetkezőket. Általában nem volt nagy fölfordulás. A többség békésen lórumozott az asztaloknál és itta azt a keserves műkávét, amelynek még az emlékétől is égfelé áll a fejemen a haj.

*

Úgy is történt, ahogy a szakértők susogták. A vörös hadsereg összeomlott, jött a román megszállás, idegenszerű trombitajeleivel, a sebes tempóban marsoló szuronyos őrzérekkel. Én akkoriban a Ritzben laktam, ahova az örült nagyravágyásnak egy képzelődő pillanatában költöztem be. A Ritz volt abban az időben Budapest szíve, az élet középpontja. Ott laktak a villámgyorsan megérkező antantmissziók vezetői. Emlékszem a karneolból faragott Gorton tábornokra, fekete selyemszalagos monoklijával. Hiába, az angolok a legelegánsabbak, mellettük minden más katonai parádé naívság. A hotel halljában hemzsegték a legkövőbb síberek és lánckereskedők. Igazi börböris, hamukék, rezedazöld, rózsadohányos s kurtapipás antantélet hullámozott a Mária Valéria-utcában. Hidegre fordult az idő, felbukkant Becker Bébi kis autója, párducbőr takaróval a hűtőjén. Kivirágzott a szomszédban a Gresham-bár Steed ezredes aranyrojtjainak protektorátusa alatt. Divatba jött a jazz, az amerikai ital. És tőzsde nélkül is emelkedni kezdtek a magánforgalomban az értékpapírok árfolyamai.

De én nem sokat tapasztalhattam az újrapezdülő életből. Spanyolos lettem és Sulczer doktor, akinek érkezését mindig úgy vártam a láz meleg függönyei között, mint az angyali látogatásokat, beszállított a Jendrassik-klinikára. A klinika teli volt a járvány miatt. Fehér, vászon spanyolfalakkal csináltak nekem valami különszobafélécskét az egyik nagyteremben. Átkozottul sokáig feküdtem, sőt állítólag majdnem meghaltam, amitől abszolúte nem borzong utólag sem a hátam, azóta már Isten tudja, milyen érdekes dolgokon mentem volna keresztül, ha csakugyan meg találtam volna halni.

A betegség nyomasztó unalmából, mint az oázisokra, úgy emlékszem vissza Jendrassik tanár látogatásaira. Büszke vagyok rá, hogy néhányszor sikerült ott tartanom ágyam mellett a hivatalos orvosi viziten túl, két-három perces privát diskurálásra is. A betegségem alatt

történt, hogy Nádas Sándor meglátogatott. Csak a terem ajtajáig jött, onnan vetett egy pillantást messzi kalickám felé. Hozott egy üveg otthoni szilvakompótot, aminek az ízére most is emlékszem. Engem nem igen kényeztettek, addig pláne kevés gyöngédségben volt részem, úgyhogy a dolog rendkívül meghatott. Tudom, milyen nehéz úgy beteget látogatni. Hát én nem is akarom ezt a szilvakompótot elfelejteni. És ha néha vérmes pillanatok merültek föl kettőnk között, mindig igyekeztem annak a befőttnék az édességét idézni a nyelvemen, hogy a vonzalmam ne veszítse el meleg zamatát.

*

Minden propagandaszín, legyen az akár fehér, fekete, akár vörös, szörnyű módon unalmassá válik idővel. Én is torkig voltam már Pest közelmúltjának egész politikai légkörével és szóvilágával, amikor egy éjszaka (éppen haza igyekeztem az Otthonból a Ritzbe) ismerős trombitaszót hallottam a Múzeum-körút sarkán. Megálltam. A trombitajelek elhallgattak, de sűrű patkócsattogás közeledett a Kálvin-tér felől. És egyszerre csak föltűnt a rosszulvilágított utcán egy lovascsapat. Huszárok voltak, vegyes ruhában, vegyes fegyverekkel, hiszen nem is lehet más az, olyan sereg, amelyet jóformán pénz nélkül, egyik napról a másikra kellett megszervezni. De ezen a vegyes csapaton vidáman virított a honvédhuszárok piros nadrágja, fehér mentepréme, a legények hátán ismerős tempóval keresztbekötve a karabély. Istenem, éppen elég katonát láthattunk az utolsó esztendőben. De ez egészen más volt. Annyi viszontagságos hónap után olyan esemény, amely új történelmi fejezetet jelentett az ország életében. Hiszen az éjszaka félsötétjében a sűrű patkócsattogással menetelő szakasz, egy addig ismeretlen formációnak, a Budapestre vonuló nemzeti hadseregnek egyik első élcsapata volt.

Az ember szinte röstellni bevallani az ilyen érzékenységet. De csakugyan, majdnem sírtam. Másrészt a huszárok ismerős színe, formája, a hetyke tartású legények, a fejük, a fülük, az orruk, ahogy a kantárt odaengedik lazán, ahogy a nyeregtakarót összehajtják, ahogy a csipőjük ring a ló lépésének ritmusára, olyan üde és vidám érzést keltett a szájamban, mintha friss őszibarackba haraptam volna.

A néma áhitattal bámuló csődületben egy ismerős pincér izgalmaskodott mellettem:

- Nem tudnak egy biciklit szerezni? Előrerohannék vele! Fölverném a házakat! Úgy illik, hogy kivilágított ablakok várják mindenfelé ezeket a huszárokat.

Sok olyan történelmi helyzetről olvastam, amely hasonlított a mienkhez. El voltam tehát készülve rá, hogy a restauráció nem fog fájdalom nélkül végbemenni. Emberi sorsunkhoz tartozik hozzá, hogy a politikai dekorációk viharos kicserélődése közben sok egzisztencia pusztul el. És idő kell, amíg létrejön az a türelmesebb légkör, amelyben képtelenséggé válik sok olyan erőszakosság, amelyek szinte jellemezték a változás első szakaszát.

Mondom, sok mindenre el voltam készülve, de arra nem, hogy 1919 őszének hónapjaiban üldözöttnek lássam apámat. Mert azzá vált, annyira, hogy a kenyérkereső lehetőségei is megsemmisültek.

Komplikált dolgok ezek. Nem lehet miattuk senkit és semmit okolni. Nem is volt semmi tárgyi oka ennek a szerencsétlenségnek. Talán csak az lehetett a baj, hogy apám nagy ember volt. Túlságosan »meglátszott« abban az időben, amelynek fölszabadult szenvedélyei cél-táblának való figurákat kerestek maguknak.

Szegény, meghalt már. Nincs szüksége rá, hogy igazolják. De a portréjához tartozik, hogy elmondjam, mennyire magyar volt. Az ilyesmi nemcsak a származástól, a születés helyétől függ, hanem az ízléstől is. Születhetett valaki az Alföld közepén és olyan lélek nő föl benne, amelynek ez az ország kevés és idegen. De apámnak mindene volt Magyarország, mindazzal, ami benne előfordul. Olyan volt az ízlése és az igénye, hogy imádta a magyar tájakat, a

magyar ízeket, a nemzet minden osztályát, a parasztját éppen úgy, mint az uraságait. Nem is tudott másképp, csak magyarul és író volt, hát ha minden mást tagadnak is, azt csak be kell ismerni, hogy az érdekének valamennyi szála annyira idekötötte, mint ahogy a kecskeméti gyümölcsstenyészőnek fontos, hogy jó idő legyen a határa fölött. Emlékszem rá, milyen sóvár honvágygal jött haza ritka külföldi útjairól, hogy törte meg az ebédnél a kenyerét: végre magyar búzából csinált kenyér! Hogy tudott beszélni mindenről, ami magyar. Egerről, ahol született, az egi templomok harangjairól, a kömlői lányok szépségéről, a magyar úr kemény eleganciájáról. Úgy ette a szalonnát, mint a magyar paraszt, bicskával, lassan, utánaszelve tempósan a kenyérből. Meg is vagyok győződve róla, hogy nem volt az életében sem nő, sem barát, a gyerekeit nem szerette közletről sem úgy, mint azt a millió részből álló valamit, amelyet »magyarság«-nak neveznek. Kritikája sem volt ezzel a fogalommal szemben. A pártjára állt, a saját maga vérsége ellen. Olvassák csak el a »Dadát«-t. Imádatában elment a legszélsőbb határig. Minden cikke csak erre tendált. Osztrák huszártábornoki díszében fölkutatta Fejérváry Géza báró pompás, magyar személyiségét és még ma is emlékszem egy briliáns írására, amelyben diadaltól ragyogva veri agyon Heves görögdinnyéjével az ananászt.

És éppen itt érte támadás, ok nélkül és kivédhetetlenül, mint ahogy valakit megver az eső... Hiszen az élet olyan rettentő, pokoli zűrzavarában annyiszor állít szembe barátot a baráttal. Honnan tudhatták azok, akik bántották, hogy kit bántanak? Nem mehetett oda mindenkire, hogy megmutassa a lelkét és felolvassa az írásait, mint ahogy az ügynökök viszik magukkal a mintakollekciójukat.

Más talán föllázadt volna a helyében, ő szegény, csak összetört és kétségbeesett keresztjének súlya alatt, amely méreteiben szinte hozzáért Lear tragédiájához.

Emlékszem, egyszer az Otthon nagytermében diskuráltam valakivel az ajtónál. Jött kívülről az apám. Még nem láttam, ő sem láthatott engem. Csak a hangját hallottam, ahogy a pincért megkérdi;

- Nem volt még itt a *keresztény* fiam?

Elámultam a csodálkozástól: hát így hív a hátam mögött... És ami annyi esztendőn keresztül nem jutott eszembe, most ismét fölmerült bennem éles kérdésével, mi vagyok valóban, zsidó, keresztény?

Hiszen keresztény voltam. Keresztényibb ölből nem is jöhetett volna valaki a világra nálam. Nagyanyám szilajul protestánsnak nevelt, konfirmáltam, gyermekéveim minden emléke a legmagyarabb hit földjén találja gyökereit. De itt van az apám, akivel éppen úgy összefüggök, mint anyámmal. Akinek a szemem köszönhetem, a képzeletem erejét. Elhagyjam? Döntsek magamban úgy, hogy keresztény vagyok? Fogadjam el mindazokat az előnyöket, amelyek azzal járnak, ha az ember a többségi táborhoz tartozik? Ej! Azt hiszem, nem lett volna bennem egy csöppnyi anyám karakteréből, ha úgy határozok akkor, hogy meg kell tagadnom sorsom veszélyesebb felét.

Nekitámaszkodtam az ajtó mellett a falnak, a kártyázó, füstben és lármában úszó kaszinói teremben. Behúnytam a szemem és fölidéztem magamban anyám arcát, amint megszoktam, hogy minden nehéz pillanatomban hozzáforduljak. Jóságos szellem ő. Nem váratott magára, megjelent azonnal előttem nemesen sovány arca, barna hajának ősz csíkjával. Lestem finom kezének mozdulatát, merre utasít? Milyen áldás, hogy amikor csak tetszik, így szembenézhetek vele, elmúlása után is. Minek köszönhetem? Gondolom, apámnak. Tőle örököltem a fantáziának érzékeny tükrét, amelyben mindig megjelentethetem azt az arcot, amelyet a világon a legjobban szerettem. Milyen furcsa. Csaknem világosan hallottam akkor anyám hangját, minden gyöngéd árnyalatával:

- Most egy kicsit hosszabb pórázra bocsátkok, fiam. Nem bánom, hanyagolj el egy darab időre. Állj oda egészen apád mellé. Szüksége van rád... Egy kicsit eltűnök, fiam. Nem baj! Majd előkerülök újra. Visszakövetlek magamnak, ha rend lesz, vagy úgy fordulnak a dolgok, hogy bennünket fognak üldözni!

Mindez így történt. Azaz ilyenformán. Nem vagyok elég jó író hozzá, hogy egész mélységét és szorongatottságát vissza tudjam adni annak a percnak. És mégis semmi sem lett belőle. Apám belépett az ajtón, meglátott, felém jött. Köszöntünk egymásnak. Szerettem volna valamit tenni, vagy mondani, ami kifejezhetné előtte bensőm. De a nyelvem nem volt felvágva, az eszem nem működött. Nem tudtam kitalálni mást, mint azt a csacsiságot, hogy kártyázni hívtam apámat:

- Jöjjön, apa, játszunk hat parti dardlit.

De ő, szegény, még ennek is örült. Tréfásan kikötötte, hogy előre be kell tenni minden partira a pénzt. Kártyát hozattunk, leültünk egymással szemben. Már nagyon sovány volt, zilált. Szívszorongva néztem, milyen elhanyagolt. A mellénye csupa hamu, a nyakkendője kopott, a könyökén kifeselve a kabát ujjja. Úgy játszottam vele, ahogy az öreg Dungyerszkyné játszott velem annakidején. Ha négy felsőm jött, lenyeltem. Eldobáltam a kvintjeimet. Nyerjen. Boldog voltam, milyen diadalmas nevetéssel húzza ki a pénzt, hogy írja föl a partit sugárzó győzelemérzéssel. Hanem ez csak rövid fölvilágítás volt. Végig sem játsztuk a hat partit. Apám egyszer csak eltolta a kártyát, oldalt fordult a székén, lehajtotta a fejét, mint akin olyan bánat lett úrrá, ami összetöri egész valóját.

Ott ültem előtte némán. Nem mertem szólni. Vigasz, szeretet, együttérzés, mind benneszorult a torkomban, apám roppant fájdalma előtt.

Isten látja lelkem, én küzdöttem. Elkövettem mindent, ami csak telt az erőmtől, hogy leküzdjem az ingerültségét, amelynek villanyos felhői egyre jobban gyűltek a lelkemben. Nem is tudom, hogy miért haragudott meg rám? Miért taszított el magától? Amikor tárgyi okot nem szolgáltatott rá. Belül pedig annyira vele éreztem, amint soha addig az életemben. Ha apámat normális mértékkel lehetne mérni, azt gondolnám, ami végre is emberi dolog, hogy életének mélypontján sértették szép ruháim, amelyeket kártyán nyert pénzen csináltattam, bosszantották apró magánügyeim sikerei, amelyek olyan természetesek, amikor az ember még benne jár a huszas években. De erről nála szó sem lehetett. Sokkal nagyobb szabású egyéniség volt, sokkal melegebb. Azonkívül természetének minden erejével ifjúságpárti. Nem magának követelte ő az ifjúságot. Nem tudok senkit, aki olyan büszkeséggel tudott volna rezignálni, mint éppen ő. Apám mindenütt szerette az ifjúságot, ahol csak megnyilvánult. Miért ne túrta volna éppen bennem? Hasonlítottam is rá egy kicsit, halványabb és másodosztályúbb kiadásban, ahogy az első teára, ha gyöngébb is, mégis emlékeztet későbbi leöntése.

Hiába kutatok magamban és a régi dolgokban, nem tudok más indokolást találni, minthogy ez megint csak az az apály és dagály volt, amely elmúlt esztendőink során szinte szabályosan váltakozó időben hol közelített hozzám, hol elragadott tőle, olyan erővel, hogy mindig tehetetlen falevélnék éreztem magam hullámain.

Énrajtam nem múlt. Csak ő szakított velem, én napról-napra kétségbeesettebben éreztem hozzátartozásomat. Azelőtt szerettem apám előtt önálló véleményeimet, külön egyéniségemet fitogtatni. Szerettem szembenállani vele, mint a kő, amint elborít és szétporlik rajtam haragjának tajtékzuhataga. De akkoriban lemondtam minden büszkeségről. Az ízlés és tapintat határán túl, szinte nyivákolva próbáltam visszajutni a közelébe. Nem sikerült. Hosszú, alázatos levelet írtam neki. Nem is válaszolt. Biztosan el sem olvasta.

Néhányszor láttam még. Egészen ezüstfehérre őszülve, tatárosan megnőtt szürke bajuszával, elpusztulva és fölmagasodva. Próbáltam úgy állni, hogy ő is meglásson és megszánjon. Elfordította rólam a tekintetét, mint az ótestámentumbeli hajlíthatatlan öregek. Úristen, mi lehetett ez? Csak szerelmesek között szokott ilyen végletekben formálódni az érzés.

Aztán a barátai elvitték Bádenbe, hogy meggyógyítsa legalább a szívét, amelyet a sok altató, a nikotin és a szenvedélyesen keresett izgalmak időnek előtte súlyosan megrongáltak.

Amikor Pista öcsémtől meghallottam, hogy apám elutazott, egyszerre roppant magányosságot éreztem. Akár egy kéthetes kutyakölyök, amelyikről levették a nyakörvet és szabadjára engedtek a zürzavarban. Pedig abban az időben apám már nem jelentett a számomra anyagi támaszt. A kemény gyakorlat végre kifejlesztett bennem valami akrobatikus ügyességet, amely elégnék ígérezett hozzá, hogy fönntarthassam magam az életben.

*

Akrobatai ügyességről beszéltem az imént? Hamar kiderült, hogy mégsem volt elég. Összeomlottam.

Akkoriban nagyon nehéz volt munkából élni. A tőzsde és a spekuláció ontotta a pénzt. És akinek volt valami kapcsolata a spekulációval, betegre kereshette magát. De a munka? A dolgozó tömeg, amely szimpla munkával küzdött a kenyérért, azt hiszem, keservesen meg fogja emlegetni az inflációs időket, amelyekre néhány tízezer ember úgy emlékszik vissza, mint az aranjúezi szép napokra.

Nekem duplán rosszul ment akkor. Az üzlethez nem volt érzékem. És valami fölkaparodott bennem, dolgozni sem tudtam, hogy legalább egy kis romlandó papírkoronát keressek a cikkírás kőkemény fáradságával. Meg voltam babonázva, a kártyaszerencse is elhagyott. És rohamosan belezuhantam abba a kétségbeejtő állapotba, amelyben valakinek nincsen jövedelme, sem pénze, pedig hozzászokott a pazarláshoz.

Jórészt elfelejtettem már kora ifjúságom nyomorszakértelmének trükkjeit. Millió megaláztatás közt éltem a mások kártyázásának hulladékaiból. Még a bátorságom is elveszett, hogy magam hazárdírozzak. Jövő? Ambíció? Nem volt nagyobb perspektívám egy órányi távolságnál, a vacsoránál, a cigarettánál. Spilerek közt, spilerek észjárásának nívójára züllve tengődtem, mialatt még mindig ott laktam a Ritzben, mert nem tudtam kiköltözni, nem volt hozzá pénzem. Szinte röhögnöm kellett, amikor hajnalban lefeküdtem Dunára néző, angol-ampir szobámban, tőzsomszédságában a francia követnek, ahogy letettem fejem a monogramos párnára, eladósodva az épület tetejéig. Egy vas nélkül. Sőt remény nélkül, hogy bárhonnán egy krajcárt csikarjak.

Az olyan finom helyen, mint a Ritz, rendszeren hosszú türelmet mutatnak az adóssal szemben. Ez hozzátartozik a vállalat úri tapintatához. Én azonban nem vártam végig azt a folyamatot, amíg a hitelem végleg kimerül. Még az adósságok gyülekezésének letelején összeszedtem minden erőm, megmondtam nyíltan a hotel direktorának, milyen kalandorizú dolog ott laknom; a pénzem elfogyott és még csak ötletem sincs, honnan fogok új pénzt szerezni?

Az igazgató intelligens ember volt. Még mulattunk is rajta, hogy az élet milyen kósza helyzeteket teremt. Kiköltözködtem. Már újra nem volt, csak egyetlen, kitűnő, angol kofferem, a kofferben egy sötétszürke fresco ruha, hat bécsi selyeming. A többi holmim eladogattam lassanként, amikor az anyagi sorsom rosszrafordult. Följárogatott hozzám néhány barátom, mutogattam a ruháim, a fehérneműim. Akkoriban nagyon nehéz volt angolszövetet, jó inganyagot találni. A gavallér benyúlt a kasznimba, sóváran mondta:

- Szeretnék én is ilyet csináltatni. Mennyibe kerül egy ilyen ruha a szabódnál?

Blazirtan feleltem, hogy már elfelejtettem. Szó szót követett. Néha elzápult, de sokszor sikerült a vásár. És én még évek mulva is találkoztam a Váci-utcán egy-egy hűtlenül eladott, másan sétáló zakómmal, amint szemrehányóan tekintett rám a messzi idegenből.

*

Megpróbáltam Becsbe költözni. Nem sikerült. És egy nyári estén, a vonatról visszaérkezve, úgy álltam a Margitszigeten, hogy nem tudtam, hol hajtom le éjszakára a fejemet? Már nem emlékszem rá pontosan, hogy történt, de tény, hogy ezen a válságos estén költöztem Kárpáti Aurélhoz, aki akkor a szigeti Kis-szállodában lakott. Ma is megmagyarázatlan előttem az ügy legtöbb lelki részlete. Mert a dolog úgy állt, hogy Kárpáti meg én kétségtelenül rokonszenveztünk egymással. De nem hiszem, hogy szó lehetett volna közöttünk valami különösebb, szenvedélyesebb vonzalomról, amely egyé-kíván forrasztani két baráti életet. Megvallom őszintén, nincs a világon három ember, akinek a kedvéért meg tudnám felezni a szobámat. Mindjárt valami csudaszerút is éreztem benne, hogy barátom odaenged a dívánára. Visszapillantva a multra, szeretném, ha az igazság az volna, hogy nem az én helyzetem kétségbeesett agresszivitása, hanem Kárpáti türelme és szívessége intézte ilyen módon a dolgot.

Gyuri bácsi fölvitte a kofferem a tágas szobába, amelynek a falai teli voltak aggatva Boromisza Tibor és Tipary Dezső (mind a ketten ott laktak a Kis-hotelben) bekeretezetlen olajfestményeivel. Karola, egy finom orrú, úriás, fekete szobalány megvetette az ágyam. Újra volt fészkem.

Iparkodtam gyöngéd és hálás lenni. Csaknem úgy igyekeztem magam a barátom alvási idejéhez tartani, mint amikor az apámmal laktam együtt. Emlékszem, ha köhögtem, ijedten dugtam a párna alá a fejemet, hogy föl ne ébresszem.

Aztán észrevettem, hogy Kárpáti türelmesebb, mint szegény »öreg« volt, meg az álma is elég masszív. Erre elvadultam és hajnalban jártam haza. Óvatosan kinyitottam az ajtót, lábujjhegyen settenkedtem a fekvőhelyemhez. Villanyt nem kellett gyújtani. A margitszigeti hajnal opál fénye öntötte el már a művészjellegű szobát. Láttam a világosságban, hogy alszik Kárpáti, nyugodt, sápadt feje a párnán, a keze szabályosan a takarón, hortyogás, szuszogás, mozgolódás nélkül, mintha csak behunyta volna a szemét, hogy jobban gondolkozhassék.

Tudom, hogy az élet milyen hajszál véletlenül múlik. Szinte el sem képzeltem, mi történik velem, hol üthetek tanyát, ha Kárpáti helyett valami izgága, vagy önző természetű emberrel találkozom a kritikus pillanatban. Ezért szünni nem akaró élénkséggel éreztem, mennyire le vagyok kötelezve. Meg is próbáltam, hogy udvaroljak neki, amennyire szerény lehetőségeim megengedték. Nem tudom, emlékszik-e még rá, néhányszor dinnyét, vagy valami másféle gyümölcsöt vittem haza hajnalban, hogy meglepjem vele, mert tudtam, hogy szereti a gyümölcsöt. Nem volt sok, de többre nem tellett és szóval hálálkodni képtelen lettem volna.

Elég hosszú ideig tanyáztunk együtt. Később, amikor valamennyire magamhoztértem pénzügyi ájultságomból: feles alapon. Az én vérem meglehetősen sós, mégsem emlékszem rá, hogy lett volna közöttünk egyetlenegyszer nézeteltérés, vagy bármiféle incidens, ami pedig olyan könnyen származik két különböző életberendezésű ember együttlakásából. Dehát gondosan vigyáztam magamra. És még ma is nagyon jól esne, ha valami módon biztosan megtudhatnám, hogy nem voltam szállásadó barátom terhére.

*

Jött a tél. Kárpáti beköltözött a városba. Én kint maradtam a Szigeten, de a szép nagy szobából átmentem a szálloda legkisebb, legolcsóbb kamrácskájába. Pici volt az a szoba, mint egy egérlyuk. Moszkítóhálós, szimpla ablakkal a Duna jégtorlaszai felé. A rozzant ablakráján befujt a szél. Amikor este hazamentem és levettem a kalapom, a hajam lobogtatta a

szél bent a szobában. Volt egy dühös, kis vaskályhám, amelybe nem lehetett befűteni, mert megsültem volna tőle elevenen, a parányi lyukban. Igaz, hogy nem is fűtöttem. Honnan vettem volna a szemet? Hiszen nem volt sokkal több pénzem, mint kint a fák zuzmarás ágain károgo varjaknak.

Van is ebből az újabb jég-korszakból néhány szükség-találta szabadalmam. Például, ha az ágyban, este olvastam kopasz kis villanykörtém fényénél, a karom nem tarthattam kint, a takaró fölött, megfagyott volna. A paplan alá dugtam tehát a kezem. A párnán ott feküdt arcom mellett a könyv, és amikor az oldal végére értem, mindig a nyelvemmel forgattam tovább a lapot. A hideg miatt rendszeren ruhástól feküdtem le. A paplan alatt vetkeztem, úgy dobáltam ki a takaró alól a földre a nadrágom, a harisnyám. Reggel pedig, valami hasonló öltözés után, átrohantam a fürdőbe, ahová volt ingyen jegyem. Ott csináltam igazi toalettet. Biztosan ismeri mindenki, milyen fényűzéssel van építve a szigeti fürdő. Bazilika. Valóságos templom-hajó mindenik kabin. Császárhoz, püspökhöz, milliomoshoz illik ez a hely. Mulattam is rajta, hogy éppen nekem utalja ki a sors, hogy jég-síromból kikelve, ott öltözzem föl kristálytükrei előtt.

Forogtak az évszakok. Édes, meghitt bohémntanya volt a Kis-szálló, az öreg portásnak, Gyuri bácsinak fejedelmi jogara alatt, aki már Arany János mellett is londinerkedett valaha. Sokáig lakott kint két festő. A tatárkülső Boromisza Tibor, aki olyan volt, mint egy pogány vallás szertartásvezető fiatal papja. Őt ritkán láttam, titokzatosan visszahúzódott mindenki elől. De már Tipary Dezsővel megoszthattam gondjait és ambícióit. Rajta láttam leginkább, milyen borzasztó végzet művészeknek lenni. Mit törődik azzal a fizető polgárság, hogy egy embertársa arra használja minden erejét, mi módon lehetne a legjobban vászonra tenni egy nyári délután világítási hangulatát? És a szívem összefacsarodott, milyen kevés kellene egy művészeknek. Néztam Tipary hosszú, cinóber nyakát, kopaszra borotvált madárfejét, amint, mint valami Chaplin-szerű figura, fölváltva sóvárog egy nagy tubus kremzerveisz, vagy egy szalonnás rántotta után. Kiköltözött Kerpely Jenő hosszú természetének és kosztümhöz való nagy arcának méla melegével. Világhírű volt már, de korántsem független a gondoktól, amelyeket valami gordonkahúrról zengő, mély türelemmel viselt. Neki csak piánói voltak. A felesége, Jojó, volt helyette is izgatott, szép piros szájával, dupla érzékenységű idegrendszerével. - Egyszer egy borzasztó, havas éjszakán, csak a farkasok hiányoztak a tájképből, gyalog mentünk végig a Szigeten Zsolt Bélával. Úgy emlékszem rá, hogy barkochbát játszottunk. És anélkül, hogy tudnám miért, mintha láz lepott volna el, hirtelen olyan heves vonzalmat éreztem iránta, hogy egy pillanatig azt hittem, belőle válik életem legjobb barátja. - Úgy tudom, a Margitszigeten töltötte a mátkaság és a mézeshetek romantikus időszakát Gaál Franciska és Lestyán Sándor. Igen tetszetős pár voltak. Lestyán csinos, ápolt, jóindulatúan könnyelmű fiatalember. Gaál Franciska vöröshajú, kis tündér. Nagyon is jól értettem, hogy milyen szép, milyen ritka opálosfényű bőre, mennyire kedves finom kis arca, amelyet egészen az ember szívéhez visz közel néhány rakoncátlanul elhelyezett szeplőcske. De nekem a külsejénél sokkal jobban tetszett a belseje. Megéreztem, milyen acélos akaraterő, milyen győzelmi ambíció van ebben az izmosan karcsú, kis színésznőben. Jóleső tudat, hogy valaki ennyire ép, amikor ezen a pályán a legtöbb ember hitét és büszkeségét olyan hamar szétrombolja a csalódásokkal teli élet.

A végtelenségig folytathatnám így, ha volna rá helyem, hiszen majdnem mindenkire annyi melegséggel emlékszem vissza, mint egy tágabb családra. Milyen kedves volt például a madárhargon beszélő, kanáriszerű trafikosné, aki azt csipogta, amikor elvette a tíz Drámáért a pénzt: - Köszí szépen! Huberné, a szigorú főszobaasszony. A már említett öreg portás: Helyes Gyuri bácsi, büdös pipájával és aprópénzre megpumpolható szívével, amint kitotyog meleg ágyából kaput nyitni az éjjel érkező lump lakóknak. A fürdőiroda derék tisztviselői, akik fizetésre serkentő hivatalos leveleket írtak a késedelmeknek, de úgy mosolyogtak hozzá,

hogyan az ember szinte érezte: na, nem baj, majd csak elintéződik valahogy a dolog. El is lehetett intézni mindig, majdnem mindent. Az igazgatók közt, akiket különböző politikai érak alatt neveztek ki a Margitsziget élére, nem akadt egy olyan rideg ember sem, aki nem ment volna el a türelem végső határáig azzal a bohémcsapattal szemben, amely olyan szegényen, derülten és felelőtlenül lakott kint, mint egy verébraj.

Kezdett nekem is lassankint földerülni. Akkor meg pláne kisütött a nap, amikor az iroda zöld ajtópárnás igazgatói szentélyét Dombora Árpád foglalta el.

Egész nevén így: dr. ó-bitai Dombora Árpád. Őt már régen ismertem, közös hazánkból, Erdélyből, azután a Tátrából, ahol, mint határrendőralezredes, az egész környék közbiztonsága fölött uralkodott. Energikus ember volt Dombora. Agyafurtan eszes, pompás típusa a székely nemesnek, kissé megszínesítve valami gascognei vér kalandosságával. Szőke, kék-szemű. Ha kell, tüzes, ha muszáj, jéghideg. Kemény az ellenséghez, gyöngéd a jóbaráthoz. Nem kellett neki sokat magyarázkodnom, éles ösztönével tüstént fölfedezte, micsoda helyzetben vagyok és ravasz mosollyal regényt rendelt tőlem, a Margitsziget újonnan kreált propaganda-lapjába, amelyet Krúdy Gyula szerkesztett. Előleget is kaptam, el is kezdtem írni a regényt teljes jóhiszeműséggel, de nem juthattam túl három folytatáson, megszűnt a lap, miután kiderült, hogy túlméretezett reklám a Sziget arányaihoz.

Dombora okos volt, mint a nap. Megtanulhatta viharos életében, mi a kártya, azt is tudhatta, ki vagyok én partnernek? Mégis kiforszírozta az alkalmat, hogy leüljünk pikézni vagy kaszinózni. Persze, a legtöbbször én győztem. Muszáj volt. Nagyon odafigyeltem, nekem az életet jelentette, ami neki csak játék. Tette magát, hogy dühös:

- A fene egye meg a disznódat! - mondta fizetés közben. - Nem is játszom veled ezután soha többet az életben, legföljebb hatszor hetenkint!

Friss volt, fiatalos. Tíz évvel volt idősebb nálam és tíz évvel mutatott fiatalabbat. Nem is hittem el, amikor pár év előtt, egy hétfőn este, valaki azt az ujságot hozta vacsoraasztalunkhoz, hogy meghalt. A torkom összeszorult, egy kicsit én is meghaltam vele, hiszen annyi emlékem fűződött hozzá és amit kevés embernek árult el kemény életében, én ismertem legbensőbb lelkének gyémántértékét.

*

Egyáltalán a Sziget levegője jót tett nekem, írtam lombjainak árnyékában egy nagyon hosszú, szinte regényszerű elbeszélést, amelyet sok viszontagság után a »Társaság« vett meg. A lap akkor fénykorát élte Endrődy Béla szerkesztése alatt. Neki olvastam föl az Otthon elnöki szobájában a novellát. Néha fölnéztem a kézírásból és a szemem találkozott a fiatal szerkesztő elegáns arcának kedves tekintetével. Jólesett, hogy figyel, hogy türelmes. Általában nagyon jólesett, hogy a kéziratot neki adhatom át. Hiszen a novella jóformán első szépirodalmi kísérletem volt, olyannak éreztem, mint egy gyöngye kisgyereket, irtóztam volna antipátikus kézre bízni.

Endrődy zsebbedugta a kézírást. És egy darabka papíron, ott mindjárt, minden teketória nélkül kiutalta a honoráriumot, amely kétszer annyi volt, mint amennyit legvérmesebb képzelődésben remélni mertem.

Így tengtem-lengtem, vacilláltam. Elmúlt a tél, a tavasz. Megint jött a nyár, a Margitsziget gruppjainak buja kivirágzásával.

Találkoztam Pista öcsémrel, aki elujságolta, hogy sokhónapi távollét után, másnap este hazaérkezik az »öreg«. Nem tudom pontosan leírni, amit éreztem. Az apa és fiú viszonyában nem fér el ennek az érzésnek sem a mérete, sem a minősége. Még azt mondhatnám leginkább,

hogy úgy voltam, mint aki vissza készül tapadni saját személyiségének nagyobbik, fontosabbik részéhez, amelytől valami véletlen elszakította.

Megbeszéltem a testvéreimmel, hogy másnap este együtt megyünk ki mind az öten apánk elé a pályaudvarra.

Úgy is volt, ott álltunk a sínek melletti aszfaltnyelven, sorban, amikor a bécsi gyors beérkezett. A testvéreim lesegítették apámat a vagon meredek lépcsőjén. Még soványabb volt, mint amikor elment. A haja tiszta fehér ezüst, a feje reszketett, egész megtört alakja végtelen szenvedésekről beszélt.

Néztem, hogy öleli meg négy fiát. Megpróbáltam én is eléje állni. Rámnézett, a tekintete elsötétedett, elfordította a fejét. Nem volt mit tenni. Látnom kellett két mozdonyfüty között, hogy valami végzetes alakulásban mániává csontosodott benne a harag.

Mintha tüzes bélyeget sütöttek volna az arcomba, úgy álltam a pályaudvari lármában. Nem tudtam, mit tegyek? Hiszen nem volt bűnöm, amiért bocsánatot kérhetnék. Az volt a baj, amilyen vagyok, a külsőm, a bensőm. Nem valami tettemért haragudott, engem magamat nem akart valamiért magához engedni apám.

Borzasztó volt, mintha valakit saját maga tagadna meg. Senki nem tudhatta nálam pontosabban, mit érez, hogy húzza a nehéz átmeneti kabát a vállát, hogy ízlik neki a szivar, amely akkor is ott füstölgött két ujja között. Hiszen én az ő hatalmas személyének második kiadása voltam. Hígabb, gyöngébb, silányabb változatban, de ugyanolyan hússal, bőrrel, vággyal és ízléssel fölruházva, mint apám.

A kocsiszerzés, poggyászszállítás izalmában két öcsém, Pista és Jancsi időt szakított és egy pillanatra visszaszaladt hozzám. Részvétellel néztek rám:

- Nem kell így elkeseredni. Idő kérdése. Holnap vagy holnapután kibékítjük az öreget.

De én már tudtam, hogy ez reménytelen ügy. Nem hánthattam le magamról sajátmagamat. Pedig az volt a baj - amilyen vagyok.

*

Most kínos időszak következett. Apám ugyancsak a Margitszigetre költözött, ahol én laktam. A délutáni tanyája neki is az Otthon volt, mint nekem. Körülbelül ugyanazokkal az emberekkel érintkezett, mint én. Ugyanegy bakkarataszthalhoz ültünk le, megpróbálni a szerencsét.

Eleinte azt hittem, hogy ez a sűrű érintkezés végül mégis csak a békéhez fog vezetni. Aztán ez a reményem is letört. Észrevettem, hogy napról-napra jobban idegesíti apámat a jelenlétem. Nem tudott napirendre térni fölöttem. Foglalkoztattam. Hallottam, hogy mennyit beszél rólam, de valahogy úgy, hogy ne kelljen kimondani a nevemet. »Hogy megy *neki*?« »Dolgozik valahol?« »Egészséges?« »Van szeretője?« »Mondják meg *neki*, hogy nem haragszom, de most már mindig így akarok vele maradni!« Ilyeneket beszélt apám a hátam mögött. Én még hosszú hetekig megpróbálkoztam a messziről való könyörgéssel és minden alkalmat fölhasználtam, hogy néma tekintetemmel ostromoljam apámat. Semmi sem sikerült, illetőleg, minden kísérletem visszafelé sült el. A legtöbbször az történt, hogy apám elment onnan, ahova én megérkeztem. A Szigeten a vendéglői terasz legmesszibb pontját kereste ki attól az asztaltól, ahol én szoktam enni. Ha észrevette, hogy ránézek, szinte elpirult, a feje reszketni kezdett. Be kellett látnom, hogy hiába minden. A szeretetem és könyörgésem jeleivel csak üldözöm apámat. Nem lehet küzdeni szenvedő és fölízgatott fantáziája ellen, amely valami tragikus tévedéssel éppen engem választott ki irtózata tárgyául. Még van is sötétségében valami gyönyörű, hogy éppen engem, aki, az alkatomnál fogva, talán a világon mindenki közül a legerősebben tartoztam hozzá.

Az ember nem tud tartósan kétségbeesett lenni. Bennem is győzött a józanság. Beláttam, az apám iránt érzett, egyre jobban tisztuló szeretet diktálta, hogy az lesz a legjobb, ha nem is mutogatom előtte magamat. Hiszen ha lát, csak fölizgul és elszomorodik. Hát ne lásson. Igen ám, de Pest nagyon kicsiny város. És ennek a kicsiny városnak ugyanazon az erezetén voltam kénytelen mozogni. Fölfogtam, hogy itt nincs más segítség, nem adhatom át neki a területet másképp, mintha elszakítok minden kapcsolatot régi barátságaimmal, megszokott környezetemmel, kialakult szokásaimmal és más városban ütöm föl a sátorfámat. Nem volt könnyű operáció, nagyon belé voltam már építve Budapestbe, amelynek ismerős környékén egy kis vicinális biztonságával töfögött a mozdonyom. De mégis alá kellett vetnem magam a műtétnek, ezt követelte a becsület és a gyöngédség, amelyet apám iránt éreztem.

Gondolkozni kezdtem, hová menjek? És a sok idegen hely közt egyszerre fölsugárzott Erdély és Kolozsvár. Ott sem volt már élő kapcsolatom, hasznos ismeretségem. De legalább tudtam, hogy merre van. És emlékeztem levegőjének ízére. Elhatároztam, hogy kivándorolok Budapestről, »haza«, Kolozsvárra. És a döntés után elfogott az a sóvárgás és bizsergés, amely ösztönszerűen lép föl a szerencsés ötletek kíséretében.

Három derék barátom (Dombora, Halmos Robi és Leveleki László) összeadta azt az útravalót, amely a vállalkozás kezdetéhez szükséges. Bepakoltam nemes patinát szerzett angol kofferembe. Útlevelet szereztem. És 1922 őszének egy gyönyörű napján fölültem a kolozsvári gyorsra, hogy békét szerezzek apámnak és új életet sajátmagamnak.

*

Akkor még órákat kellett a határokon vesztegelni, (szinte fizikai zökkenést éreztem Bihar-keresztes után, a semleges földszávon, amikor elhagytam Magyarország területét). Késő este érkezett meg a vonat Kolozsvárra. De azért látni lehetett már a Ferdinánd-úton, mennyire megnőtt a város. Tízszeres forgalom, mint régen. Zsivaly. Rikkancsok, akik a román ujságok neveit kiáltozták. Sűrű, kivilágított boltok azon az útvonalon, ahol azelőtt híre-hamva sem volt semmiféle üzletnek.

Mindig első dolgom, hogy kipróbáljam a trafikot, ha új országba érkezem. Meg is állítottam a konflist, amelyen ismeretlen célom felé dőcögtem, hogy cigarettát vegyek egy utcai bódében. A bódében egy kövér öregasszony kuksolt, aki a régi, erdélyi nyájassággal tájékoztatott a román dohányjövedék világában. Vásároltam egy skatulya cavallát, meg egy skatulya regált. Rágyujtottam. Szippantottam egy mélyet az új füstből és körülnéztem az utcán. Egy bádogosbolt volt ott a közelben, kifestve a cégérre »tinichigiu«. Ez hát a bádogos, oda is volt írva a »tinichigiu« alá, magyarul: bádogos. A trafik, olvastam a bódén, »tutungeria«. Tutun - dohány. Nem is rossz, gondoltam, van valami ínycsiklandó fantázia a szóban. Mindenesetre kedvesebb, mint a német tabak = trafik, az offenzív kétfejű sassal a két szó között.

A bódé fala tele volt ragasztva plakáttal. Egymás mellett a magyar színház és a román színház színlapja. Megnéztem mind a kettőt. A román színházban a Carment adták aznap este, a magyarban a Toscát játszották. Két opera egy nap!? A tiszteletem egyszerre óriásira nőtt Kolozsvár iránt. Szinte a kalapom levettem a meghatottságtól. Hiszen ez olyan hely, ahol talán megélhet az ember, aki valami irodalomfélével szeretné megkeresni a kenyerét.

Nem is csalódtam. Fejlett publicisztikai élet pezsgett akkoriban Kolozsvárott. A Newyorkban olyan hangulat, mint egy pesti irodalmi kávéházban. Mindjárt az első este találkoztam Ignotussal, aki akkor a »Keleti Ujság«-nak volt szellemi vezére és főmunkatársa. Ignotus nagyon kedvesen bánt velem. Ott, a kávéházi márványasztalnál megmagyarázta, hogy miféle erők állanak az ujságja hátamögött és érdeklődött, mi szél vitt Erdélybe? Őszintén megmondtam, hogy kenyeret szeretnék keresni. Egy pillanatig gondolkozott, mert nem volt a szavával játszó ember. Aztán olyan melegen mondta, hogy ezt már biztosan az apám

számlájára kell írnom: keressem föl másnap a redakcióban. Nem ígérhet semmi biztosat, de azt megígéri, hogy mindent el fog követni az érdekemben.

Rendkívül jól esett, ami történt. De nem került sor rá, hogy a szívességét igénybe vegyem. Mert másnap délelőtt már határozott és igen tisztességes ajánlatot kaptam az »Ellenzék«-től, amely Erdély magyarságának másik, erősen fejlődő orgánuma volt, konzervatív ujság, körülbelül olyan színezetű a hangjában, mint a Budapesti Hírlap.

A lap szentegyházutcai kiadóhivatalában, egy tejüvegajtajú kis boxban, beszéltek meg a szerződés föltételeit Grois Lászlóval, a lap főszerkesztőjével. Grois elegánsan nagyorrú, sovány fiatal férfi volt. Volt benne valami forsytei önérzet és választékosság. Látszott rajta, olyan ember, aki szeret tárgyalni és a világ dolgai között rendkívül fontosnak tartja a gentlemanség formaságait.

A megegyezés anyagi része simán ment, vita nélkül. De egyszerre csak Grois a következő furcsa mondattal lepett meg:

- Figyelmeztetnem kell a szerkesztő urat, hogy itt Erdélyben, különösen a mi lapunknál, a jellem csaknem olyan fontos, mint a szorgalom és a tehetség.

Pillanatig sem gondolkoztam rajta, hogy mit jelenthet ez a titokzatos perspektívákat ébresztő mondat. De nagyon tetszett a dolog. Romantikus színt adott az állásomnak és sokáig tartott, hogy bizsergő izgalommal vártam, mikor jön el már végre az alkalom, amelyben szükség lesz a jellememre is, nemcsak a szorgalmamra.

Az »Ellenzék«-et akkoriban dr. Balogh Artúr egyetemi tanár szerkesztette. A professzor borotvált profiljának élességével, szótlán, száraz eleganciájában egészen az angol férfi hatását keltette. Nagyon meg kellett nézni, hogy az ember észrevegye néhány apró gesztusán, hamar megfékezett mosolyán egyéniségének magyarabban meleg árnyalatait. Egészben véve szeretetreméltó ember volt, aminthogy az egész szerkesztőség csupa szeretetreméltó és erősen a gentlemanség felé sóvárgó alkalmi ujságíróból állott. Sarzsiban mindjárt Balogh után következett dr. Szegő Imre ügyvéd, Peielle Ernő, egy ragyogóan feketeszemű, pirosszájú és fessbajuszú szépfüű, aki a rendőri riportot csinálta, holott nem sok idővel előbb még dragonyostiszt uniformisban sétált a Fő-téren. Nagy György, a konok becsületnek kissé merev és fájdalmas ábrája, Pálos István, egy szőke lurkó, aki a kisebbségi egyházak ügykörét látta el. A voluntőrünk Végh József volt, a bölcs unitárius püspöknek, Ferenc Józsefnek az unokája, félig még gimnazista, a csikónövekedés vonzó korában. És végül ott voltam én, egyelőre meg nem határozott munkakörrel, a gyanakvó figyelem mikroszkópja alatt, szívemben azzal a szilárd elhatározással, hogy meg fogok felelni minden követelménynek, mert ott akarok maradni Kolozsvárott, amelyet most újra visszaszerettem, talán még nagyobb erővel, mint első kirándulásom alatt.

Csakugyan, majdnem mindenkit szerettem egész környezetemben. Senki nem volt az ebédutáni fekete hosszú ujságíróasztalánál a kávéházban, akiben ne éreztem volna valami értéket. Az intelligens emigránsok, a szenvedélyes sovíniszták, a passzív művészek, mind beleültetve és átnevelve Erdély termékeny földjébe, nagy optimizmus képét mutatták. Az egész ország-rész magyarsága akkor fogott hozzá, hogy megteremtse külön irodalmát és művészetét. Mindennapra jutott egy folyóiratalapítási terv, egy képtárlat. Mély barátságok születtek. Váratlanul kiderült papokról és tanárokról, milyen született zsenijük van az íráshoz.

Olcsóság volt és bőség. Nem volt kicsinyállású zszurnaliszta, aki el ne mehetett volna az ön-ápolásnak addig a határáig, hogy az »Ideál«-ban maniküröztesse meg a körmét. Valaki írt egy könyvet? Jó üzlet volt kiadni. Ott ült a kávéházban egy csomó bankvezér, meg lehetett szólítani akármelyiket, készségesen vette elő a ceruzáját és előjegyzett a legdrágább példányra, félbörkötésben, egyenesen az ő nevére nyomtatott etikettel.

A magyar nyelv. Erdély roppant komolyan vette ezt a két szót akkoriban. A bonton-hoz tartozott a Magyar Színházba járni. Tele volt a színház? Együtt járt ezzel, hogy jó is volt tehát. Aminthogy a nagy példányszámú ujságok is soha nem képzelt színvonalra emelkedtek. És az erdélyi ujságírók szervezete, az egészséges anyagi alapon kifejlődve, példátlan erő és becsület értékét jelentette.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy ez a bőség és föllendülés olyan volt, mint valami szüreti mulatság. Éppen az volt benne a szép, hogy a magyar kisebbség minden kulturális és gazdasági megmozdulása fölött valami tiszta komolyság lebegett. Méhmunka folyt, mézgyűjtés, a szükség időszakára, amely nemsokára el is érkezett egész Európa gazdasági krízisének nagy apályával, amelyben minden összeomlott, ami nem volt nagyon jól megalapozva.

Hanem ez későbbi dolog és túl is haladja ennek a kis emléksorozatnak a kereteit. Ami ide tartozik, nem lehet több annál a benső vallomásnál, hogy nagyon jól éreztem magam és olyan erővel próbáltam odatapadni Kolozsvár talajához, mint az osztriga egy kellemes szikla oldalára.

Kezdett valami önérzefélém támadni, valami határozott érzésem, hogy jogom van a világon egy kis helyre, ahol megvethetem a lábam. Alig mult el nap valami kellemes meglepetés nélkül: váratlanul fölemelték a fizetésem, nyertem a kártyán, egy nő szépen visszanezett az utcán, megszólalt a telefon, vacsorára hívtak valahová, fölvettek a kaszinóba. Nem tudom, lehet, hogy csak az én olcsó természetem teszi, de őszintén bevallom, hogy nekem sok örömet okoztak a társadalmi boldogulás apró jelei. Sőt, nemcsak a szellemi erőtér, hanem az anyagi valóság is, amely e dolog mögött olyan reálistan állt: a pompás ebédek és vacsorák végtelen sora.

Úristen! Micsoda örmény ebédeket ettem végig Beteg Lacinál, hogy nem lehetett utána fölállani, az ember szinte félájultan ült az asztalnál, a feketekávé gyilkos enyhítésére várva. Milyenek voltak Poór Lilinek, a színház drámai hősnőjének vasárnapi lakomái, amelyeket a »sorsüldözötteknek« adott. Hogy szállta meg az agyamat a töltött gomba és a kacsapárja, alig volt erőm a pamlagig mászni, ahova ledőltem, mint egy meggyilkolt cethal, amíg a társaság edzettebb része ébren maradt a büszke háziasszony körül ramslizni. És nemcsak ezen a két helyen, mindenütt, ahova mentem, Erdély ízeinek zuhataga ömlött. Tárkony és gyömbér, dupla tejfel, havasi málna, buzsenyica és szamosujvári kolbász. Erdély százféle, pompás almája. Keserű gomba, palacsinta ordával töltve és alul az étlapon, a tészták között, levante édességei, dulcsásza és borban főtt kompót, amelyre olyan istenien esett a cukor nélkül főtt, sűrű, török fekete.

Gondolom, milyen nevetséges lehetek ezzel az ételrajongással. De ha egyszer ez az igazság. Egy kicsit kikoplalt, karcsú fiú voltam, amikor lementem Kolozsvárra. Szerencsés napokon volt valami kitüntetés abban, ahogy a nők megnéztek. És tizenöt kilót híztam odalent. Jóformán kidagadtam az emberi formámból. De istenúgyse nem bánom. Kaptam valami derék ólmot, jobban meg tudok állani a lábamon és úgy érzem magam, mint egy lokomotív, amelyet örökre befűtöttek Erdély fűszereivel.

A munkám olyan természetű volt, hogy meg kellett ismernem Erdély társadalmának minden rétegét. A kültelkekre jártam, nyomorriportot csináltam, láttam azokat az elesett embereket, akik gödrökben laknak és szeméthulladékon élnek. Színházi kritikát írtam, megtanultam, milyen nehéz anyagi eszközök és általában egzisztenciális nyugalom nélkül színházat csinálni. Elküldtek árvizekhez, hogy beszámolót írjak a katasztrófáról. Egyben egyházi riporter is voltam. Följártam az erdélyi nagy magyar egyházak kancelláriáiba. Tapasztalhattam, milyen erőteljes, a nép, az egész mai világ életével szorosan összefüggő szervezetség van a templomok látható homlokzata mögött. Találkoztam püspökökkel, prelátusokkal, kanonokokkal és esperesekkel, akik a maguk helyén olyanok, mint a hadvezérek vagy a bankelnökök. Ott ülnek

reverendásan az íróasztalaik mellett, nehéz pénzügyi problémákat kell megoldaniok, nagy közösségek végtelen fontosságú terheit viselik vállaikon, hátul és névtelenül, őrizői és harcosai a hit régi aranykincseinek.

Nem lehettem olyan vakmacska, hogy ne vegyem észre, mint kapcsolódik össze minden, valami végtelen láncba, egyház és árvíz, pénz és politika, mennyire függ a színházi segéd-karmester fizetése Kolozsváron egy tőle ötszáz mérföldre élő államférfiú röpke ötletétől.

Laktam özvegyeknél, kereskedőknél és kishivatalnokoknál. Majd hosszú vándorlás után összeköltöztem Kuncz Aladárral, a Farkas-utcai református kollégium egyik tanári házába, talán ugyanabba a lakásba, amelyet egykor Gyulai Pál foglalt el. A református tanárt, aki kiadta nekünk udvarra néző, árnyas szobáját, Nagy Jenőnek hívták. Kemény, magas, szőke férfi volt. Valóban feje a családjának. Szívós és irgalmatlanul szigorú. Sokáig kellett a szemébe nézni, hogy az ember észrevegye tekintetének mélyén masszív jóságát. Nagyon szerettem a tanárt, egész családjával együtt. A feleségét, akiben annyi gyöngéd emberség volt és türelem. Jólesett nézni, hogy pillant a gyermekeire, hogy teszi a tányérjukra az ételt. Szinte rösteltem magam családi melegük körében magános terméketlenségem miatt. Azt hiszem, az asszony enyedi lány volt. A testvére, Áprily Lajosnak, a költőnek a felesége. (Áprily azóta Pestre költözött és - elhallgatott. Megfoghatatlan, hogy miért? Ebbe nem lenne szabad belenyugodni. Az ilyen tehetséges embert, ha másképpen nem megy, kínozni kellene, hogy verseket írjon.) Voltam is egyszer náluk Nagyenyeden, a Bethlen-kollégium évváró bálján. Csak egy napig voltam ott, jóformán csak a báli éjszakán. De soha nem fogom elfelejteni a virágos dombjai közé bújó városka szőlőillatát. A meghitt szegénység kereteibe foglalt emberek derűjét és a bálon táncoló tisztabőrű leányok kristály mosolyát.

Az árnyas szobában, ahol együtt laktunk Dadival, - ez volt Kuncz Aladár becézőneve - egyetlen nagy szekrényben tartottuk a holminkat. Ez a közösség sokszor elkeseredett vitákra vezetett. Zsebrevágtam az utolsó tiszta zsebkendőjét, kilyukasztottam a harisnyáit, felkötöttem a kravátlíjait. Ő meg ugyanezt tette velem. Valami ördög lakott bennünk, mindegyikünk a másik holmiját szerette viselni. Nem is tudom már, hogyan bírtuk ki annyi ideig együtt, hiszen örökösen veszekedtünk. Nem is veszekedés volt már az, valósággal gyilkoltuk egymást. Intrikáltunk egymás ellen. Sokszor olyan sértéseket vágtunk egymás arcába, hogy egy csiga dühbe jönne tőle. És mégis elválaszthatatlanok voltunk természetünknek valami kikutathatatlan sajátossága miatt. Én egyszer mondtam magamban, biztosan ő is egyszer elhatározta, hogy: »nahát, elég volt ebből az alakból.« De ahogy egymásra néztünk, muszáj volt nevetni. A nyakán volt a nyakkendőm, a nyakamon volt a nyakkendője. Gyógyíthatatlanul össze voltunk keveredve, kémiai művelet kellett volna, ami elválasszon bennünket egymástól. Emlékszem rá, hogy egyszer majdnem összeverekedtünk, úgy nézett ki a dolog, hogy ez már egész életre szóló szakítás. Holott egy óra múlva aláírtam a váltóját, ő meg jótállt értem a szabójánál. Ha valahová odaszokott az egyikünk, odaszokott a másik is. Ha nekem megtetszett egy lány, neki is rögtön megtetszett, örökösen marakodtunk és rivalizáltunk. De mit ért a béke egymás nélkül, udvarolni sem tudtunk jóízűen, ha nem volt ott a »másik«, fenyegető és serkentő árnyéknak. Határozottan éreztem, hogy valamiért irigykedik rám. De én is csak így voltam vele. Irigyeltem rendkívüli, személyes varázsa miatt. Nem ismertem férfit, akiben annyi báj lett volna, mint benne. Még most is elfog a méreg, ha visszaemlékezem rá - majdnem mindig legyőzött és elhomályosított. Egyszer elvittem egy kedves familiához, ahol nekem régi, pelyhes, baráti fézskem volt. Elvittem, hogy bemutassam, amire persze rögtön kitért. Státszvizitre mentünk, délben egykor. Engem hazaengedtek, de őt ott-tartották ebédre. Ott ebédelt és már az ebéd alatt olyan mélyen befúrta magát mindenki szívébe, hogy amikor észrevették, hogy álmos, lefektették a szalondívánra, aludjon egyet. Nyár volt, meleg volt, fürdőt csináltak neki, hűsítse le a tuss. Fürdött, tussolt, uzsonnázott, elnyerte kártyán mindenki

pénzét, összetegeződött az egész családdal. Amikor este visszamentem vacsorázni, már ő volt a régibb barát, én az idegen, odaterítették neki az én helyemre a háziasszony jobboldalán.

Nem tagadom, sokszor fájt, amit velem csinált, de hát biztosan ezerszer megszúrta én is. És rá kellett jönnöm, hogy igazi, nagy bajban mindig számíthatok rá, majdnem jobban, okosabban és hűségesebben, mint sajátmagamra.

Végül pedig, amikor beteg lett, nem hiszem, hogy valaki nálam égőbb sóvárgással vágyott volna rá, hogy meggyógyuljon. Nem tudtam, mihez fogjak nélküle? A kezem-lábam volt, megszoktam, hogy rajta mérjem az örömeimet és bánataimat. És mikor meghalt, szép, nagy könyvének, a Fekete kolostornak megszületése óráiban, szinte nem is hittem, hogy ami történt, valóság. A temetésén sem akartam belenyugodni, hogy ez így lesz már ezután, mindig - nélküle. Nem mulik el nap, hogy föl nem idézném magamban vonzó alakját. Még mindig nálam van egy zöldpettyes nyakkendője, amelyet valósággal elloptam tőle. És ha ritka, áhítatos alkalmakkor felkötöm ezt a nyakkendőt, szinte fizikai ingert érzek, hogy meghaljak. Végre is nem mehetek utána másképp. Nem baj, ha meghaltam, csakugyan megkeresem, akár-hova lett, biztosan lesz egy dívánja, amire lefekszem és, mint annyi éven át, újra hallom alvó lélegzetét.

Kunczcal egyszerre lettünk belső barátai az Óváry-háznak. Ennek a háznak legendás híre volt Kolozsváron. Ahányszor elmentem a Monostori-úton rácsos kapuja előtt, amelyen keresztül látszottak mély kertjének ápolt bokrai, mindig nagy kíváncsiság fogott el: milyen lehet belül? Annyit hallottam róla. Ismertem látásból a ház urát, akit messziről valami jókedvű herkulusnak néztem. És tudtam a ház asszonyáról, hogy a leánya a régi kolozsvári egyetem egyik legnagyobb hírű orvosprofesszorának. Ennek a háznak minden vendégén volt valami próba. A nemességnek, a műveltségnek, a tehetségnek vagy legalább a furcsaságnak valami megkülönböztető jegye. Nem is tagadom, hogy nyomasztó lámpalázat éreztem azon az estén, amikor először voltam meghíva ennek a háznak a szalonjába. De ez a lámpaláz nagyon is hamar elmúlt. Mintha mindenütt selyemhez érnék, amerre fordulok, úgy voltam ott az első viziten, nem is a magam jóvoltából, hanem inkább véletlenül, aminthogy az ember életét majdnem mindig véletlenek intézik.

Persze most már könnyű beszélni, a ház, az elmúlt tíz év alatt lakóival, rokonságával és barátjaival együtt életem gerince lett. Akármennyit kószálok összevissza, ha megkérdezik, hol vagyok otthon, a Monostori-úti ház kerti szobája jelenik meg előttem, vadszőlős ablakával a rózsagrup fölött. De csakugyan úgy volt, hogy már az első estén éreztem, amikor a ház ura kibocsátott a kapun és a rácson át kezét fogtunk - még végtelen sokszor fogok végigmenni ezen az úton.

Hanem ezek mind későbbi dolgok. A ház leírása - amely jószívű zűrzavarával leginkább a »Háború és béke« Rosztov grófjának családi világára emlékeztet engem - más képsorozatba tartozik. Még csak szerdai és pénteki vendég voltam a Monostori-úton, amikor egy forró augusztusi délnél a szerkesztőségi szolga sürgönyt tett elém az íróasztalra. Sokáig, rettegve néztem a sürgönyt. Ki sürgönyözhet nekem? Nincs a világon senkim és semmim. Egy pusztai farkas nem lehetett »ügytelenebb«, mint én abban az időben.

Végre felbontottam. Ez volt a sürgönyben:

»Apa meghalt. - Pista öcséd.«

*

El voltam készülve erre a hírre. Pontosan tudtam mindent apámról. Tudtam, milyen a szobája a szanatóriumban. Tudtam, kik vannak körülötte. Szinte láttam, hogy ül az ablak mellett, fél tehetetlenül, folytonos morfiuminjekciók mesterséges tompultságában, gyógyíthatatlanul

szétrombolt szívével. És mégis olyanféle állapotba kerültem, mint a tetanuszgörccs, amikor elolvastam a sürgönyt. Alig volt erőm, hogy a hivatalos dolgokat elintézzem, amelyek a pesti utazáshoz szükségesek voltak.

*

A katolikus temetés latin szólamaiban és karénekeiben van valami enyhítő balzsam, a protestáns férfias belenyugvással vállalja a Teremtő megmásíthatatlan akaratát. A zsidó gyászszertartás grandiózusan kegyetlen, mintha a keserű nép örömét lelné sebeinek marcangolásában.

Mily szörnyű volt minden, a pap hangja, a fekete drapériák ezüstcsillagjaikkal és a zokogó gyülekezet a mézillatú augusztus temetőkertjének foglalatában.

Ott álltam négy testvéremmel, kalap az én fejemen is, közvetlenül a koporsó mellett. Nincs ember, aki egészen át tudná magát adni a gyásznak. Bennem is volt helye más érzésnek. Például emlékszem, hogy valami hálaféle fogott el, valami szeretet, az erős összetartozás tudata apám családja iránt. Jólesett, hogy ott állhattam testvéreimmel a feketére festett tölgyfapadban a ravatal előtt. Végre teljes joggal mondhatták volna, hogy maradjak kint vagy álljak hátra, a ritus parancsa kegyetlen, nem tűri meg szabályainak áthágását.

Néztem magam előtt a fakoporsót, amelyet olyan kurtának találtam, hogy borzongó képzelődéssel arra gondoltam; csak fölhúzott térddel és összehúzott vállal férhet el benne apám. Néztem a koporsót és rettegve gondolkoztam: hogyan lehet, hogy a gyönyörű ember, aki benne fekszik, akinek a világ minden paradicsomi örömét fölkínálta, olyan egész mélységében szomorú és gyötrelmes végződésű életet tudott csinálni, hatalmas tulajdonságainak kincseit szerteszórva.

Jött az egyházi ember. Sötétfényű, érthetetlen szavakat mormogott. És ahogy ott álltunk sorban a testvéreimmel, a késével beléhasított egymásután mind a négy öcsém kabátjának a hajtókájába. Végre elém ért, fölemelte a kezét, megfogta az én ruhámat is, de a kis mozdulat a késsel - elmaradt. Biztosan így döntötték el azok, akik a temetést rendezték, minden apró részletét előre megbeszélve.

Ó, hiszen igazuk volt, annyi is sok, amennyit kaptam, mondom, milyen hála töltött el, hogy odaengedtek apám koporsója mellé testvéreim sorában. De az ember olyan mohó. Mindent akarna, nekem is kellett volna irtózatosan, hogy ugyanúgy álljak én is ott, mint a testvéreim, meghasított ruhával. Hiszen a gyermeke vagyok én is. Örököse. Megosztottunk öcséimmel testének és lelkének kincsein. Azonkívül rám még valamit hagyott: ahogy letette pompás kezéből, szorongó aggodalommal magamhoz vettem szerszámát.

Íme, nincs tovább családi album.

Bezárhatom a könyv kapcsait. Hiszen, ami innen kezdve történt velem, egészen más világba tartozik. Talán mozgalmasabb világba, de más világba. Anyám után meghalt apám is. Sötétben maradtam, mint egy kis bolygó, amely nagyobb csillagoktól kapta fényét.

(Vége.)